

TUSSEN PLICHT EN IDENTITEIT

**EEN IDENTITEITSANALYSE AAN DE HAND VAN WEST-VLAAMSE
OORLOGSCORRESPONDENTIE TEN TIJDE VAN DE
NAPOLEONTISCHE OORLOGEN**

Aantal woorden: 62333

Cas Demeulenaere

Studentennummer: 01904715

Promotor: Prof. dr. Antoon Vrints

Masterproef voorgelegd voor het behalen van de graad master in de Geschiedenis

Academiejaar: 2022 – 2023

'To be ignorant of what occurred before you were born is to remain always a child. For what is the worth of human life, unless it is woven into the life of our ancestors by the records of history?'

Marcus Tullius Cicero, 46 v.C.

Dankwoord

Tot op het laatste moment bleef deze bladzijde leeg. Ik had wel reeds eens nagedacht over een mogelijk dankwoord, echter heeft nadenken hierover in mijn ogen weinig zin. Een dankwoord moet spontaan zijn zoals het nadenken over een gepaste en bondige speech op een onverwacht moment. Als eerste wil ik Johan De Wilde bedanken voor zijn deskundig advies en introductie over dit in Vlaanderen onbekende onderwerp. Verder wil ik ook mijn promotor Antoon Vrints bedanken voor de vele tips en goede raad bij het schrijven van deze thesis. Bedankt ook aan mijn vader Wim die mijn grootste steun was bij het uitdenken en delen van visies. Verder wil ik ook mijn moeder Marian, broer Daan en zus Nina en anderen bedanken voor de steun en de hulp, kortom, voor alles. Ik heb genoten van het opstellen, schrijven en uitwerken van dit onderzoek, mijn onderzoek. Tenslotte wil ik mijn stille steun betuigen aan alle Vlaamse soldaten die vaak de meest erbarmelijke en vreselijke omstandigheden dienden te doorstaan onder Franse vlag. De geromantiseerde glorie is soms ver te zoeken wanneer deze getuigenissen na 200 jaar opnieuw gelezen worden.

Inhoudstafel

Inleiding

“Zeer beminden Noncle ende Tante.

. . . En ik ben nu in Duijtsland in Sakcen Polen, daer leggen wij bij de boeren tot met 60 mannen in een logement. En wij hebben **revue gepassert voor den Lenpruer** den 25 Julius, en wij moeten nog de revue passeren den 31 der zelve maend, en wij zullen dan zeker weten waer dat wij zullen voeren. En wij hebben 7 weken gemarsert zonder ophouden. En aengaende het eten het heeft nog altijd tusschen twee gegaen, maer nu het gaet maer slecht, want wij leggen nu percis gelijk in den kamp, **maer wij leggen met dertig Vlamingen bij een, maer wij kregen nog altijd wat meer als de Fransen, en als zij niet content en zijn de Fransen, wij gevense wat kloppen op ulder mule.** En onder ons regement zijnder drij voor den kop geschoten geweest voor het vermoorden van haer zijn cameraete en de ander twee over het vermoorden van twee boeren, dat is voor een exempelen voor ons allegader, daer wij hebben moeten presenst zijn en zien voor den kop schieten. En **God lof** wij kunnen al wel exerceren, want wij en moeten maer thien uren dags exerceren 's morgens om vijf uren tot thien uren en van twalf uren tot twee uren en van 4 uren tot 7 uren naer middags... **En ik peijse nog wel van kermis Cortrijk nog te komen dansen maer het zal moeten in jaer 14 wezen . . .**”

Emanuel Beert, dienstplichtige uit Kortrijk, 1813.¹

Negen jaar nadat in het Franse koninkrijk de lont in het kruitvat werd gestoken en de Franse revolutie komaf maakte met het *Ancien Régime* werd onder het Directoire op 5 september 1798 de wet *Jourdan-Delbrel* afgekondigd. Deze wet bood een oplossing voor de immers prangende nood aan manschappen in de Franse Republiek, bedoeld om elke oppositie het hoofd te bieden. Voortaan werd de algemene dienstplicht, oftewel de conscriptie, ingevoerd. Over het hele Franse grondgebied werden jongemannen van 20 tot en met 25 jaar oud opgeroepen in de ‘*levée en masse*’ om het vaderland militair te dienen. Sinds 1794-1795 waren de Zuidelijke of Oostenrijkse Nederlanden geannexeerd door de Franse onderbuur.² Dit had als gevolg dat vanaf 1798 ook jongemannen uit deze nieuwe departementen, wat later België zou worden, werden ingelijfd in het Franse revolutionaire staande leger. Later ging de conscriptie door onder keizer Napoleon I, om de manschappeninstroom voor het befaamde ‘*Grande Armée*’ op peil te houden.³ De komst van de Fransen in de Oostenrijkse Nederlanden stuitte op verzet onder de bevolking. Zo botste de plotse en vooral obligatoire afschaffing van het oude systeem, de aanval op kerk en clerus maar vooral de invoering van de dienstplicht op weerstand. Deze noties van

---

¹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 316,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 16.02.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief316.htm>.

² Emiel Lamberts, *Europeaan tegen wil en dank. In de voorhoede van Napoleons Grande Armée (1805-1813)* (Leuven: Davidsfonds Uitgeverij, 2013), 18-21.

³ Ernst Heinrich Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980* (Amsterdam: Agon, 1986), 70-5.

verzet zijn in het hedendaagse canon bekend onder de term 'boerenkrijg'. Of deze lokale opstanden tegen het Franse beleid noties waren van ongenoegen tegen de bezetter of eerder uitingen waren van een eigen primitieve Vlaamse of Brabantse identiteit is onderwerp voor speculatie. De leuze 'Voor outer en heerd' die de opstandelingen hanteerden om zichzelf te identificeren en hun strijdpunten duidelijk te maken, neigt echter toch in de richting van een eigen identiteit die men wilde uiten.

Het doel van dit onderzoek is om te achterhalen of West-Vlaamse jongemannen die geloot werden voor militaire dienst en dus door het Franse leger verplicht ingelijfd werden, enige gevoelens van een vorm van – eventueel Vlaamse - identiteit vertoonden. Aan de hand van een brievenanalyse die ik heb uitgevoerd, tracht ik het denkkader van deze dienstplichtigen te achterhalen. Ik leg de focus daarbij op noties van een eigen identiteit die de Vlamingen al dan niet koesterden. Dit denkkader splits ik op in enkele categorieën die frequent in de militaire correspondentie van de Vlamingen naar het thuisfront opduiken. Zelf ben ik van mening dat verwijzingen naar een eigen identiteit wel degelijk op te sporen zijn in de soldatenbrieven. De 'Grande Armée' was dan ook allesbehalve een homogeen etnisch Frans leger.

Sinds de oudheid zijn dergelijke militaire correspondenties, memoires en neergepende terugblikken deel van het historisch bronnenmateriaal. Deze hadden echter telkens een niet te negeren gemeenschappelijk kenmerk. De soldatenbriefwisseling en memoires werden namelijk door officieren uit hoge klassen van de samenleving opgesteld. De stem van de gewone soldaat bleef bijgevolg zeer lang ongehoord in het historiografisch onderzoek. Honderdduizenden soldaten werden in de Napoleontische oorlogen gemobiliseerd, allen met slechts één mogelijkheid om nieuws van de heimat te vernemen, met name het postnetwerk van het Franse leger. Dankzij de stijgende geletterdheid in de 18de en 19de eeuw zijn ervaringen en de gedachtegang van de armste tot de rijkste mannen in het Franse leger bewaard gebleven. Hierdoor is het door mij onderzochte bronnencorpus van onschatbare waarde wanneer men afstapt van *l'histoire de bataille*. Sinds de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw verschuift de focus van de uitvoerig onderzochte militaire aspecten naar een meer sociale invalshoek. Ook ik hoop bij te dragen aan de traditie van deze *New Military History*, waarbij ik het sociale aspect via militaire correspondentie belicht.⁴ Met deze studie hoop ik ook meer licht te werpen op de bijna vergeten Vlaamse soldaten die meevochten in de bewogen Napoleontische periode. De collaboratie en het verzet tijdens beide wereldoorlogen zijn twee onderwerpen die de laatste decennia in de Vlaamse historiografie uitvoerig beschreven en onderzocht werden, en ook in de publieke context veel aandacht genoten. De dienstplichtigen die onder het Franse revolutionaire leger en later onder Napoleon I dienden, lijken bijna verdwenen uit ons nationale geheugen. Hopelijk helpt deze masterproef om daar een kentering in te brengen.

---

⁴ Jan Hoffelaar, "'New' Military History," in *Handbook of Military Sciences*, eds. Anders McD Sookermany en Niels Bo Poulsen (New York: Springer, 2020), 1-14.

Afbakening van het onderzoek

Mijn onderzoek legt de focus op de conscriptiesoldaten die geloot werden in het Leie-departement, wat grofweg overeenkomt met de huidige provincie West-Vlaanderen en een klein deel van Frans-Vlaanderen.⁵ Het Schelde-departement heb ik niet weerhouden. Dat zou het bronnenmateriaal te uitgebreid maken. Bovendien is het bronnenmateriaal voor het Leie-departement zeer overzichtelijk, door de digitalisatie en transcriptie van de vele brieven door Jan van Bakel, die hier reeds in de jaren zeventig mee startte. Qua tijdspanne werk ik rond de periode vanaf de eerste lotingen die in het departement gebeurden tot en met Napoleon zijn nederlaag in Leipzig in 1813. Na deze slag werd Napoleon verslagen en maanden later voor de eerste keer verbannen naar het eiland Elba. Concreet: de brieven die ik in deze studie opneem, werden dus stuk voor stuk in de periode van 1798 tot en met 1813 opgesteld.

Ik tracht zo een analyse te maken van het briefverkeer die de dienstplichtigen hadden met familie, kennissen en vrienden. Het is daarbij niet de bedoeling om macro-historische elementen uit hun boodschappen naar huis te distilleren - zoals bijvoorbeeld de grote veldslagen - die al uitvoerig onderzocht werden in de Napoleontische historiografie. Naast een heleboel feitenmateriaal, gebeurtenissen en omstandigheden bevatten de egodocumenten natuurlijk ook emoties die vaak zeer persoonlijk zijn maar ook regelmatig collectief voorkomen en terugkerende thema's vormen. Deze feiten en emoties vormen samen een uitstekende bron om te peilen naar een rode draad die mogelijk aanwezig is in deze reeks egodocumenten opgesteld door ooggetuigen. Een eventueel leidmotief dat ik tracht te reconstrueren is de aanwezigheid van een vroege of eerder embryonale Vlaamse identiteit en pre-Vlaams-nationalistische gevoelens. Elementen als bedreiging van grenzen, bestuurlijke aanpassingen van buitenaf, dreigende oorlogssituaties en buitenlandse dwang vormen vaak een voedingsbodem voor identiteit en nationalisme.⁶ Deze gevoelens van identiteit en een pre-nationalisme tracht ik in enkele thema's als religie, taal en herkomst te beschrijven. Naast een mogelijke aanwezigheid van een 'Vlaamse' identiteit *avant la lettre* peil ik tevens naar de militaire identiteit die zijn oorsprong vond in de rangen van het Franse leger. Tenslotte onderzoek ik ook de aanwezige percepties die de Vlaamse soldaten hadden over andere religies, volkeren en militairen. Dit is dan ook de afbakening die ik in mijn onderzoek hanteer.

---

⁵ Sébastien Dubois, *La Révolution Géographique En Belgique: Départementalisation, Administration Et Représentations Du Territoire De La Fin Du XVIIIe Au Début Du XIXe Siècle* (Bruxelles: Classe des Lettres, Académie Royale de Belgique, 2008), 96-105.

⁶ Jonas Debaveye, "Belgisch en Vlaams nationalisme in de eerste wereldoorlog : een studie aan de hand van west- en oost-vlaamse oorlogsdagboeken" (licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2008), 1-3. ; Roeland Goorts, *War, State, and Society In Liège: How a Small State of the Holy Roman Empire Survived the Nine Year's War (1688-1697)* (Leuven: Leuven university press, 2018), 25.

Doordat mijn bronnenreeks bestaat uit 317 brieven opgesteld door ooggetuigen straalt dit toch een zekere autoriteit uit. Toch moet ook een zekere vorm van kritiek toegepast worden om deze unieke en uiterst rijke bron te hanteren en correcte conclusies te trekken. Zo is er natuurlijk de mogelijkheid dat schrijvers bepaalde omstandigheden overdreven om sympathie op te wekken bij de lezer thuis met als doel wat extra geld op te strijken, die men goed kon gebruiken in de vaak barre omstandigheden aan het front. Anderzijds is het ook mogelijk dat de schrijver uitbundig details weergaf van zijn ervaringen met die zelfde reden, maar zonder zaken te verzinnen of te overdrijven.⁷ Ook schreven de soldaten natuurlijk met een zeker vooroordeel en dualiteit, wat in een oorlogsconflict bijna onvermijdelijk is. Niet alleen dualiteit tussen hen en de vijand maar evengoed tussen zichzelf, Nederlandstalige katholieken en andere nationaliteiten in het multiculturele Franse leger. Tevens moet men wat in de sociologie en historiografie de 'linguistic turn' genoemd wordt in het achterhoofd houden wanneer men bij in een onderzoek kwalitatief en literair bronmateriaal hanteert. Taal is nu eenmaal nooit objectief en elke brief bevat naast een zekere waarheid onvermijdelijk een subjectief element.⁸ Deze valkuilen en mijn manier van omgaan met de militaire correspondentie als bron zet ik uitgebreid uiteen in mijn methodologie.

Probleemstelling

Samengevat ga ik in deze masterproef aan de hand van een correspondentieanalyse nagaan in welke mate er een identiteit en/of pre-nationalistische gevoelens op te sporen valt bij de conscriptiesoldaten die geloot werden in het Leie-departement. Is de manier waarop de Vlaamse dienstplichtigen zich identificeren te linken aan de pan-Europese droom van keizer Napoleon I die via staatsvorming en verovering een Frans keizerrijk wou stichten waar de Zuidelijke Nederlanden in opgenomen werden? Of zien we eerder een doorzetting van anti-Franse gevoelens die eigen Zuid-Nederlandse waarden als katholicisme en traditie versterkten, zoals we die zagen in de periode van het directoire en de Boerenkrijg?⁹ Deze assumpties tracht ik bloot te leggen aan de hand van noties als religieuze opvattingen, de gesproken taal, ervaringen en anekdotes, herkomst, zelfbeeld en oriëntaties op campagne die in de brievenreeks voorkomen. Verder onderzoek ik ook aan de hand van beschrijvingen van het alledaagse soldatenbestaan hoe de Vlaamse jongens zich als militairen identificeerden. Wordt de algemene opvatting van de eervolle

---

⁷ Johan De Wilde, "Inhoudelijke aspecten van Vlaamse soldatenbrieven uit de tijd van Napoleon I (met voorbeelden uit Laarne en Kalken)," *Castellum* 17, nr. 1 (2000): 15.

⁸ Elizabeth A. Clark, *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn* (Cambridge: Harvard University Press, 2004), 5-8. ; Kaya Yilmaz, "Introducing the 'Linguistic Turn' to History Education," *International Education Journal* 8, nr.1 (2007): 271-7.

⁹ Annie Jourdan, "France, Western Europe and the Atlantic World. Napoleon's Empire: European Politics in a Global Perspective," in *France, Western Europe and the Atlantic World. Napoleon's Empire: European Politics in a Global Perspective. War, Culture and society 1750-1850*, eds. Ute Planert (Hampshire, Palgrave Macmillan, 2016), 21-2.

en patriottische Franse soldaat bevestigd bij de dienstplichtige Vlamingen, of komt een ander beeld naar voor? Tenslotte stel ik mij de vraag hoe de Vlaamse conscriptiesoldaten hun perceptie van andere volkeren, landstrekken en religies naar huis neerpelden. Waren dit positieve beelden of eerder negatieve? Hoe komt het dat bepaalde percepties aanwezig waren en stand hielden?

Als aanvang van deze studie geef ik een uiteenzetting van de bron-technische aspecten en andere onderbouwende informatie. Dit acht ik noodzakelijk om in de brievenanalyse het bronnencorpus correct en overzichtelijk uiteen te zetten en door te lichten met oog op de probleemstelling. In het bron-technische aspect licht ik mijn methodologie toe, dewelke ik hanteerde om de correspondentie te onderzoeken en de mogelijke valkuilen in het onderzoek te belichten. Ook haal ik aan hoe ik de vele documenten verwerkte en inventariseerde. Vervolgens bespreek ik het door mij onderzochte bronnencorpus, met focus op de herkomst en opmaak van de militaire correspondentie. Hierbij licht ik toe wat de lezer of andere onderzoekers aan kunnen treffen in dergelijke oorlogscorrespondentie. Tevens leg ik de focus op de inhoudelijke kenmerken en de briefopmaak. Ook geef ik aan waar ik het bronnencorpus raadpleegde en waar de brieven vandaag zijn in te kijken en bewaard worden. Vervolgens ga ik in op de stand van zaken in de historiografie over de Vlaamse soldaten die onder Napoleon I dienden, een zo goed als vergeten onderwerp in het collectief geheugen. Bedoeling is een koppeling te maken met de *New Military History*, waar sociale aspecten evenveel aandacht krijgen als de militaire aspecten. Meer specifiek focus ik - zoals hierboven beschreven - op de nationalistische, militaire en perceptuele noties, telkens met identiteit als leidraad. Dat noopt ook tot drie hoofdstukken gewijd aan de beginselen van de drie focussen: een embryonale 'Vlaamse' identiteit, een militaire identiteit en percepties over andere of vreemde identiteiten.

Tenslotte sluit ik het bron-technische en theoretische gedeelte van mijn onderzoek af met een overzicht van de Franse annexatie van de Oostenrijkse Nederlanden. Hierbij focus ik op de conscriptie, de reactie op deze Franse oorlogvoering en gedane maatregelen, en tenslotte de geletterdheid onder de Vlaamse soldaten en de postdienst die de correspondentie rond voerde. Vervolgens gaat mijn studie over op mijn bevindingen in verband met de brievenanalyse. Dit zet ik uiteen in drie hoofdstukken die een overkoepelende kapstok vormen voor alle terugkerende aspecten aanwezig in de brieven. Het eerste hoofdstuk focust op de Vlaamse identiteit en de mogelijke aanwezigheid van vroege nationalistische noties. Hierbij wordt gefocust op religie en taal, 'Wij; de Vlaming?'. Het tweede overkoepelende hoofdstuk handelt over de militaire identiteit. Hier ligt de nadruk vooral op het soldatenbestaan en worden militair gerelateerde aspecten aangehaald. In het derde en laatste overkoepelende hoofdstuk leg ik de nadruk op hoe de Vlaamse soldaten 'de anderen' zagen. Percepties liggen hier aan de basis. Deze hoofdstukken tonen het perspectief die de militairen ervaarden in het Franse leger, waardoor een brede waaier van identiteits-gerelateerde aspecten weer wordt gegeven. Elk hoofdstuk zal onderverdeeld zijn in meerdere paragrafen, elk handelend over de vele

aspecten die in de brieven door de conscriptiesoldaten aangehaald worden en te linken zijn aan noties van identiteit. Na de uiteenzetting van de theoretische aspecten en de effectieve brievenanalyse vat ik de belangrijkste resultaten nogmaals samen in mijn conclusie.

1. Methodologie

Zoals ik reeds meermaals aangaf in de inleiding verdiep ik mij in de brieven die de *conscrits* naar familie en kennissen schreven. Mijn onderzoek richt zich specifiek op noties van Vlaamse en militaire identiteit, pre-nationalistische gevoelens en percepties die soms letterlijk zijn neergepend maar soms ook tussen de lijnen dienen gelezen te worden. In deze correspondentie zijn getuigenissen, feiten, opvattingen, gevoelens en emoties terug te vinden. Daarbij moet wel in het achterhoofd worden gehouden dat deze brieven ondanks heel wat gemeenschappelijke kenmerken in een bepaalde context ontstaan zijn. Met voldoende historische kritiek - onvermijdelijk en noodzakelijk wanneer men deze vaak subjectieve egodocumenten wil onderzoeken - is het evenwel mogelijk een identiteitsanalyse uit te voeren. In wat volgt zal ik toelichten met welke brievenreeks ik aan de slag gegaan ben, hoe deze bewaard en getranscribeerd werden en welke historische kritiek toegepast moet worden. Daarna tracht ik de inhoudelijke kenmerken en opmaak van de brieven uiteen te zetten en te becommentariëren hoe ik ze verwerkt en geïnventariseerd heb.

1.1 Het bronnencorpus: De Napoleontische oorlogen in soldatenbrieven

Het Algemeen Rijksarchief bewaart in meerdere provincies collecties Napoleontische soldatenbrieven geschreven door jongemannen vanuit het grondgebied van heel het latere België. De brievenreeks die ik in deze studie onder de loep neem, wordt vandaag bewaard in het Rijksarchief te Brugge. Het zijn immers allemaal brieven opgesteld door soldaten uit het Leie-departement. Deze kunnen niet digitaal geraadpleegd worden via de website van het Rijksarchief. Wel kunnen deze opgevraagd en ingekeken worden in de leeszaal van het archief. De collectie waaronder het Rijksarchief de soldatenbrieven conserveert heet: 'Inventaris van het Archief van de Franse Hoofdbesturen in West-Vlaanderen 1794-1814'. De soldatenbrieven worden bewaard onder nummer 3259/BIS en 3259/3. Deze worden in de collectie aangeduid als: 'soldatenbrieven'. Naast soldatencorrespondentie wordt ook een hele collectie van militaire overlijdensberichten bewaard die in tegenstelling tot de correspondentie wel online opvraagbaar zijn. Deze hanteer ik niet in deze studie maar zijn wel waardevolle documenten voor onderzoekers of geïnteresseerden in het onderwerp van Vlamingen tijdens de Napoleontische oorlogen.¹⁰

---

¹⁰ Soldatenbrieven, Prefectuur van het Leiedepartement, 1800-1815 (Rijksarchief, Brugge (RAB), *Inventaris van het archief van de Franse Hoofdbesturen in West-Vlaanderen, 1794 – 1814*, J. De Smet, 3259/BIS), geraadpleegd op 22.02.2023, https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/ead/index/eadid/BE-A0513_101638_100252_DUT/eac/eac-BE-A0500_105413.

Concreet heb ik voor mijn onderzoek gebruik gemaakt van de onlinepublicatie van de 317 soldatenbrieven uit het Leie-departement die is opgesteld en getranscribeerd door Jan van Bakel, die hier al mee van start ging in de jaren zeventig van vorige eeuw. Bij elke gepubliceerde brief zijn ook steeds foto's bijgevoegd van de originele briefdocumenten. Deze zijn gerealiseerd door de Radboud Universiteit van Nijmegen in samenwerking met het Rijksarchief in Brugge en Jan van Bakel.¹¹ De collectie die bewaard wordt in het Rijksarchief bevat dus in totaal 317 exemplaren. Het merendeel van de correspondentie werd door een enkele auteur opgesteld. Een aantal van de brieven bestaan in praktijk uit meerdere boodschappen opgesteld door meerdere auteurs. Zo schreven sommige soldaten samen een brief, indien ze bijvoorbeeld uit hetzelfde dorp afkomstig waren. Zo wisten ze zeker dat alle partijen aan wie de brief geadresseerd was de inhoud zouden lezen, omdat de ontvangers zeer waarschijnlijk kennissen van elkaar waren. Maar de belangrijkste reden om samen een enkele brief op te sturen, was om postkosten te delen. Verder zijn ook enkele brieven in de collectie aanwezig waarvan de afzender niet dezelfde persoon was als diegene de brief effectief opstelde. Zo waren bepaalde soldaten, zeker uit plattelandsgewesten, onvoldoende of compleet ongeletterd.¹² Als oplossing hiervoor dicteerden ze hun ervaringen en boodschappen aan een kameraad die wel kon schrijven en op die manier auctor manualis werd. Ongeletterden konden op die manier toch communiceren met het thuisfront en zo blijven ze meteen ook vertegenwoordigd in mijn onderzoek. Bovendien dien ik aan te halen dat de meeste brieven die in deze studie zijn opgenomen geïsoleerde exemplaren zijn. Hiermee bedoel ik dat van de meeste soldaten slechts een brief opgenomen is in de collectie. Redenen hiervoor kunnen natuurlijk verschillen. Er is de mogelijkheid dat slechts één brief de tand des tijds doorstond en uiteindelijk bewaard is gebleven in het Rijksarchief. Een tweede mogelijkheid is dat de soldaat slechts geld genoeg had om eenmaal naar huis te schrijven in al zijn jaren dienstplicht. Zoals later in dit onderzoek uitvoerig aangehaald zal worden, leefden soldaten vaak in extreme armoede.¹³ Natuurlijk is er ook de kans op overlijden waardoor soms maar een enkele brief is aangekomen. Niettemin zijn er ook meerdere soldaten wiens naam herhaaldelijk voorkomt in de reeks brieven. Dit zijn enorm interessante en bruikbare documenten omdat de aanwezigheid van meerdere brieven een inzicht geeft in de evolutie van omstandigheden, gevoelens en emoties. Zo kon ik in bepaalde gevallen de soldaat volgen doorheen de vele veldtochten en regio's in Europa.

De bronnenuitgave van Jan van Bakel die ik hanteerde, was in de eerste plaats bedoeld om een bijdrage te leveren aan de taalwetenschap. Zo beargumenteert hij hoe de 317 soldatenbrieven een zeer waardevolle bron zijn voor de studie van de Nederlandse taal en

---

¹¹ Jan van Bakel, "Inleiding," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 22.02.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/introduc.htm#NT111>.

¹² Johan De Wilde, "Achtien soldatenbrieven van Francies Casteels uit Oosterzele (1805-1813)," *Land van Rode* 36, nr. 142 (2008): 37-8.

¹³ De Wilde, "Inhoudelijke aspecten van Vlaamse soldatenbrieven uit de tijd van Napoleon I," 21.

dan vooral met oog op de studie van dialectiek. Hierdoor werd een studie naar de West-Vlaamse dorpsdialecten ondersteund. Het is dan ook met deze reden dat van Bakel elke brief transcribeerde en digitaliseerde. Onderaan elke getranscribeerde brief is een woordenlijst toegevoegd met de hedendaagse betekenis van de vaak in West-Vlaamse spreektaal opgestelde woorden en zinnen.¹⁴ In de publicatie wordt echter nooit op inhoudelijke aspecten ingegaan en blijven noties van het militaire leven en de gevoelens van soldaten buiten beschouwing. Ik tracht deze leemte op te vullen. De methodologie die van Bakel hanteerde om de brieven transcriberen geef ik in wat volgt even beknopt, maar voldoende toereikend weer om transparantie en correctheid te garanderen tussen het originele document en de verwerking gedaan door van Bakel.

De eerste methodiek die van Bakel hanteerde was de soldatenbrief overzichtelijk weergegeven door een vaste lay-out te gebruiken. Zijn bedoeling hierbij was niet om uiterlijke kenmerken van de brieven weer te geven maar om de inhoudelijke aspecten zo getrouw en helder mogelijk over te brengen. Enkele belangrijke kenmerken van de lay-out zijn dat de bestemming en adresinformatie als eerste uit de brief werden gehaald en bovenaan in de nieuwe herwerking werden geplaatst. Indien de brief geen bestemming of adres had, werd bovenaan 'onbekend' geplaatst. Vervolgens gaf van Bakel elke herwerking een volgnummer waardoor een rangschikking mogelijk werd. Van Bakel en ikzelf rangschikken de brieven en bijgevolg ook de volgnummers per regio waar het leger zich bevond en van waaruit de brief verzonden werd. Indien er aantekeningen werden gedaan op de envelop geeft van Bakel deze bovenaan ook cursief weer. Daarna worden de aanspreking, datum en naam van de auteur boven de kern van de brief geplaatst. De kern van de brief werd telkens door van Bakel in alinea's opgedeeld, ook al waren deze onduidelijk of afwezig in het origineel. Personennamen werden in de brieven eveneens telkens cursief weergegeven. Tenslotte wordt, zoals ik reeds aanhaalde, onderaan de herwerking een reeks aantekeningen gedaan, zoals vertalingen of uitleg over West-Vlaamse dialectwoorden en spreektaal. Ook worden - indien van toepassing - verwijzingen naar andere brieven of auteurs weergegeven. Aanvullend dien ik op te merken dat de kern van de herwerking in enkele gevallen niet geheel getrouw is aan de kern van de originele brieven. De reden hiervoor is dat van Bakel tijdens het transcriberen van de brieven bepaalde schrijffouten aanpaste om het geheel overzichtelijker en correcter weer te geven. De herwerkte fouten zijn voor alle duidelijkheid geen spellingsfouten, die getuigen kunnen zijn van de achtergrond en scholing van de soldaten. Wel gaat het om het fouten veroorzaakt door een verkeerde handbeweging, waardoor bijvoorbeeld een bedoelde 'w' geschreven werd als een 'v'. Hierdoor vormt het woord geen geheel meer, maar de betekenis is wel nog duidelijk voor de lezer. Van Bakel stelt dat hij de correctheid en nauwkeurigheid van de tekst geen recht aandoet door dit soort manuele fouten over te

---

¹⁴ Jan van Bakel en Piet C. Rolf, *Vlaamse Soldatenbrieven Uit De Napoleontische Tijd* (Brugge: Orion, 1977), 1-10.

nemen. Daar kan natuurlijk over gediscussieerd worden. Is deze beslissing wel waarheidsgetrouw en objectief? Ikzelf sluit mij aan bij de methode die van Bakel voorstelde. Het gaat immers niet om de aanpassing van volledige woorden of zinconstructies, waardoor de tekst op zichzelf zou kunnen veranderen.¹⁵

1.2 Historische kritiek en de oorlogscorrespondentie als egodocument

Oorlogscorrespondentie als historische bron kan ondergebracht worden onder de verhalende teksten. Als nauwere onderverdeling kan de term 'egodocument' voorgesteld worden. Kenmerkend aan egodocumenten is dat er telkens een intentie aan verbonden is die een drempel kan vormen bij het historisch onderzoek. De term egodocument werd in de jaren vijftig van de 20ste eeuw door de Nederlandse historicus Jacques Presser voor het eerst gehanteerd. Hij definieert deze soort bron als: 'die documenten waarin een ego zich opzettelijk of onopzettelijk onthult – of verbergt'. Historicus Marc Boone stelt dat egodocumenten telkens een voorbedacht ik- of wij-perspectief bevatten en als historische bron zelden als reflectie van de historische werkelijkheid mogen gehanteerd worden. Egodocumenten mogen dan wel geen waarheidsgetrouwe en feitelijke historische waarheid bevatten, wel geven ze een persoonlijke waarheid weer.¹⁶ Het is dan ook juist deze persoonlijke waarheid die mij het meest interesseert in deze studie. Zoals ik reeds in de inleiding stelde is het niet mijn opzet om de al uitvoerig bestudeerde Napoleontische oorlogen feit per feit aan te halen. Wel gaat het mij om de sociale aspecten en dan vooral de persoonlijke ervaringen, gevoelens en identiteit. Hiervoor zijn egodocumenten uitermate geschikt en bieden ze juist een voordeel. Wanneer veel egodocumenten met dezelfde karakteristieken samen worden gebracht is het mogelijk om een synthese en totaalbeeld te reconstrueren. Zo was historica Gita Deneckere bijvoorbeeld in staat de politieke voorkeuren van de Belgische koning Leopold I te achterhalen aan de hand van een brievenonderzoek. Ze slaagde er in om op een meer micro-historische manier een analyse uit te voeren die resultaten verschaft die met een meer conventionele manier van historisch onderzoek hoogstwaarschijnlijk niet behaald konden worden.¹⁷

Natuurlijk moet men bij onderzoek naar egodocumenten – en in het bijzonder bij brieven - rekening houden dat er nooit een volledige weergave van de subjectieve eigen werkelijkheid weergegeven wordt. De auteur van een brief houdt er immers altijd rekening mee dat het document gelezen zal worden door de ontvanger. Dit kan een reden zijn om zaken achter te houden of juist in meer detail weer te geven. Een jonge Vlaamse soldaat in het Franse leger schrijft misschien niet naar huis hoe gruwelijk een bepaalde veldslag is geweest om zijn ouders en familie niet ongerust te maken. Anderzijds kan de soldaat juist

---

¹⁵ Jan van Bakel, "Inleiding."

¹⁶ Marc Boone, *Historische en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek* (Gent: Academia Press, 2017), 5.

¹⁷ Boone, *Historische en hun métier*, 7. ; Gita Deneckere, *Leopold I. De Eerste Koning Van Europa (1790-1865)*, (Antwerpen: Bezige Bij, 2011), 557.

meer details meegeven en een levendige beschrijving schetsen van het vaak miserabele militaire bestaan in de 19de eeuw, zoals later in deze studie zal blijken. Een levendige en gedetailleerde beschrijving om gevoelens van medelijden te wekken en op die manier financiële steun van thuis te verzekeren, komt vaak voor in het bronnencorpus. Natuurlijk is er ook de Franse censuur op het briefverkeer, wat een verdraaide of gedeeltelijke werkelijkheid opleverde.¹⁸ Een ander nadeel van oorlogscorrespondentie als historische bron is dat ze noties van teleologisering vertonen omdat ze vaak post factum gebeurtenissen weergeven. Een soldaat vond pas tijd om een brief te schrijven na een maand marcheren, dagen na een veldslag, etc. waardoor er pas na enige tijd een reflectie op papier gezet werd. Er kan beargumenteerd worden hoe gevoelens en noties van een nationale identiteit, militaire identiteit en reflecties op 'anderen' doorgaans continu aanwezig zijn in de gedachten van de Vlaamse soldaten. Echter moet onthouden worden dat noties van nationalisme en identiteit als percepties steeds gepaard gaan met evenementen en gebeurtenissen en niet altijd los op zichzelf staan. Zo zijn het zaken als oorlog, geschiedenis, agressie, en interactie die dergelijke gevoelens van identiteit, nationalisme en oordelen doen opflakkeren. Vaak wordt dus wel post factum nagedacht over gebeurtenissen die dan een gevoel en herinterpretatie teweegbrengen.¹⁹

Het is noodzakelijk bij een brievenanalyse aan de nodige historische kritiek te doen om de valkuilen en complicaties die de bron teweegbrengen voor ogen te houden en het hoofd te bieden. Een eerste kritiek die toegepast dient te worden is de interpretatiekritiek. Deze kritiek gaat in op de inhoud en wat deze specifiek van betekenis kan inhouden. Marc Boone stelt dat in de historiografie van de 20ste eeuw de algemene opvatting heerste dat een woord naar een begrip verwijst. Dit begrip zou dan weer duiden op een reële bestaande werkelijkheid. Deze theorie wordt aangeduid als het paradigma van de historische werkelijkheid. Echter wordt deze manier van historische interpretatie door de taalkunde betwist. Zo wordt in taalkunde opgemerkt dat woorden en taal niet noodzakelijk een historische werkelijkheid bevatten. Denkers als Derrida en Lyotard stellen dat elke weergave van de werkelijkheid in taal een tijdige constructie is, dewelke anders is voor elke lezer. Het is de taak van de historicus om deze betekenislagen bloot te leggen.²⁰ Een concreet voorbeeld voor het feit dat taal meerdere lagen en betekenissen kan bevatten en dat taal vaak zeer tijdgebonden is komt voor in een brief uit 1806 geschreven door een Vlaamse soldaat. Hierin schrijft de soldaat in kwestie over 'de keizerlijken'. Je zou kunnen denken dat hij deze term hanteert om Franse soldaten onder Napoleon I aan te duiden, terwijl de waarheid niet verder kan liggen. Met de term 'keizerlijken' bedoelt de soldaat de Oostenrijkse soldaten die vochten voor de toenmalige keizer van het Heilig Roomse Rijk Frans II. Wat hieraan zeer interessant is, is dat de Vlaming in kwestie nog steeds naar de

---

¹⁸ De Wilde, "Inhoudelijke aspecten van Vlaamse soldatenbrieven uit de tijd van Napoleon I," 33.

¹⁹ Arianne Baggerman en Rudolf Dekker, "Jacques Presser, Egodocuments and the Personal Turn in Historiography," *European Journal of Life Writing* 7 (2018): 100.

²⁰ Boone, *Historische en hun métier*, 117-9.

Oostenrijkers refereert als 'keizer' en 'keizerlijken'.²¹ Opmerkelijk hieraan is dat de Zuidelijke Nederlanden 12 jaar eerder nog grondgebied waren van Oostenrijk en de Oostenrijkse keizer de legitieme vorst was in dit gebied. Dit feit zit blijkbaar nog goed in het geheugen van de soldaat en de ontvangers van de brief ingebakken, die misschien wel nog enige vereenzelviging hebben met hun vroegere identiteit.

Een tweede kritiek die ik toepas op de militaire correspondentie is gezagskritiek, waarbij wordt nagegaan of de auteur al dan niet schrijft met het gezag van een ooggetuige. Marc Boone stelt hoe een auteur soms de façade opwerpt een ooggetuige te zijn om zo meer aanzien te verwerven. Zo kan een soldaat bijvoorbeeld naar huis schrijven hoe hij meegedaan heeft aan de befaamde slag bij Austerlitz (1805) terwijl hij in werkelijkheid in een hospitaal verbleef of ergens in de nabijheid gestationeerd was. Een zekerheid die ik in dit onderzoek heb is dat alle soldaten tijdgenoten waren en effectief in het leger dienden. Zoals ik zei focus ik niet op grote gebeurtenissen maar op processen als identiteitsvorming die zich over een langere periode voltrekken waardoor de kwestie of ze al dan niet ooggetuige waren bij grote gebeurtenissen minder prominent is.²² Zelf beargumenteer ik dat het feit dat al deze dienstplichtigen stuk voor stuk gediend hebben, op zichzelf al een noemenswaardige gezagskritiek met zich meebrengt.

Een derde kritiek die ik toepas wordt door Marc Boone aangeduid als bevoegdheidskritiek en hangt nauw samen met de gezagskritiek. Hier ligt de klemtoon op de nauwkeurigheid van waarnemingen die soldaten in kwestie neerpenden in hun briefwisseling. Deze nauwkeurigheid van het beschrijven hangt af van psychologische en karakterologische vooringenomenheid. Dit is belangrijk bij het onderzoek naar identiteit en nationalisme want de belangstellingssfeer is hier een grote factor. Zeker wanneer soldaten schrijven over andere nationaliteiten en bevolkingsgroepen nemen ze vaak andere zaken en meningen over die ver van de feiten liggen. Vaak komt dit door een tekort aan kennis bij de toenmalige gewone bevolking over andere volkeren. Indien men toch reeds enige kennis had over andere volkeren - bijvoorbeeld over Fransen of Nederlanders - was dit sterk gepolariseerd, bijvoorbeeld katholicisme tegenover protestantisme. Soldaten leefden in de periode voor de veldtochten als het ware 'onder te kerktoren' van hun dorp.²³

Een vierde en laatste kritiek die toegepast wordt is de rechtzinnigheidskritiek. Deze kritiek peilt naar verzwegen en verwarpen noties als ook (on)opzettelijke getuigenissen. Zeker wanneer politieke onderwerpen ter sprake komen, vormt het verzwijgen en verdraaien van informatie een reële bedreiging. Hiervoor moet een onderzoeker steeds oplettend zijn. Hetzelfde geldt voor opinies en vooroordelen, wat ook een focus is in deze studie. Deze

---

²¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De Veldtochten in het oosten, nr. 9," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 16.02.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief9.htm>

²² Boone, *Historische en hun métier*, 119-20.

²³ Boone, *Historische en hun métier*, 121-5.

noties van bewuste verdraaiing van feiten komt vooral voor wanneer men schrijft uit sympathie en antipathie tegenover andere bevolkingen, religies en anderstaligen.²⁴

1.3 Belang van militaire correspondentie als historische bron

Afscheid werd genomen, goed geluk werd toegewenst. Het burgerlijke leven van een dienstplichtige soldaat werd compleet verdraaid wanneer hij zich verplicht diende te voegen onder het Franse leger. Het bekende leven 'onder de kerktoren' werd ingeruild voor een hard en kil soldatenbestaan die allen onbekend was. Voor Nederlandstaligen was er ongetwijfeld een dubbele barrière die zij dienden te overkomen, namelijk de taalbarrière. Wat deze conscriptiesoldaten te verduren kregen op de slagvelden, op campagne – tot in Rusland toe - is nauwelijks te vinden in officiële Franse rapporten. Hoe deze mannen omgingen met alle aspecten van het militaire leven, van hun uniform tot de winterse ontbering valt wel te volgen in de correspondentie die zij naar hun familie en geliefden in het immers 'verre' Vlaanderen neerpenden.²⁵ Belangrijk om in te zien is dat mijn bronnencorpus een verzameling van brieven is die in eerste plaats de getuigenis zijn van een jongeman naar zijn familie. De inhoud van deze brieven zijn enerzijds persoonlijke getuigenissen van een gebeurtenis of een periode, terwijl ze anderzijds als een vorm van historische bewijsvorming dienst doen. Historica aan de universiteit van Pennsylvania Alice Hickey stelt dat brieven als historische bron niet gezien mogen worden als alles omvattende getuigenissen. Het is de taak van een onderzoeker om de kern van deze verhalen te analyseren en ze om te vormen tot een wetenschappelijk onderbouwde en academische studie.²⁶

Militaire correspondentie is nog een genre op zichzelf waarin uitzonderlijke thema's aan bod komen die in vreedstijd afwezig zijn. Naast effectieve oorlogvoering en beschrijvingen van het leven in kampementen zijn ook politieke en sociale thema's uit 18de-eeuws Europa weergegeven die toegang verschaffen tot aspecten die vanuit elitaire bronnen en bronnen van bovenaf misschien niet afgeleid zouden kunnen worden. Sinds de komst van de *New Military History* zijn militaire historici steeds meer gaan putten uit deze vrij recente vorm van bronnenonderzoek, de brievenanalyse.²⁷ Brieven zijn anders dan dagboeken ook alledaagser, meer simplistisch en eerlijker. Geen van de conscriptiesoldaten zou in de sneeuw van Rusland of de zon van Spanje gedacht hebben dat zijn brief naar vader en moeder met daarin de dagdagelijkse activiteiten ooit gepubliceerd zou worden, laat staan inhoudelijk geanalyseerd. Dagboeken worden in tegenstelling tot brieven volgens

---

²⁴ Boone, *Historische en hun métier*, 125-7.

²⁵ Joost Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom. De verstoring van de plattelandssamenleving in Weert* (Leuven: Uitgeverij Davidsfonds, 2007), 536.

²⁶ Alice S. Hickey, "Departing for the Ends of the Earth to do My Humble Part: The Life of William A. Rich, Volunteer Ambulance Driver for the American Field Service, 1942-1945- A Study of War Letters" (senior honors theses, University of Pennsylvania, 2008), 11-17.

²⁷ Thomas E. Rodgers, "Civil War Letters as Historical Sources," *Indiana Magazine of History* 93, nr. 2 (1997): 105-7.

taalkundige Koenraad Blontrock vaker onderworpen aan persoonlijke subjectiviteit. Hij stelt hoe dagboeken vaak noties hebben van eigen gedachten die een eigen leven leiden en los van de realiteit staan.²⁸ Zelf beargumenteer ik hoe brieven in tegenstelling meer onbewust zijn. Indien hier noties van nationale identiteit, militaire identiteit en percepties in voorkomen - zoals een soldaat die spreekt over de slechte toestand van het katholieke geloof in Frankrijk - zijn deze onbewust neergepend. De soldaat gaat er van uit dat men thuis dezelfde mening heeft en kaart een toestand aan met de ontvanger van de brief. Dat neemt niet weg dat het altijd is aangewezen om de vier historische kritieken toe te passen die ik in punt 1.3 uitvoerig bespreek.

1.4 Inhoudelijke kenmerken & briefopmaak

In dit hoofdstuk ga ik dieper in op de inhoudelijke aspecten van de brieven en hoe ik deze in mijn werkdocument verwerkt en geïnventariseerd heb. Alle brieven die ik in deze brievenanalyse bestudeer zijn geschreven tussen het jaar 1798 en 1813. Hier moet ik echter meteen al een kanttekening bij maken want in feite is er geen bewijs die stelt dat er brieven van het eerste lotingsjaar 1798 in mijn bronnencorpus vervat zitten. Geweten is dat vanaf de wet *Jourdan-Delbrel* op 5 september 1798 de conscriptie van start ging in onze gewesten, de geannexeerde Oostenrijkse Nederlanden. Vanaf de herfst van dat jaar begonnen jongemannen vanuit hun geboorteplaatsen weg te trekken richting kazernes over heel het Franse grondgebied. In mijn bronnencorpus zitten twee brieven die vanuit Frankrijk naar huis werden geschreven zonder vermeld jaartal. Je zou aan de hand van de inhoud kunnen speculeren hoe deze brieven inderdaad nog in het najaar van 1798 geschreven zijn, echter vind ik dit zelf bijzonder moeilijk te achterhalen. Ik stel voor om bij deze brieven het jaartal vast te leggen te op 1 januari 1799 volgens de gregoriaanse kalender om misverstanden te voorkomen. Mogelijk enkele maanden verschil hebben volgens mij onvoldoende of verwaarloosbare invloed op de mentaliteit en identiteit van de twee militairen in kwestie.²⁹

Tevens merkte ik op hoe op vlak van opmaak het merendeel van de brieven een zelfde gebruikelijke opmaak kenden. Ook historicus Bernard Wilkin, die soldatenbrieven uit het Ourthe-departement analyseerde, beschrijft een gelijkaardige structuur van opmaak in zijn studie. Als eerste, bovenaan de brief, worden de plaats van verzending en de datum geschreven. Vervolgens volgt de begroeting aan voornamelijk de ouders maar ook broers, zussen, nonkels, tantes, etc. Daaropvolgend informeert de soldaat naar de gezondheid van ontvanger en geeft zijn eigen gezondheidstoestand weer. Verder schrijft de soldaat vaak dat hij graag een brief zou ontvangen van thuis. De hoofdtekst van de brief bevat heel

---

²⁸ Koenraad Blontrock, "Getuigenisliteratuur: Een Studie Van De Thematiek Van Nederlandstalige Soldatenbrieven Uit De Eerste Wereldoorlog" (licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1996), 6.

²⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der uit Frankrijk, nr. 71," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 16.02.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief71.htm> ; Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der uit Frankrijk, nr. 72," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 04.03.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief72.htm>.

wat variatie aan thema's, gaande van geldtekort tot gevechtservaringen en van het dagelijkse leven tot heel wat geklaag over miserabele omstandigheden. In de slotparagraaf haalt de soldaat aan hoe hij de groeten wil doen aan familie en kennissen. Ook wordt vaak gevraagd hoe het in de streek gaat. De brief wordt afgesloten met het adres van de soldaat op dat moment en zijn rang en regiment.³⁰

1.4.1 Werkwijze

Ik koos voor een gelijkaardige onderzoeksmethode van het bronnencorpus als Bernard en René Wilkin in hun onderzoek naar soldaten uit het Ourthe-departement. Naar analogie bestudeer ik per hoofdstuk de passages van de brieven die het meest van belang zijn voor het onderwerp. Ik geef nooit de gehele brief weer om mijn onderzoek bondig te houden. Telkens zal de relevante passages voor het onderwerp weergegeven en besproken worden. Elke passage zal gevolgd worden door de naam van de dienstplichtige en de datum van verzending. Regiment en eventuele rang kan ook aangevuld worden indien aanwezig.³¹ Mijn methode van inventarisering loopt redelijk parallel met die van Jan van Bakel. Zo heb ik elke brief onderverdeeld per regio van waaruit ze verzonden werd, en dus bijgevolg van waar de soldaat gestationeerd was. In totaal zijn er 7 onderverdelingen per regio die ik onderscheid. Per regio heb ik vervolgens de brieven gerangschikt op volgorde van oud naar jong. Concreet komen de brieven geschreven in 1813 als laatste aan bod. De zeven regio's die ik onderscheid zijn:

- Brieven van de oostelijke veldtochten, met in totaal 74 documenten
- Brieven her en der uit (groot-)Frankrijk, met in totaal 73 documenten
- Brieven uit de hospitalen, met in totaal 26 documenten
- Brieven van de Italiaanse veldtochten, met in totaal 38 documenten
- Brieven vanuit gevangenschap en straf, met in totaal 17 documenten
- Brieven vanuit de Iberische veldtochten, met in totaal 63 documenten
- Brieven vanuit de kustwacht en marine, met in totaal 26 documenten

Elke brief kreeg ook een volgnummer die overeen komt met hun plaats in de rangschikking chronologisch geordend op jaar. Ik dien te vermelden dat niet altijd gregoriaanse jaartallen in de brieven vermeld staan. Zo wordt vaak de kalender van de Franse Republiek gehanteerd die aanving in 1793. Deze kalender werd afgeschaft in 1806. Om het overzicht zo goed mogelijk te bewaren heb ik telkens het jaartal indien nodig omgezet naar de gregoriaanse kalender. In de effectieve brievenanalyse ga ik in hoofdzaak kwalitatief tewerk.³²

---

³⁰ Bernard Wilkin en René Wilkin, *Fighting for Napoleon. French Soldiers' Letters, 1799–1815* (Barnsley, Pen & Sword Military, 2015), 3-4.

³¹ Wilkin en Wilkin, *Fighting for Napoleon*, 3-4.

³² Wilkin en Wilkin, *Fighting for Napoleon*, 3-4.

Voor het efficiënt terugvinden en clusteren op inhoudelijk vlak van de correspondentie ging ik met een inhoudelijke opdeling van de brieven tewerk. Ik maakte gebruik van verschillende thema's die frequent voorkwamen of besproken werden. Elk thema dat ik belangrijk acht voor mijn focus op nationale en militaire identiteit als de percepties kreeg in mijn werkdocument een code waardoor verschillende noties in mijn bronnencorpus efficiënt teruggevonden kunnen worden. De argumentatie waarom ik deze thema's koos zal in hoofdstuk 3, 4 en 5 aan bod komen. Niet elk thema heeft bijgevolg een code gekregen maar dit betekent niet dat ik ze niet aan zal halen in het brievenonderzoek. In wat volgt geef ik een overzicht weer van de verschillende thema's en hun codes, die ik belangrijk acht voor de effectieve brievenanalyse.

“wij weezen tegenwoordig geel gekled³³, en ik moet 9 uren daegs excerseren”, Martinus verschuere, 122^e Regiment d'Infanterie de Ligne, dienstplichtige uit Oekene.³⁴

Als eerste overkoepeld thema onderscheid ik het militaire leven *an sich*. Dit is natuurlijk niet weg te denken indien brieven van soldaten inhoudelijk bestudeerd worden. Noties van het militaire leven gaf ik code A in mijn werkdocument. Natuurlijk realiseer ik mij dat het militaire leven een enorm breed spectrum aan onderwerpen bevat. Daarom stelde ik een onderverdeling op. Zo worden noties van het leven in de barakken aangeduid met code A1. Het leven op campagne en veldtochten wordt aangeduid met code A2. Vervolgens onderscheid ik noties over het Franse uniform en hun regimenten (cavalerie, grenadiers, pioniers, officieren, etc.) onder code A3. Drankgebruik en rantsoen zijn ook veel besproken thema's in de correspondentie en deze worden aangeduid met code A4. Verder gaf ik de code A5 aan twee noties die in feite elk aan het einde van het spectrum van het moreel liggen en tegenpolen zijn van elkaar, namelijk desertie & loyaliteit aan Frankrijk. Tenslotte gaf ik noties over gevechtservaring code A6, noties over verblijf in militaire hospitalen code A7 en noties over soldij code A8.

“ginder moet voor mij bidden”, Joannes de meulenaere, 21^e Regiment d'Infanterie de Ligne, dienstplichtige uit Ardoois.³⁵

Een tweede overkoepelend thema die ik hanteer is de notie religie. Religie speelde een zeer grote rol voor de soldaten uit het Leie-departement, wat zich ook aftekent in de correspondentie. Alles wat in de brieven met religie te maken heeft, gaf ik code B in mijn werkdocument. Al gauw bleek duidelijk hoe religie in vele vormen besproken en aangehaald werd in de soldatenbrieven. Hierdoor leek het mij noodzakelijk om nog een extra onderverdeling te hanteren. Zo kregen noties van katholicisme de code B1. Ook

---

³³ In uniform gekleed.

³⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der uit Frankrijk, nr. 111,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 05.03.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief111.htm>.

³⁵ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 3,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 05.03.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief3.htm>.

protestantisme en het jodendom worden af en toe aangehaald door de briefschrijvers waardoor ik passages die over deze twee religies handelen de code B2 gaf. De soldaten vochten natuurlijk aan de zijde van Frankrijk, die sinds de revolutie alle soorten van godsdienst verafschuwde. Deze antipathie spiegelde zich ook af in de rangen van het Franse leger, wat vaak tot ergernis leidde bij katholieke troepen.³⁶ Deze noties van Franse opinies over religie als ook de gelovigen hun visies op de Franse mentaliteit gaf ik code B3.

“het js nu onmogelijk voor mij De taele te leeren om reden Dat wij met 8 a 9 hondert vlamijngen bij malkander wesen”, Joannes Mantez, 45e régiment d 'Infanterie de Ligne, dienstplichtige uit Krombeke.³⁷

Een derde overkoepelend thema is de notie van taal. Het Vlaams was de taal waarin de brieven hoofdzakelijk geschreven werden, op enkele Franse zinnen en woorden na. Het Nederlands en bijkomend ook het Vlaamse dialect werd ook vaak gesproken door soldaten onder elkaar.³⁸ Alle noties die met taal te maken hebben gaf ik de code C. Ook hier heb ik besloten nog een extra onderverdeling toe te passen namelijk de notie van geletterdheid. Noties van analfabetisme en ongeletterdheid zoals een brief ondertekenen met een kruis gaf ik code C1.

“al de ander vlamingen die met mij op gegaen zijn, zijn ontrent al dood en als jk niet en schrijve in de eerste maend het is teeken dat ik daer gaen gebleven zijn in dien slag”, Jan Babtiste De Witte, 30e régiment d 'Infanterie de Ligne, dienstplichtige uit Veurne.³⁹

Een vierde overkoepelende notie is die van 'Vlaming zijn'. In veel brieven komen noties voor over Vlaanderen en de Vlaming in het 'Grande Armée'. Ik gaf in mijn werkdocument code D aan brieven die verwezen naar noties van Vlaanderen. Dit kan gaan van een soldaat die informeert hoe het is in Vlaanderen, de soldaten hun thuisstreek. Anderzijds kan dit ook gaan over de gruwel die de Vlamingen in het Franse leger bij andere bevolkingsgroepen aanrichten. Ook kameraadschap is een onderwerp die veel voorkomt in de brievencollectie. Eveneens heb ik hier besloten geen verder onderscheid te maken maar gefocust te blijven op de Vlaamse identiteit die in de brievenanalyse grondig onderzocht zal worden.

---

³⁶ Lewis Rayapen en Gordon Anderson, "Napoleon and the Church," *International Social Science Review* 66, nr.3 (1991): 121-3. ; Michael Hughes, *Forging Napoleon's Grande Armée : Motivation Military Culture and Masculinity in the French Army 1800-1808* (New York: New York University Press, 2016), 208.

³⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 26," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 05.03.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief26.htm>.

³⁸ De Wilde, "Inhoudelijke aspecten van Vlaamse soldatenbrieven," 14-5.

³⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 42," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 05.03.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief42.htm>.

“ik ben in Een ongelovelick landt want de menschen leven hier geliek de honden en de katten”, hindericcus de brune, 2^e Compagnie Garde Nationale, dienstplichtige uit Middelkerke.⁴⁰

Een vijfde en laatste overkoepelend thema die ik hanteer in mijn werkdocument is de notie van interpretatie van andere bevolkingsgroepen. Zo trokken soldaten uit het Leie-departement door heel Europa, tot in Moskou. Het is dan ook normaal dat in de brieven veel bevindingen zijn terug te vinden over andere bevolkingsgroepen die men zowel op veldtocht als in het leger tegenkwam. Dit gaat over Russen, de bevolking in de Caraïben, katholieke Spanjaarden en protestantse Nederlanders. Ik gaf code E aan deze noties van perceptie. Deze noties lopen af en toe ook gelijk met codes B2 en B3 over religie

Naast een opdeling per thema om zo de belangrijkste en meest relevante passages in detail te bespreken, is het ook noodzakelijk om de brieven te onderwerpen aan een kwantitatieve benadering. Hier wijk ik af van de methode van Bernard en René Wilkin. Waar zij nooit ingaan op kwantiteit acht ik deze blik op het bronnencorpus essentieel. Natuurlijk heeft deze keuze ook te maken met het verschil in opzet van beide studies. Waar zij puur inhoudelijk de campagnes bespreken en wat de soldaten hierover naar huis rapporteerden, ga ik in op gevoelens, emoties, gedachten en idealen. Hierbij kan een kwantitatieve invalshoek - weliswaar beperkt - naar mijn mening niet ontbreken. Wat deze kwantitatieve analyse betreft, beperk ik mij tot enkele hoofdzaken. Het lijkt mij bijvoorbeeld nuttig om te peilen naar het aantal religieuze noties in het bronnencorpus en minder relevant om het aantal verwijzingen naar drankgebruik te tellen.

Zo zal ik kwantitatief peilen naar de (on)geletterdheid van de briefschrijvers, noties van religie, Vlaams zijn & Vlaanderen en tenslotte de militaire rang. Dit zijn allemaal elementen die mij nuttig lijken om de brieven kwantitatief te analyseren. Onderstaande tabel geeft weer welke specifieke identificaties van dergelijke elementen geteld zullen worden in mijn analyse. Meteen stelt zich de vraag waarom precies deze vier noties kwantitatief benaderd worden. Ten eerste omdat de geletterdheid en rang van de soldaten indicaties zijn voor de sociale achtergrond. Daarnaast zijn noties van ‘Vlaanderen’ en het katholicisme, zoals later in deze studie beargumenteerd, twee prominente indicaties van een ‘Vlaamse’ identiteit bij de briefschrijvers. Ik dien hierbij wel op te merken dat ik enkel expliciete indicaties zal tellen. Wanneer een soldaat naar huis schrijft dat hij zijn streek mist is dit een impliciete verwijzing naar Vlaanderen en neem ik deze notie niet op. Zo hoop ik zo correct en kritisch mogelijk tewerk te gaan en een vertekend beeld te vermijden. Een verwijzing naar Vlaanderen is een effectieve indicatie van identiteit terwijl ‘de streek’ dit niet is. Op basis hiervan kan een percentage berekend worden, wat leidt tot een beter inzicht over de mate waarin de brieven noties van identiteit bevatten. Vragen die hierbij gesteld kunnen worden

---

⁴⁰ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 64,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 05.03.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief64.htm>.

om een beter en behapbaarder idee te krijgen van de kwantitatieve analyse zijn: ‘In hoeveel procent van de brieven schrijven de soldaten over noties van katholicisme?’ ; ‘Hoeveel procent van de brieven werd afgetekend met een kruisteken wat duidt op ongeletterdheid?’ ; ‘In hoeveel procent van de brieven komen de noties Vlaanderen, Vlaming of Vlaams voor?’ ; en tenslotte ‘Hoeveel procent van de briefschrijvers was soldaat en hoeveel procent was officier van rang?’.

Peiler	Indicatie
(on)geletterdheid	<ul style="list-style-type: none"> - fysiek kruisteken als handtekening - naam vervangende auteur
Religie	<ul style="list-style-type: none"> - woord God - woord bidden, bidt, zegen, zalig - katholieke feestdag (Pasen, Kerst, ...) - geloof
Vlaamse identiteit	<ul style="list-style-type: none"> - woord Vlaming - woord Vlaanderen
Militaire rang	<ul style="list-style-type: none"> - rang onderaan de brief (indien niets weergegeven = soldaat)

Tabel. 1 Lijst indicaties per peiler.

2. Status quaestionis

Zoals historicus Joost Welten het stelt, vangt de stand van zaken in de historiografie rondom de Napoleontische soldatenbrieven aan met een misverstand. Zo zou er een consensus bestaan hebben in de Franse historische traditie dat briefverkeer naar het thuisfront in de Napoleontische oorlogen onbestaande was. Deze foutieve opvatting was tot voor kort de norm in de Franse historiografie waardoor de soldatenbrief als historische bron zeer weinig aandacht kende.⁴¹ Ik haalde in de inleiding van deze studie reeds aan hoe de Vlaamse en Waalse soldaten die onder de Franse Republiek en later Napoleon I dienden een bijna vergeten hoofdstuk zijn in ons collectief Belgisch geheugen. Dit klopt natuurlijk niet helemaal. Anders dan in Frankrijk werd in ons land reeds bij het begin van de 20ste eeuw gewezen op de aanwezigheid van Napoleontische soldatenbrieven afkomstig uit onze gewesten. Deze aandacht voor de soldatenbrieven kwam echter niet uit academische hoek. Het waren de heemkundige geschiedeniskringen die voor het eerst de aandacht vestigden op deze unieke bron. Jos De Smet, ere-conservator van het Rijksarchief te Brugge, was de eerste die wees op het belang van de collectie soldatenbrieven uit het Leie-departement.⁴² Heemkundige instellingen als Biekorf,

⁴¹ Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom*, 536.

⁴² Jos De Smet, "Briefjes tegen de eerste soldatenlichting in het Leyedepartement (October 1798)," *Biekorf* 32 (1926): 256-261. ; Jos De Smet, "Westvlaamse soldaten in de legers van de Franse Republiek en van Napoleon I," *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis* 18 (1970): 365-387.

Appeltjes van het Meetjesland, Castellum, etc. publiceerden over de jaren heen vele soldatenbrieven in hun tijdschriften. In deze artikels werden meestal een tot enkele brieven gepubliceerd. Meestal ging de inhoud van de artikels over de originele brieven die in een moderne uitgave werden gegoten. Van tijd tot tijd werd hier enige commentaar bij geschreven. Ook in Wallonië staat deze heemkundige traditie sterk.⁴³ Heemkundige Johan R. J. De Wilde kan worden gezien als een van de grondleggers van de inhoudelijke analyse van de Napoleontische soldatenbrief als bron in Vlaanderen. Hij publiceerde reeds meerdere bijdragen in heemkundige tijdschriften die een waardevolle bijdrage leveren aan de historiografie.⁴⁴ Ook deze studie kwam in de eerste fase met behulp van onderzoek gedaan door De Wilde op gang.

Wat de academische literatuur betreft in België kan men deze op een hand tellen. Een eerste publicatie 'Soldaten van Napoleon' verscheen in 1955 en werd geschreven door professor in de volkskunde Karel Peeters. Deze publicatie volgt het 3^e regiment jagers te voet vanuit de neerpenningen van een soldaat. Dit werk focust echter eerder op het militaire gebeuren dan wel op een mentaliteits- of identiteitsanalyse.⁴⁵ In 1979 deed historicus Walter Reuter onderzoek naar soldaten afkomstig uit de huidige Oostkantons. Zo publiceerde hij 'Für Kaiser und Vaterland' waarin hij brieven analyseerde van Duitstalige soldaten naar hun ouders.⁴⁶

Recent werd meer aandacht geschonken in de historiografie aan de Belgische dienstplichtigen die optrokken met het Franse leger tijdens de Napoleontische oorlogen. Historicus Emiel Lamberts, verbonden aan de Katholieke Universiteit Leuven, schreef 'Europeaan tegen wil en dank' waarin hij inging op de conscriptie in België maar ook op de veldtochten en het militaire leven die de soldaten ondergingen.⁴⁷ Lamberts combineert een bottom-up visie met top-down informatie. Hij verbindt het reisverslag van een Belgische soldaat met de uitgebreide literatuur over de Napoleontische campagnes. Zo slaagde hij er in om in groot detail de route te reconstrueren die de Belgische soldaat over de jaren heen aflegde. Dit werk gaat echter weinig in op de persoonlijke getuigenissen en gedachten die de soldaten hadden en ligt zo meer in de traditie van *l'histoire de bataille*. Een publicatie die ik reeds meerdere keren vermeldde in deze studie is 'Fighting for Napoleon' door Bernard en René Wilkin. Deze in 2015 verschenen studie is uniek omdat het beschouwd kan worden als een pionierswerk in de historiografie rondom de Belgische conscriptiesoldaten. In deze studie gaat men voor het eerst op een academische wijze aan

---

⁴³ Laurent Wasseuil, "Conscrits Renaissiens sous les Aigles impériales," *Annales du cercle historique et archéologique de Renaix* 16 (1967): 71-119.

⁴⁴ Joost Welten en Johan De Wilde, *Met Napoleon naar Moskou. De ongelooflijke overlevingstocht van Joseph Abbeel* (Leuven: Davidsfonds, 2011), 1. ; Johan De Wilde, 'Drie soldatenbrieven voor Zaffelare (1806, 1809 en 1812),' in: *De Oost-Oudburg* 42 (2005): 129-146.

⁴⁵ Karel Constant Peeters, *Soldaten Van Napoleon*. (Antwerpen: De Vlijt, 1955), 1.

⁴⁶ Walter Reuter, *Für Kaiser und Vaterland: Soldaten Napoleons schreiben an ihre Eltern im im Eupener, Büllinger und St. Vither Land* (Sankt Vith: Geschichtsverein "Zwischen Venn und Schneifel", 1979), 1-5.

⁴⁷ Emiel Lamberts, *tegen wil en dank*, 1.

de slag met een corpus van 1.500 soldatenbrieven als primaire bron. Desondanks gaan de historici Wilkin niet in op een mogelijke identiteit en/of mentaliteit die de bestudeerde soldaten uit het Ourthe-departement mogelijk hadden. De studie blijft in de trend van het militaire gebeuren *an sich* en gaat niet in op sociale aspecten.

Ook in onze buurlanden werd recent meer aandacht besteed aan de kwestie van de conscriptie en de Franse overheersing. In 2007 verscheen het werk 'in dienst van Napoleons Europese droom' waarin historicus Joost Welten de casus van een plattelandsdorpje in Nederlands Limburg bestudeerde. In zijn studie gaat Welten in op de algemene *conscriptie* als eerste stap in een eengemaakt Frans rijk. Ook is een heel hoofdstuk gewijd aan het briefverkeer tussen de soldaten en hun geliefden.⁴⁸ In Frankrijk kwam het debat rondom de soldatenbrieven zoals reeds aangehaald pas enkele decennia geleden op gang. In 2004 schreef Pierre Charrié 'Lettres de guerres, 1792-1815' waarin hij 400 Franse soldatenbrieven analyseert. Dit is een van de eerste academische uitgaven in Frankrijk die op wetenschappelijke wijze de soldatenbrief als bron gebruikt. Uniek aan dit werk is dat Charrié ook ingaat op de gevoelens die de soldaten neerpelden in deze unieke egodocumenten.⁴⁹ In 2005 publiceerde Canadees historicus Denis Smith een testament van duizenden Franse krijgsgevangenen die vergeten waren op een onbewoond eiland voor de Spaanse kust. Hij kon hun verhaal reconstrueren aan de hand van overgebleven getuigenissen en brieven. Interessant aan dit werk is dat de vaak onderbelichte kant van het militaire leven bestudeerd wordt, namelijk het leven in gevangenschap, wat ook in deze studie een invalshoek zal zijn.⁵⁰ Historicus Romain Buclon publiceerde in 2008 een gelijkaardige studie als ikzelf. Hierin ging hij in op de perceptie van de Russische soldaten en andere volkeren door de ogen van de Fransen. Dit deed Buclon tevens aan de hand van een brievenanalyse waaruit hij noties van identiteit en perceptie distilleerde.⁵¹

Luxemburg en Duitsland kennen ook enige historiografische traditie rondom de Napoleontische oorlogscorrespondentie en de identiteit die soldaten zich toe-eigenden. Historicus François Decker bracht reeds in 1971 een publicatie uit over de brieven die Luxemburgse soldaten naar huis schreven tijdens hun dienstperiode in het Franse leger. Inhoudelijk ging Decker in op het dagelijkse leven in de rangen van het leger.⁵² Duits historicus Axel M. Paul gaat in op de getuigenissen van Duitstalige soldaten tijdens de

---

⁴⁸ Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom*, 1.

⁴⁹ Pierre Charrié, *Lettres de guerres, 1792-1815* (Nantes: Editions du Canonier, 2004), 1.

⁵⁰ Denis Smith, *Les Soldats Oubliés De Napoléon - Prisonniers Sur L'île De Cabrera 1809-1814* (Parijs, Editions Autrement, 2005), 1.

⁵¹ Romain Buclon, "1812, plus loin à l'Est. La perception de l'autre chez les soldats français lors de la campagne de Russie" (masterproef, Université Grenoble Alpes, 2008), 1-13.

⁵² François Decker, *Lettres de soldats luxembourgeois au service de la France, 1798-1814, conservées aux Archives de l'Etat* (Luxemburg, F. Mersch, 1971), 1.

befaamde slag bij Waterloo, toen Napoleons laatste uur geslagen had.⁵³ Door de late fase in de Napoleontische oorlogen kan volgens mij uit dit werk een nuttig en interessant perspectief afgeleid worden.

Twee laatste publicaties die ik wil aanhalen zijn twee algemene werken die geen specifieke nationaliteit van dienstplichtigen aanhalen, maar wel breder gaan waardoor een vergelijking mogelijk wordt. Bijkomend gaan beide historici tevens in op aspecten als identiteit. Ook gevoelens als nationalisme en hoe men omging met de Franse overheersing krijgen de nodige aandacht. Historicus en professor aan de University of New York Alan Forrest schreef in 2006 'Napoleon's men. The soldiers of the revolution and empire'. Dit werk kan als een waar standaarddepos beschouwd worden voor elke onderzoek naar de soldaten die in Napoleons 'Grande Armée' dienden.⁵⁴ Vooral het hoofdstuk over patriotisme binnen de rangen is van belang voor deze studie. Een tweede standaardwerk werd geschreven door professor moderne Europese geschiedenis aan de University of Illinois, Michael J. Hughes. Hughes publiceerde 'Forging Napoleon's Grande Armée: Motivation, Military Culture, and Masculinity in the French Army'. De combinatie van militaire historiografie en sociale noties leggen zaken als patriotisme, identiteit en nationalisme bloot.

3. Nationalisme en Vlaamse identiteit, 19de-eeuwse romantiek of reële gevoelens?

"Fransche ratten, rold uw' matten, wilt naer huys nu keeren!"⁵⁵

Na de Franse nederlaag en bijkomende desastreuze terugtocht uit Rusland klonk deze leuze en bijkomend lied door alle departementen die samen het huidige Vlaanderen vormen. De bevolking was de Franse overheersing met al de bijkomende maatregelen en dwang van de laatste decennia nog niet vergeten.⁵⁶ In de inleiding van deze studie stelde ik reeds hoe elementen als bedreigde grenzen, bestuurlijke aanpassingen van buitenaf, dreigende oorlogssituaties en buitenlandse dwang dikwijls leiden tot een opzwellende notie van nationalisme en samenhang. In dit hoofdstuk ga ik hier dieper op in. Als eerste bespreek ik beknopt wat nationalisme precies inhoudt als concept en wat bepaalde kenmerken zijn. Vervolgens verklaar ik hoe oorlogssituaties en nationalisme hand in hand kunnen gaan. Hierna ga ik in op hoe nationalisme niet enkel beperkt is tot de natie die bedreigd wordt maar hoe nationalisme vanaf de Franse Revolutie ook als een positieve

---

⁵³ Axel M. Paul, *Kein guter Tag zum Sterben. Die Schlacht bei Waterloo 1815 aus der Sicht von teilnehmenden Soldaten. Ein Lesebuch* (Aachen: Helios, 2004), 1.

⁵⁴ Alan Forrest. *Napoleon's men. The soldiers of the revolution and empire*. London: Hambledon Continuum, 2006

⁵⁵ Florimond van Duyse, *Het Oude Nederlandsche Lied: Wereldlijke En Geestelijke Lieder en Uit Vroegeren Tijd: Teksten En Melodieën* (Antwerpen: Nijhoff, 1905), 1829.

⁵⁶ Van Duyse, *Het Oude Nederlandsche Lied*, 1831.

kracht gebruikt wordt in het Frans staand leger. Aan de hand van bovenstaande thema's stel ik een theoretisch kader op die mij de mogelijkheid geeft om de noties van nationalisme toe te passen op de Vlaamse identiteit en de Franse overheersing van de Zuidelijke Nederlanden en specifiek Vlaanderen. Het uitwerken van een bruikbaar kader rondom nationalisme en identiteit is van cruciaal belang voor de effectieve brievenanalyse.

Daarna ga ik in op de casus van de Vlaamse identiteit en een mogelijke vereenzelving met Vlaanderen. Wat waren de karakteristieken hiervan in de 18de eeuw? Tenslotte ga ik in op hoe de Franse annexatie al dan niet een impact had op de vereenzelving van het volk met Vlaanderen of de Zuidelijke Nederlanden. Waren gebeurtenissen als de Boerenkrijg werkelijk uitingen van ongenoegen tegen de bezetter of kan er eerder gesproken worden over een geromantiseerd idee uit de latere 19de eeuw?

3.1 Nationalisme, natievorming en conflict

Nationalisme is een begrip dat tot het heden veel aandacht kent, vooral in politieke zin maar ook in de media en tot bij mensen in de woonkamer. Wanneer gevraagd wordt wat nationalisme juist betekent krijg je meerdere, vaak uiteenlopende, verklaringen. Om duidelijkheid te scheppen en het begrip 'nationalisme' af te bakenen en te belichamen haal ik de definitie van Michael Wintle aan. Wintle, professor moderne Europese geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, beschrijft de term 'nationalisme' als volgt: 'de ideologie of zelfs doctrine waarbij de natie een superieure kracht is in de samenleving, met als gevolg dat een nationale identiteit ontstaat gebaseerd op etniciteit, cultuur en mogelijks religie.' Wintle stelt bijkomend dat er een verschil bestaat tussen een moderne notie van nationalisme en een pre-verlichtingsnationalisme. Pre-verlichtingsnationalisme wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van religieuze identiteit en het geloof in Godssoevereiniteit van de vorst naast etniciteit en cultuur.⁵⁷

De definitie van Wintle vul ik aan met een meer specifieke theorie omtrent nationalistische gevoelens, opgesteld door Tsjechische historicus Miroslav Hroch. Zo specificeert Hroch zijn theorie op de opkomst van nationalisme en nationale gevoelens bij kleine naties en ondergeschikte of onderdrukte groepen tijdens de lange 19de eeuw. Vlaanderen wordt hierbij als voorbeeld naar voor geschoven. Wel moet ik vermelden dat Hroch met kleine naties geen kleine grondgebieden op zichzelf bedoelt maar eerder naties of bevolkingsgroepen ondergeschikt en/of onderworpen aan een andere natie met een hogere machtspositie. Dit was bij Vlaanderen het geval in de Oostenrijkse en vooral latere Franse tijd. Hroch formuleert een aantal steunpunten van waaruit nationalistische gevoelens opkomen in deze 'ondergeschikte' naties:

---

⁵⁷ Michael Wintle, "Emergent Nationalism in European Maps of the Eighteenth Century," in *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815*, eds. Lotte Jensen (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016), 271.

Als eerste stelt Hroch hoe nationalisme gelinkt moet worden aan de transformatie van de feodale maatschappijstructuur naar een kapitalistisch georiënteerde samenleving. Hierbij geldt een cruciaal uitgangspunt namelijk dat de derde stand en de arbeidersklasse zich identificeren met het idee van de natie.

Als tweede uitgangspunt stelt Hroch hoe objectieve sociale relaties zoals de betrekking van de arbeidersgemeenschap op zichzelf onvoldoende zijn. Er moet zich minstens een specifieke groep identificeren met de natie als concept (identiteit, cultuur en religie). Deze groep benoemt hij als de patriotten.

Vervolgens stelt hij hoe de nationale beweging zich afkeert tegen de oude en/of nieuwe geïnstalleerde elite en de machtsbeginselen die gecreëerd worden.

Een laatste element die Hroch aanhaalt is dat de volkstaal geïnstrumentaliseerd wordt door de nationale beweging in de kleine natie.⁵⁸ Een element dat ook Max Weber erkent in het proces van staatsvorming. Weber stelde namelijk dat een staat in de vorm van een begrensde territorium niet noodzakelijk samenvalt met een specifiek 'staatsvolk'. Er zijn veel bevolkingsgroepen die zich ondanks gedeelde grenzen niet tot eenzelfde gemeenschap identificeren als een andere groepering binnen diezelfde grenzen van de natiestaat. Weber erkent dat religieuze geschillen maar vooral verschillen in taal aan de basis liggen van dit proces.⁵⁹ Opnieuw zijn de Zuidelijke-Nederlanden, meer specifiek Vlaanderen, hier een voorbeeld voor een onderworpen, overwegend anderstalige, natie.

Voor een verdere aanvulling van Miroslav Hroch zijn conceptualisatie van nationalisme in vier steunpunten haal ik historicus Maarten Van Genderachter en historicus Marnix Beyen aan, professoren aan de Universiteit van Antwerpen, gespecialiseerd in de historiografie van nationalisme. Zij benadrukken in hun onderzoek 'Nationhood from below : Europe in the long nineteenth century', dat naast het grote narratief rondom de notie van nationalisme er ook voldoende aandacht moet worden gevestigd op de alledaagse elementen. De centrale vraag hierbij is hoe de lagere klassen van een bepaalde natie, als Vlaanderen, nationalisme beleefden? Ik acht het zelf van groot belang om op deze kwestie dieper in te gaan. Vele dienstplichtige soldaten waren dan ook afkomstig uit het stedelijk proletariaat, arbeiders- en boerenfamilies.⁶⁰ In de historiografie als in de sociologie blijft de hardnekkige opvatting bestaan dat een gevoel van nationalisme een zuivere staat-en-bourgeoisconstructie is die in de vroegmoderne tijd tot stand kwam en culmineerde in de 19de eeuw. Hierbij werden oorlog en propaganda als middelen ingezet om de massa's te

---

⁵⁸ Bruno De Wever, Frans-Jos Verdoodt en Antoon Vrints, "De Vlaamse Patriotten En de Natievorming: Hoe de Vlaamse Natie Ophield 'klein' Te Zijn," *TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE VLAAMSE BEWEGING* 74, nr.4 (2015): 217–22.

⁵⁹ Ton Zwaan, *Civilisering en decivilisering : studies over staatsvorming en geweld, nationalisme en vervolging* (Amsterdam: Boom uitgeverij Amsterdam, 2001), 78.

⁶⁰ E. W. R. van Roon, 'Lotgevallen: De beleving van de dienstplicht door de Nederlandse bevolking in de negentiende eeuw' (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 2013), 2.

manipuleren in de aanzet tot een 'nationaal denken'. Echter hadden de massa's reeds eigen royaliteiten als regio, kledingdracht, inheemse landschapselementen, arbeid, religie, klasse, etniciteit, etc. in hun alledaagse leven die hen aanzette tot de vereenzelving met een nationale identiteit, die niet altijd door de elite werden opgepikt of begrepen. Antoon Vrints, professor gespecialiseerd in sociale geschiedenis aan de Universiteit Gent stelt tevens hoe economische cycli ook een impact kunnen hebben op de opkomst van nationalistische noties onder de lagere klassen. Dit kan een deel van de verklaring zijn waarom noties van nationalisme in perioden van economische recessie aanslaan bij bepaalde groepen van de bevolking, zijnde vaak lagere klassen. Sinds de jaren zeventig kwam meer aandacht voor het blootleggen van de proletarische wortels aangaande nationalistische sentimenten, specifiek in de casus van Wereldoorlog I. Hier trachtte men aan de hand van memoires, correspondentie, politierapporten, etc. de chauvinistische gevoelens te onderscheppen.⁶¹ Ook ik tracht in deze studie via mijn bieveenanalyse de link te leggen tussen micro-historische opvattingen en het macro-historische proces van nationalisme.

Er blijft natuurlijk een belangrijk aspect die niet weg te denken is in de casus die ik behandel in deze studie: met name het fenomeen oorlog en de gevolgen die dit fenomeen op vlak van nationalisme en mentaliteit kan teweegbrengen. Vaak is er de opvatting dat nationalisme vanuit zichzelf een agressieve houding voortbrengt. Noties en gevoelens van nationalisme bieden immers de mogelijkheid tot het creëren van zogenaamde vijanden van de staat en hun buitenlandse bondgenoten. In het wetenschappelijk debat dat rondom de relatie tussen oorlog en nationalisme loopt, wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van nationalisme die zich voordoen in oorlogssituaties. Jack Snyder onderscheidt vier soorten nationalisme die in een oorlogssituatie kunnen voorkomen of veroorzaakt worden, namelijk burgerlijk, etnisch, revolutionair en antirevolutionair nationalisme.⁶²

Burgerlijk nationalistisch conflict wordt gekenmerkt door een zekere mate van terughoudendheid tegenover oorlog. Vooral vanuit een kosten- en batenanalyse wordt beslist of de deelname in een open conflict de moeite loont of nadelig is voor de natie. Dit soort nationalistisch conflict komt voornamelijk voor bij gevorderde democratieën zoals de Verenigde Staten of democratieën waarbij een nationaal gevoel getemperd werd in het verleden zoals Duitsland na Wereldoorlog Twee. Vervolgens is er het etnisch nationalistisch conflict waarbij een natiestaat of bevolkingsgroep meer geneigd is om een conflict aan te gaan vanuit een religieus, taalkundig, cultureel of etnisch dispuut. Hier wordt veel minder rekening gehouden met de mogelijke kosten en verliezen dewelke een

---

⁶¹ Marnix Beyen en Maarten Van Ginderachter, "General Introduction: Writing the Mass into a Mass Phenomenon," in *Nationhood from Below, Europe in the Long Nineteenth Century*, eds. Marnix Beyen en Maarten Van Ginderachter (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012), 3-22.

⁶² Jack Snyder, *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict* (New York: W. W. Norton & Company, 2000), 69-70.

(impulsief) conflict kan inhouden.⁶³ Belangrijk hier is dat de uitkomst, wat een eigen territorium en bestuur kan inhouden, superieur is aan de insteek. Etnisch nationalistisch conflict wordt verder ook gekarakteriseerd door de limiet die op de oorlogsvoering ligt. Het is uitzonderlijk dat een conflict aansleept nadat het 'gevaar van buitenaf' verdreven is en het beoogde doel behaalt. Een derde vorm van nationalistisch conflict is het revolutionair conflict. Anders dan etnisch conflict is het revolutionair nationalistisch conflict niet gebonden aan een zekere rem. Revolutionair nationalisme bevat dan ook twee bepalende pijlers die zorgen voor een vaak agressieve en onbegrensde houding. Ten eerste tracht de revolutionaire natie zichzelf en de revolutionaire hervorming van buitenaf te beschermen. Dit doet een dergelijke staat door in grensregio's met buitenstaanders actief het conflict op te zoeken om dreiging preventief uit te schakelen. Ten tweede zal een staat die revolutionaire noties bezit dit proberen uitspreiden en uitbreiden naar andere entiteiten.⁶⁴ Een schoolvoorbeeld voor een natie die via revolutionair nationalistisch conflict handelt is de Eerste Franse Republiek.⁶⁵ Tenslotte is er het antirevolutionair conflict. Hierbij ligt de focus op de 'enemy from within', waarbij de staat oorlog voert naar ondermijnende fracties, politieke tegenstanders en andersdenkenden. Deze soort conflicten starten vaak vanuit de elite en kan ook tegen externe naties en revolutionaire ideologieën gericht zijn. Voorbeelden hierbij zijn de Europese naties die het Ancien Régime wilden behouden nadat de verlichtingsidealen vanuit de Revolutionaire Franse staat fysiek of onrechtstreeks verspreid werden.⁶⁶

Hierop aansluitend is er ook de casus van de buitenlandse mogendheid die zijn wil aan een natie oplegt aan de hand van annexatie en occupatie van grondgebied. De conventionele mening in het wetenschappelijk debat gaat er van uit dat militaire dwang en agressie van een buitenlandse natie over het algemeen sterke gevoelens van nationalisme doet opborrelen bij de bedreigde bevolking. Deze gevoelens van nationalisme kunnen al snel overgaan tot actief verzet.⁶⁷ Deze theorie heeft echter ook een keerzijde die vooral toepasbaar is in de manifestatie van de militaire revolutie, de conscriptie en de schaalvergroting van legers.⁶⁸ Gevoelens van nationalisme en patriotisme worden niet enkel opgeroepen bij de natie die het onderspit delft tijdens een annexatie. Ook in de

---

⁶³ Matthew Adam Kocher, Adria Lawrence en Nuno P. Monteiro, "The Rabbit in the Hat: Nationalism and Resistance to Foreign Occupation," *American Political Science Association Annual Meeting* (2013): 2-5.

⁶⁴ Burak Kadercan, "Military Competition and the Emergence of Nationalism: Putting the Logic of Political Survival into Historical Context," *International Studies Review* 14, nr. 3 (2012): 407-14.

⁶⁵ David A. Bell, "Revolutionary France and the Origins of Nationalism: An Old Problem Revisited," in *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815*, eds. Lotte Jensen (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016), 72-9.

⁶⁶ Gretchen Schrock-Jacobson, "The Violent Consequences of the Nation: Nationalism and the Initiation of Interstate War," *The Journal of Conflict Resolution* 56, Nr. 5 (2012): 831-5.

⁶⁷ Kocher, Lawrence en Monteiro, "The Rabbit in the Hat," 2.

⁶⁸ Jeremy Black, "A Military Revolution? A 1660-1792 Perspective," in *The Military Revolution Debate Readings On The Military Transformation Of Early Modern Europe*, eds. Clifford J Rogers (New York: Routledge, 1995), 95-105.

rangen van de occuperende kracht wordt een gevoel van nationalisme en eenheid aangewakkerd.

De Franse 'Levée en masse' zorgde voor een enorme toename in manschappen maar ook in eenheid.⁶⁹ Deze eenheid was voor de staat van groot belang indien ze een grote massa jongemannen in het gareel wilden houden en bijkomend op commando zonder aarzeling ten strijde laten trekken. Deze eenheid kon gecreëerd worden door in te zetten op educatie van de massa. Zo konden noties van Frans patriotisme en nationalisme geïndoctrineerd worden. Ook hier bleek de eenheidstaal van onmiskenbaar belang als bindende factor.⁷⁰ Frankrijk was de eerste natiestaat die doelgericht in de praktijk nationalisme toepaste om een staand leger op de been te houden. Wanneer Republikeins en later Keizerlijk Frankrijk een gebied annexeerde en occupeerde werd hier ook de conscriptie ingevoerd. In deze gebieden kon Frankrijk echter niet rekenen op de noties van aangeleerd patriotisme, nationalisme of een eenheidstaal. Dwangmaatregelen en een overwicht in de Europese machtsverhoudingen trokken de lokale niet-Franse jongemannen over de streep om het uniform van de Franse haan aan te trekken.⁷¹

3.1.1 Tussentijdse conclusie en theoretisch kader nationalisme

In hoofdstuk 3 heb ik een kader opgesteld die het begrip nationalisme definieert en typeert. Ten eerste ging ik in op de definitie van nationalisme volgens historicus Wintle. Daarna vulde ik deze definitie aan met de theorie en typering van historicus Hroch. Deze theorie peilde specifiek naar vier elementen van nationalisme die te vinden zijn in kleinere, vaak onderdrukte bevolkingsgroepen en naties. Vervolgens ging ik in op historicus Maarten Van Ginderachter en Marnix Beyen die de nadruk legden op nationalistische sentimenten bij de lagere klassen van de bevolking, wat belangrijk is wanneer men brieven van conscriptiesoldaten analyseert op vlak van nationalistische gevoelens. Het is vanzelfsprekend dat ik in deze studie in ga op nationalisme en patriotisme tijdens oorlogsprikelen en conflicten. Zo onderscheidde ik vier soorten van nationalistische oorlogskonflikten. Tenslotte focuste ik op de notie van nationalisme in een geannexeerde staat alsook nationalisme binnen de rangen van het leger, meer specifiek de Franse casus. Hieronder geef ik nogmaals een opsomming van de belangrijkste kenmerken van nationalisme weer. Deze vormen zoals ik al zei de basis voor een specifieke analyse van de Vlaamse identiteit en de annexatie van de Zuidelijke Nederlanden met de focus op nationalisme.

3.1.2 Theoretisch kader nationalisme

---

⁶⁹ Herbert Obinger, "Conscription, the Military, and Welfare State Development: An Introduction," *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 45, nr. 2 (2020): 18-9.

⁷⁰ Barry R. Posen, "Nationalism, the Mass Army, and Military Power," *International Security* 18, Nr. 2 (1993): 85.

⁷¹ Kocher, Lawrence en Monteiro, "The Rabbit in the Hat," 3-4.

- De aanwezigheid van een nationale, collectieve identiteit bestaande uit:
  - Etniciteit
  - Een gedeelde cultuur
  - Religie
- ❖ Opmerking: Er moet een onderscheid gemaakt worden tussen pre-Verlichtingsnationalisme en modern nationalisme. Bij pre-Verlichtingsnationalisme ligt de focus veel meer op een religieuze samenhang aangevuld met Godssoevereiniteit van de vorst.
- De aanwezigheid van nationalisme bij onderdrukte of ondergeschikte naties en bevolkingsgroepen:
  - De incorporatie van de derde stand, boeren en arbeiders: nationalisme op micro-niveau: uiting in regio, kledingdracht, inheemse landschapselementen, arbeid, religie, klasse, etniciteit, etc.
  - Aanwezigheid van een 'patriotten' groep
  - Afkeer tegen een oud of nieuw geïnstalleerd bewind en/of elite
  - De instrumentalisatie van de volkstaal
- De aanwezigheid van nationalisme tijdens oorlogsvoering en conflict:
  - Burgerlijk nationalistisch conflict
  - Etnisch nationalistisch conflict
  - Revolutionair nationalistisch conflict
  - Antirevolutionair nationalistisch conflict

3.2 De aanwezigheid van Vlaamse identiteit in de Napoleontische tijd, feit of fictie?

De inwoners van een staat leefden in de 18de eeuw en 19de eeuw in, wat historicus Eric Hobsbawm benoemt, als een 'imagined community'. Deze ingebeelde verbondenheid komt tot stand door zaken als taal, etniciteit en cultuur waardoor het idee wordt opgewekt dat men tot een etnisch, cultureel en linguïstisch homogeen bevolkingsgroep behoort.⁷² Wat is identiteit dan precies en wat houdt het begrip in? Tegenwoordig bestaat de algemene opvatting dat identiteit een essentialistisch gegeven is, iets natuurlijk en aangeboren, een soort van object. Reeds sinds de verlichting wordt identiteit geformuleerd als de kern van het 'mens zijn'. In het academische debat kwam recent een kentering in deze opvatting. Door invloed van postmodernisme en poststructuralisme wordt identiteit als een dynamisch en vooral als een sociaal gegeven beschreven. Sociaal psycholoog Henri Tajfel geeft de volgende definitie aan sociale identiteit, de identiteit van een groep:

---

⁷² Eric Hobsbawm, "Language, Culture, and National Identity," *Social Research* 63, Nr. 4 (1996): 1066. ; Omar Dahbour, "National Identity: An Argument for the Strict Definition," *Public Affairs Quarterly* 16, Nr. 1 (2002): 19

'that part of the individual's self-concept which derives from their knowledge of their membership of a social group (or groups) together with the value and emotional significance attached to that membership.'

Wanneer ik onderzoek doe naar het gegeven van een mogelijke collectieve Vlaamse identiteit kan dit dus beschreven worden als een sociale identiteit. Het verschil met een individuele identiteit is dat een het individuele zelfbeeld centraal staat. Een individuele of persoonlijke identiteit is uniek aan de persoon in kwestie en is uitermate uniek. Individuele identiteit kan anders dan een collectieve identiteit niet ingedeeld worden in categorieën. De categorieën die de sociale identiteit van een groep bepalen zijn etniciteit, religie, gender, taal, cultuur, etc. Doorheen de geschiedenis zijn sociale categorieën constant in verandering.⁷³ De reden hiervoor is dat collectieve identificatie betekenis en houvast schept in het wereldbeeld van de groepering in kwestie. Je kan het beschrijven als een vorm van collectieve begripsvorming die een gemeenschap doorheen de tijd opbouwt of afslijt. De collectieve identiteit past zich aan naargelang de noden, waarden en socio-culturele situatie.⁷⁴ De notie van nationale identificatie is dan ook een vorm van collectieve identiteit. Het is dan ook een feit dat gedeelde waarden doorheen de tijd samen een identiteit vormen, wat leidt tot een gevoel van nationale eenheid.⁷⁵ Wanneer men deze gedeelde waarden opsplijst en apart analyseert kan een bepaalde sociale identiteit gedissecteed worden in meerdere categorieën. In dit hoofdstuk splits ik het wezen van de Vlaamse identiteit op in haar kernelementen. De hoofdvraag hierbij is natuurlijk indien er wel gesproken kan worden van een zogenaamde collectieve Vlaamse identiteit tijdens de Franse en Napoleontische periode. Indien de Vlaamse identiteit nog niet bestond, met wat identificeerde de bevolking zich dan wel? Komen de gevoelens neergepend door de soldaten in hun correspondentie later in de brievenanalyse dan overeen met wat in de literatuur aangenomen is?

Een eerste belangrijke element van eenheid die in de historiografie rondom Vlaamse identiteit wordt aangehaald is de geografische eenheid van Vlaanderen. Dit kan meteen in twee aspecten worden opgedeeld. Er kan beargumenteerd worden hoe reeds sinds de graven van Vlaanderen in de vroege middeleeuwen tot aan met de Oostenrijkse Nederlanden een politieke geografische eenheid bestond. Politieke eenheid veroorzaakt in de regel een gemeenschapsgevoel.⁷⁶ Hierbij aansluitend was de bevolking in de Zuidelijke Nederlanden algemeen loyaal aan, de in onze hedendaagse ogen buitenlandse vorst. Eerst de Bourgondische hertogen en daarna de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers waren in de gebieden die het huidige Vlaanderen opmaken de natuurlijke

---

⁷³ Lieselotte Goessens, "Discursieve en muzikale constructies van Vlaamse identiteit(en): studie naar de nationale en muzikale discours, retoriek en programmering van de Vlaamse verzuilde omroepverenigingen, 1928-1939" (PhD diss., Universiteit Gent, 2014), 40-4.

⁷⁴ Goessens, "Discursieve en muzikale constructies van Vlaamse identiteit(en)", 45-8.

⁷⁵ Hobsbawm, "Language, Culture, and National Identity," 19.

⁷⁶ Goessens, "Discursieve en muzikale constructies van Vlaamse identiteit(en)", 20-3.

legitieme vorsten.⁷⁷ Deze vorsten en bestuurders werden door de bevolking gerespecteerd en aanvaard in de functie van regeren over het grondgebied.⁷⁸ Anderzijds heb je het geografische element van Vlaanderen, dat in werkelijkheid niet echt een eenheidscheppende kracht was. Voor 1830 bestond er in theorie geen tastbaar Vlaanderen zoals we dat nu hebben. Vlaanderen of Vlaams verwees naar een middeleeuws graafschap die diezelfde naam droeg. De gewone bevolking stak in het dagelijkse leven de grenzen van hun eigen gemeenschap weinig over. Mensen bleven in hun eigen regio van enkele dorpen. Er kan dus gesteld worden hoe er eerder een regionale identificatie gold dan een vereenzelviging met een grotere geografische entiteit.⁷⁹ Het is pas wanneer Vlamingen naar het buitenland gingen, ze als Vlaming werden gezien in de ogen van de buitenlandse bevolking.⁸⁰

Op vlak van religie kan gesteld worden hoe de Zuidelijke Nederlanden, waaronder Vlaanderen behoorde, in de 18de door en door Rooms Katholiek waren. De kerk had een greep op alle aspecten van de samenleving. Dit wordt weerspiegeld door het enorme aantal clerici in de maatschappij. In Vlaanderen en Brabant schommelde het aantal mensen die tot de clerus behoorden rond de 1 a 1,5% van de totale bevolking. In de steden was zo'n 7% van de populatie geestelijk. Naast de clerus was de bevolking in de Zuidelijke of Oostenrijkse Nederlanden zeer devoot en participeerde men massaal aan civiele religie.⁸¹ Dit was mede een gevolg van de actieve contrareformatie in de Zuidelijke Nederlanden die een grens deelde met de 'ketterse Republiek'. Er werd ingezet op katholieke architectuur als de kerkelijke barok, katholiek onderwijs en stimuleren van volksgeloof zoals processies. Ook werd de geloofsgemeenschap beter gecontroleerd en er kwam meer toezicht op de parochies.⁸² Er kan beargumenteerd worden hoe de Rooms Katholieke religie in de Zuidelijke Nederlanden zeer sterk stond door de constante confrontatie met het protestantse noorden. Hierdoor zou de katholieke bevolking zich juist nog meer identificeren met het Roomse geloof. Ze zetten zich op die manier af tegen frequente herinnering aan het protestantisme veroorzaakt door de regelmatige

---

⁷⁷ Marie Favereau Doumenjou en Liesbeth Geevers, "The Golden Horde, the Spanish Habsburg Monarchy, and the Construction of Ruling Dynasties," in *Prince, Pen, and Sword: Eurasian Perspectives*, eds. Jeroen Duindam (Leiden: Brill, 2018): 480-9.

⁷⁸ Werner Waterschoot, "Eenheid van kerk en staat bij de intrede van kardinaal-infant Ferdinand," *De Zeventiende Eeuw* 5 (1989): 24. ; Ernst Heinrich Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980, Twee eeuwen Nederland en België* (Amsterdam: Olympus, 2001), 1: 55. ; Lisa Desmets, "Imagining Flanders: The (De)construction of a Regional Identity in Fifteenth-Century Flanders," in *Constructing and Representing Territory in Late Medieval and Early Modern Europe*, eds. Mario Damen en Kim Overlaet (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022), 298.

⁷⁹ David Talloen, "De constructie van de Vlaamse identiteit" (licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1996), 26-8.

⁸⁰ Lisa Desmets, "Imagining Flanders," 298-9.

⁸¹ Guy Vanthemsche en Roger De Peuter, *A Concise History of Belgium* (Cambridge: Cambridge University Press, 2023), 188-90.

⁸² Alfons Thijs, "De strijd van Kerk en overheid om de controle over de cultuurproductie en -beleving in contrareformatorisch Antwerpen (1585-ca. 1700)," *De Zeventiende Eeuw* 8 (1992): 3-10. ; Elke Rapoye, "De Contrareformatie te Kortrijk (1580-1646)" (licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2006), 56-62.

aanwezigheid van Nederlandse troepen in de 17de en 18de eeuw.⁸³ Wanneer de verlichting aanbrak en deze invloeden ook in de gewesten van de Oostenrijkse Nederlanden voet aan wal zetten, was slechts een beperkte invloed waar te nemen. De komst van verlichtingsdenken wordt in de historiografie vaak geassocieerd met staatscentralisatie, afschaffing van de driestandenmaatschappij en secularisering.⁸⁴ In onze gewesten was de verlichting een uitzonderlijk stedelijk fenomeen die in salons, vrijmetselaarskringen en bij de bourgeoisie werd beleefd. Opmerkelijk is dat de clerus een groot aandeel uitmaakte van de vrijmetselaarsloges, ondanks de pauselijke veroordeling hiervan.⁸⁵ De plattelandsbevolking en lagere stedelijke klassen kregen tot de eerste komst van de Fransen in 1792 zeer weinig te maken met verlichtingsidealen en het katholicisme bleef sterk. Dit wordt aangetoond wanneer tijdens de Brabantse Omwenteling in 1789-90 negen staten, waaronder Vlaanderen en West-Vlaanderen, zich afscheuren van het Oostenrijkse gezag. Ze verenigen zich onder de naam Verenigde Nederlandse Staten. Deze afgescheurde verenigde staten steunden allen primair op de Rooms Katholieke godsdienst. Dit wordt ook duidelijk in hun declaratie van onafhankelijkheid. In de manifesten van Vlaanderen en West-Vlaanderen (gebied dat vandaag Frans-Vlaanderen en de Westhoek inhoudt) wordt telkens aangehaald hoe de Oostenrijkers de Kerk en religie ten gronde brachten.⁸⁶

Wat de 'Vlaamse taal' betreft moet men onthouden dat voor de creatie van België in 1830 geen sprake was van een zogenaamde taalgemeenschap. In het noorden werden Germaanse dialecten gesproken terwijl in het zuiden Romaans gesproken werd. Het Nederlands als taal was in de geschiedenis geen doorslaggevend element van eenheid of collectieve identiteit. De Nederlandse taal was ten eerste al in twee gesplitst na de splitsing tussen de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden. Nog prominenter waren de vele lokale dialecten die een grotere impact hadden op het dagelijkse leven. Net als de factor geografie was lokaliteit van groter belang in de collectieve vorming van mensen dan het 'Vlaams' zoals wordt geromantiseerd eind 19de en 20ste eeuw.⁸⁷ Plaatselijk dialect dat dagelijks door de bevolking in een bepaalde streek gesproken en gehanteerd werd kan wel beschouwd worden als een collectieve identiteitscategorie.⁸⁸ Indien er een eenheidstaal bestond in de 18de eeuw was dit het Frans, wat de gewone burger niet of nauwelijks begreep noch beheerste.

---

⁸³ Guy Vanthemsche en Roger De Peuter, *A Concise History of Belgium*, 182. ; Brian Porter, "The Catholic Nation: Religion, Identity, and the Narratives of Polish History," *The Slavic and East European Journal* 45, Nr. 2 (2001): 289.

⁸⁴ Gita Deneckere, Tom De Paepe, and Bruno De Wever. *Een Geschiedenis Van België* (Gent: Academia Press, 2012), 39.

⁸⁵ Guy Vanthemsche en Roger De Peuter, *A Concise History of Belgium*, 190

⁸⁶ Reginald De Schryver, "On Nine Declarations of Independence by the Belgian Provinces During the Brabant Revolution 1789–1790," *Dutch Crossing Journal of Low Countries Studies* 24, nr.2 (2016): 198-9.

⁸⁷ Talloen, "De constructie van de Vlaamse identiteit," 26-8.

⁸⁸ John E. Joseph, "Historical perspectives on language and identity," in *The Routledge Handbook of Language and Identity*, eds. Siân Preece (London: Routledge, 2020), 19.

Tenslotte haal ik cultuur aan als categorie van een gedeelde identiteitsvorming. Het begrip cultuur staat nogal abstract op zichzelf. Cultuurtheoreticus Stuart Hall definieert cultuur in enge zin als: 'the best that has been thought and said'. Hiermee bedoelt Hall dat cultuur de producten zijn die voort komen uit intellect en kunstzinnigheid. Zaken als schilderen, poëzie, toneel, etc. kan volgens deze definitie als 'cultuur' ondergebracht worden. De tegenpool van deze visie op cultuur is de massacultuur, de cultuur van de bevolking, waaronder kranten, volksliederen, etc. behoren. Naast deze twee visies op de zogenoemde hoge en lage cultuur heb je een derde kijk, namelijk de antropologische cultuur.⁸⁹ Met antropologische cultuur wordt verwezen naar kenmerken van een manier van leven die een bevolking typeert. Professor aan de Universiteit van Antwerpen Alexander Dhoest benoemt dit fenomeen ook als een volksgeest of volksaard.⁹⁰ Ook literatuurwetenschapper en nationalisme-expert Joep Leerssen stelt hoe de volkeren in Europa gecategoriseerd kunnen worden op vlak van predisposities, gewoonten, zeden, karaktereigenschappen, etc. Dit zijn vaak historisch terug te traceren constructies.⁹¹ Als kritiek hierop is aangewezen om voorzichtig om te springen met begrippen als volksgeest, omdat hier al snel stereotypen mee gepaard gaan. Anderzijds kan het juist interessant zijn om dergelijke stereotypen te analyseren, zeker wanneer ze in een historisch perspectief terug te vinden zijn. Vaak zullen stereotypen dan ook voorkomen in de briefwisseling van de soldaten. Subjectiviteit en stereotypen kunnen voor deze studie juist zeer sprekend en opmerkelijk zijn. Hoe keken deze Vlaamse jongens naar zichzelf en zien we bepaalde stereotypen terugkomen?

Zelf beargumenteer ik dat naast de karaktereigenschappen en gewoonten van een volk ook het landschap een groot deel uitmaakt van een gedeelde cultuur. Dit lijkt natuurlijk te overlappen met geografie als element van identiteit, echter zie ik geografie als een groter geheel waarbij de landgrenzen van belang zijn. Onder cultuurlandschap kan de agrarische traditie van Vlaanderen geplaatst worden.⁹² Bijkomend kan het enorme arsenaal aan middeleeuwse architectuur zoals de vele kerken en belforten niet over het hoofd gezien worden wanneer men over Vlaams erfgoed spreekt.⁹³ Hier ga ik in de brievenanalyse uitgebreid verder op in.

Nu komt al snel de vraag wat de antropologische cultuur van Vlaanderen is, en of deze al dan niet bestaat? Een eenduidig antwoord op deze vraag is moeilijk te beantwoorden en

---

⁸⁹ Rosalien Baert, "Vlaamse fictie boven: Een tekstuele analyse naar de constructie van de Vlaamse identiteit in hedendaagse televisiefictie" (masterproef, Universiteit Gent, 2013), 18-20.

⁹⁰ Alexander Dhoest, "'Weeral-bokrijk!' - The 'folkloristic' image of Flanders in historical television fiction," *Volkskunde: Driemaandelijks Tijdschrift voor de Studie van de Volkskunde* 103 (2002), 22-3.

⁹¹ Joep Leerssen, *Nationaal Denken In Europa: Een Cultuurhistorische Schets* (Amsterdam: Amsterdam University press, 1999), 36-40.

⁹² Suzanne Picard, "Schoner boeren in het (West-Vlaamse) landbouw veld: inzicht vanuit percepties over de praktijk en het veld" (masterproef, Universiteit Gent, 2019), 1-10. ; Erik Thoen, "Rural economy and landscape organization in pre-industrial Flanders," *Sartoniana* 32 (2019): 247-9.

⁹³ Taavi Pae, Helen Sooväli-Sepping en Egle Kaur, "Landmarks of Old Livonia – Church Towers, Their Symbols and Meaning," *Journal of Baltic Studies* 41, Nr. 4 (2010): 431.

er zijn altijd uitzonderingen. Echter kan beargumenteerd worden hoe een identiteit in 'Vlaamse', zin zoals wij deze nu kennen, een fenomeen is die pas na het ontstaan van België, en de taalgemeenschappen opkomt.⁹⁴ Het opkomen van een 'Vlaamse' cultuur en identiteit is een constructie uit de 19de eeuw die als verlengde van de Belgische identiteitsvorming tot uiting kwam. Deze Belgische identiteit is tevens ook sterk onderworpen aan mythevorming en geconstrueerd door de invloed van historici als Henri Pirenne en werken als 'Histoire de Belgique'.⁹⁵ Net als de identiteitsconstructie van België aan de hand van historische werken is deze van Vlaanderen ook beïnvloed door Hendrik Conscience en zijn welbekende roman 'De Leeuw van Vlaanderen'. Hier werd beroep gedaan op de Guldensporenslag om een zekere Vlaamse trots en identiteitsvorming aan te wakkeren.⁹⁶

Ondanks de constructie van een algemene 'Vlaamse' identiteitsvorming eind 19de eeuw, waar Brabant trouwens ook tot gerekend werd, kan wel gesteld worden hoe er reeds elementen van eenheid en identiteit aanwezig waren voordien. Zo is het belangrijk om te erkennen dat er reeds vele kleinere vormen van identiteit bestonden die meer regionaal en lokaal gericht waren. Dit had allemaal te maken met regionale accenten, landschappen, herkenningpunten en gebruiken. Twee elementen waren echter zeer eenheidsbindend en algemeen aangenomen in de Zuidelijke Nederlanden namelijk Rooms Katholicisme en de legitimiteit van de vorst.

4. Militaire identiteit

Volgens de theoretisering van het sociaal constructivisme bestaat er niet zoiets als één enkele identiteit van de mens. Individuen hebben persoonlijke identiteiten, waarin overeenstemmende kenmerken kunnen uitgefilterd worden. Zo bekom je een sociale identiteit waar gezamenlijke waarden, normen en identificaties samen een gemeenschappelijke identificatie vormen. Hier is de zogenaamde 'Vlaamse' identiteit, die in punt 3.2 besproken werd, een voorbeeld van. Echter weten we ondertussen dat hier kanttekeningen bij geplaatst moeten worden en dat de realiteit een stuk complexer is. Algemeen kan dus gesteld worden dat een sociale identiteit gevormd wordt door interacties tussen individuen.⁹⁷ Hiervan is naast een nationale identiteit, de militaire identiteit een schoolvoorbeeld van. In dit hoofdstuk ga ik deze zogenaamde militaire identiteit en bijhorende kernelementen doorlichten. De identificatie met het leger en het soldatenleven

---

⁹⁴ Paul Gillaerts, Hilde Van Belle en Luc Ravier, *Vlaamse Identiteit: Mythe Én Werkelijkheid* (Leuven: Acco, 2002), 1-10.

⁹⁵ Baert, "Vlaamse fictie boven," 18-9.

⁹⁶ Veronique Lambert, "De Guldensporenslag van fait-divers tot ankerpunt van de Vlaamse identiteit (1302-1838) : de natievormende functionaliteit van historiografische mythen," *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 115, nr.3 (2000): 365-89.

⁹⁷ David J Hargreaves, Dorothy Miell en Raymond A. R. Macdonald, "What are musical identities, and why are they important," *Musical Identities* (2002): 9-11.

kan natuurlijk niet ontbreken wanneer in de brievenanalyse uitgebreid wordt ingegaan op het vaak harde militaire bestaan die de Vlamingen ondergingen tussen 1798 en 1813.

Is militaire identificatie een 'ik' of een 'wij' perspectief? Op het eerste zicht lijkt het leger een gezamenlijke identiteit in te houden. Je bent burger of je bent militair en draagt als gevolg een uniform binnen het militaire apparaat. Eenmaal bij het leger is het individu gebonden aan militaire wetten, codes, handboeken en regulaties. Dit is al zo het geval sinds het begin van oorlogsvoering, waarbij de elites in de regel een monopolie op geweld en oorlog bezaten en zich op die manier onderscheidden.⁹⁸ Er kan dus gesteld worden hoe militaire identificatie op een redelijk mechanische wijze via training en opleiding gebonden wordt aan een individu die als gevolg deel uitmaakt van een collectieve identiteit. In sommige gevallen werkt de militaire socialisatie van individuele rekruten niet en kan dit leiden tot de verwerping van militaire identiteit. Dit kan leiden tot desertie, munitie en opstand.⁹⁹ Naast het leger als actor van identificatie kan de overheid of staat hier ook een bepaalde rol in spelen. Wanneer de overheid of staat bepaalde opdrachten of taken opdraagt aan het militaire apparaat kan dit effect hebben op de identiteit van soldaten samen of onderling. Bepaalde orders en opdrachten van bovenaf kunnen leiden tot een grote waaier aan condities. Zo kan slechte bevoorrading, het weer, zware verliezen of juist overwinning effect uitoefenen op de identiteit van militairen.¹⁰⁰

De bronnenreeks die ik bestudeer geeft een uitermate interessante kijk op de militaire identificatie. In de soldatenbrieven worden noties van militaire identiteit neergepend vanuit de individuele en persoonlijke gedachtegang. Met andere woorden schrijft de soldaat vanuit een 'ik'-perspectief over het 'wij'-perspectief en bijhorende identificatie. Ook de achtergrondinformatie zoals: schrijven over uniformen, het moreel, desertie, veldtochten, condities tijdens bivak, gevechtssituaties, etc. zijn essentieel om te begrijpen waarom een soldaat zich op een bepaalde manier identificeert met het leger.¹⁰¹ Wat zijn dan de elementen en categorieën die samen als geheel de militaire identiteit vormen? Zelf beargumenteer ik dat het van cruciaal belang is om het onderscheid te maken tussen een pre-industriële militaire identiteit en een industriële militaire identiteit. Binnen deze tweesplitsing kunnen verdere opsplitsingen worden getrokken. Zo beleeft een Napoleontische soldaat conflict en de militaire leefwereld anders dan een soldaat tijdens Wereldoorlog Twee of nog recenter de oorlog in Oekraïne.¹⁰² Natuurlijk zijn er altijd universele waarden en normen die in elke militaire identiteit voorkomen zoals discipline en het bestaan en voortbeweging als een geheel. Met dit in het achterhoofd geef ik een

---

⁹⁸ F.G. Naerebout en H.W. Singor, *De oudheid, Grieken en Romeinen in de context van de wereldgeschiedenis* (Amsterdam: Ambo/Anthos, 1995), 140.

⁹⁹ Gerhard Kümmel, "Military Identity and Identity Within the Military," in *Handbook of the Sociology of the Military*, eds. Giuseppe Caforio en Marina Nuciari (New York: Springer Publishing Company, 2018), 480.

¹⁰⁰ Kümmel, "Military Identity and Identity Within the Military," 81-2.

¹⁰¹ Jan Grimell, "a transitional narrative of military identity: eric's story," *International Journal for Dialogical Science* 9, nr.1 (2015): 135-7.

¹⁰² Hughes, *Forging Napoleon's Grande Armée*, 11.

overzicht van de pijlers omtrent vorming van een militaire identiteit ten tijde van de Napoleontische oorlogen.

Een eerste element van de Napoleontische militaire identiteit is wat men in de historiografie benoemt als *l'armée d'honneur*. Professor militaire geschiedenis John A. Lynn stelt dat dit een pilaar was in Napoleons *Grande Armée*. Met deze term wordt bedoeld dat Napoleon bewust een militaire identiteit van moed en prestige zou gekweekt hebben onder zijn manschappen. Er werd een systeem van persoonlijke beloning opgezet die gevoelens van prestige en eer in de hand werken. Forrest gaat hier verder op en in en beschrijft *l'armée d'honneur* als de opvolger van het revolutionaire gevoel van enkele jaren eerder tijdens de revolutionaire oorlogen. Volgens Forrest kwam er een shift van Frans revolutionair patriotisme naar een trots in het kunnen van het Franse leger, persoonlijke gevoelens van eer en tenslotte volledige trouw aan keizer Napoleon.¹⁰³ De 'eervolle' mentale ingesteldheid van militairen is dus zeer belangrijk in het Franse leger. Deze mentale ingesteldheid uitte zich in fysieke kenmerken als uiterlijk en lichaamstaal maar ook vooral in geschriften afkomstig van deze soldaten. Egodocumenten als brieven en dagboeken zijn uitermate geschikt voor de analyse van de geestelijke gesteldheid van soldaten. Zo is niet alleen de notie van *honneur* belangrijk maar ook tegenovergestelde gevoelens als wantrouwen, desertie en afkeer.¹⁰⁴

Een tweede pijler van militaire identiteitsvorming is de gevechtservaring en oorlogsvoering door de soldaten ondergaan. Grootschalige oorlogsvoering en geweldpleging was natuurlijk geen recent opkomend fenomeen toen de Napoleontische oorlogen woedden. In de militaire geschiedschrijving zijn de grote veldslagen uit de geschiedenis dan ook uitbundig onderzocht. Het aspect van de post-gevechtservaring is in tegenstelling een veel minder bekend fenomeen.¹⁰⁵ Hoe beleefde de individuele soldaat de gestreden slag? Hoe beschrijft de soldaat in kwestie het verloop? Een nederlaag of overwinning kan cruciaal zijn voor het moreel van de groep, waardoor identiteit kan wijzigen zoals ik reeds aanhaalde. Dit zijn kernvragen die gesteld moeten worden wanneer gepeild wordt naar gevechtservaringen.

Naast de pijlers *l'armée d'honneur* en gevechtservaring is het militaire leven een derde pijler die ik onderscheid. Het militaire leven en de reflectie op dit bestaan is een belangrijk aspect wanneer men de militaire identiteit wil reconstrueren.¹⁰⁶ Hoe ging het leven in de kazerne en op campagne er aan toe voor militairen in het *Grande Armée*? Van wachtlopen

---

¹⁰³ Hughes, *Forging Napoleon's Grande Armée*, 1-6.

¹⁰⁴ Rose Spijkerman, "De Innerlijke Strijd : Eer En Verwante Gevoelens in Het Belgische Leger, 1914-1918" (Phd diss., Universiteit Gent, 2021), 70.

¹⁰⁵ Erica Charters, Marie Houlemare en Peter H Wilson. *A Global History of Early Modern Violence* (Manchester: Manchester University Press, 2020), 236-7.

¹⁰⁶ J.C.N Coulston, "Military identity and personal self-identity in the Roman army," in *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives*, eds, Luuk de Ligt, Emily Hemelrijk en H.W. Singor (Leiden, The Netherlands: Brill, 2004), 133-41.

tot de uniformen, van soldij tot de rantsoenering. Hoe beleefden de soldaten deze alledaagse aspecten van hun leven tijdens de conscriptie. Deze voor de hand liggende, maar vaak onderschatte aspecten zijn een cruciaal deel die de identiteitsvorming voltooien. Een cavalerist kan zichzelf niet zien als een ruiter indien hij niet elke dag zijn paard moet verzorgen. Een infanterist is geen infanterist zonder kilometers lange marsen. Deze kleine aspecten van het militaire leven zijn wat de soldaat de soldaat maakt en zich onderscheidt van de burger.¹⁰⁷

Tenslotte is oorlog geen oorlog zonder hospitalen en penitentiaire instellingen. Deze twee instituties die vaak over het hoofd worden gezien als men aan pre-industriële oorlogsvoering denkt vormen de vierde pijler die de militaire identiteit vormen. Al snel zal in de brievenanalyse blijken dat het op deze twee plaatsen is waar de wanhoop en de miserie het meest tot uiting komt bij de soldaten. Het is niet onbelangrijk om in te gaan op de waaromvraag. Hier lijkt natuurlijk een eenduidig antwoord op te klinken. Voelden krijgsgevangenen zich nog vereenzelvd met hun achtergelaten of afgenomen militaire identiteit? Hoe beleefden soldaten hun ervaring in de hospitalen waar de dood van collega-militairen in de lucht hing? Ook deze aspecten van het militaire leven zijn onmiskenbaar indien men een identiteit wil blootleggen.¹⁰⁸

5. Percepties en ‘de ander’

In de inleiding gaf ik aan hoe mijn brievenanalyse zich focust op drie aspecten. Als eerste benader ik de brieven vanuit het oogpunt van een mogelijke aanwezigheid van een proto-Vlaams nationalisme en een Vlaamse identiteit. In hoofdstuk drie ging ik daar verder op in. Naast een Vlaamse identiteit is het essentieel om vanuit het militaire standpunt het gegeven ‘identiteit’ te benaderen. Deze militaire identiteit zette ik uiteen in hoofdstuk 4. In dit hoofdstuk vind ik het opportuun om de notie van perceptie aan te halen. Percepties of de kijk op andere zaken vanuit een eigen standpunt of blikveld is iets wat voor velen nogal breed en abstract is. Ik acht het dan ook noodzakelijk om net als de twee andere kapstukken die ik hanteer om de soldatenbrieven te benaderen, het concept perceptie toe te lichten. Dit doe ik echter minder vanuit een sociologisch perspectief en eerder vanuit een historisch, conflictueus perspectief. Deze studie handelt dan ook in eerste plaats over een historische oorlogssituatie die bekeken wordt vanuit de egodocumenten van eersterangs getuigen. Specifiek leg ik bijgevolg de focus op percepties en visies op en over ‘anderen’ in tijd van militaire confrontatie.

---

¹⁰⁷ Rino Bandlitz Johansen, Jon Christian Laberg, Monica Martinussen, “Military Identity as Predictor of Perceived Military Competence and Skills,” *Armed Forces & Society* 40, Nr. 3 (2014): 327 ; Spijkerman, “De Innerlijke Strijd,” 82-4.

¹⁰⁸ Wilkin en Wilkin, *Fighting for Napoleon*, 136-40. ; Arthur E. Imhof, “The Hospital in the 18th Century: For Whom? The Charite Hospital in Berlin, the Navy Hospital in Copenhagen, the Kongsberg Hospital in Norway,” *Journal of Social History* 10, nr. 4 (1977): 448.

Hoe kan men het begrip culturele perceptie definiëren? Culturele percepties kan men het best zien als het geheel aan waarden, normen en tradities waarmee een bepaald persoon of culturele homogene groep de wereld bekijkt. Deze blik op de wereld en algemene omgeving wordt dus gevormd door de cultuur waartoe een persoon of groep behoort.¹⁰⁹ In deze studie vormen de Vlaamse conscriptiesoldaten deze groep en kan het geheel aan normen, waarden, etc. gezien worden als de 'Vlaamse identiteit' besproken in hoofdstuk drie. Het concept van de culturele perceptie als gevolg of oorzaak van oorlog werd voor het eerst wijd verspreid in de jaren negentig als gevolg van de publicatie 'Clash of Civilizations' door Samuel Huntington. In de *Clash of Civilizations*-these stelde de politicoloog hoe religie en cultuur evolueren tot de grootste factor van gewapend conflict tussen het christelijke westen en het islamitische oosten in de moderne wereld.¹¹⁰ Hierbij stelt zich de vraag in welke mate culturele percepties aanwezig waren tijdens de revolutionaire en Napoleontische oorlogen? Professor vroegmoderne militaire geschiedenis Roeland Goorts geeft aan hoe tijdens de vroegmoderne tijd interactie tussen troepen en bevolking met andere religies herhaaldelijk voor conflict en verwarring leidde. Er kan dus van uitgegaan worden dat hier ontegensprekelijk culturele percepties en stigma's mee gepaard gingen. Dit gegeven staat haaks op de algemene opvatting in de historiografie dat religie een secundaire rol ging spelen in de vorming van nationale identiteit als motief voor oorlogsvoering in de tweede helft van de 17de eeuw.¹¹¹

Naast religie als element van culturele perceptie speelt het culturele landschap ook een prominente rol. Het culturele landschap wordt doorgaans opgesplitst in twee elementen. Als eerste het landschap op zichzelf. Ten tweede behoort de materiele cultuur gestoeld op dit landschap - zoals landbouw, maar ook bouwwerken en architectuur - hier toe.¹¹² De relatie tussen de mens en het culturele als materiële landschap kan beschreven worden als dynamisch. Om deze dynamische wisselwerking te begrijpen is het aangewezen om de culturele conventies van een bepaalde groep te kennen. Er kan worden beargumenteerd dat er zich telkens een wisselwerking voordoet tussen een groep mensen en de aanwezige culturele conventies enerzijds en het culturele, materiele en natuurlijke aspect van het landschap.¹¹³ Wanneer een groep personen plots in een andere landschapsomgeving wordt ondergedompeld ontstaan er dus spontaan percepties en wordt vergeleken met het vertrouwde.

---

¹⁰⁹ Ken Barger, 'ETHNOCENTRISM What is it? Why are people ethnocentric? What is the problem? What can we do about it? Recognition and control of Ethnocentrism is the basic methodology for understanding ethnic behavior... both our own and others,' Indiana University Indianapolis, geraadpleegd 24.04.2023, <https://anthkb.sitehost.iu.edu/ethnocen.htm>.

¹¹⁰ Samuel P. Huntington, "The Clash of Civilizations?," *Foreign Affairs* 72, nr. 3 (1993): 23-5.

¹¹¹ Goorts, *War, State, and Society In Liège*, 286.

¹¹² D.G. Pitt en E.H Zube, 'Cross-cultural perceptions of scenic and heritage landscapes,' *Landscape Planning* 8 (1981) 69.

¹¹³ Jeremy Korr, 'A Proposed Model for Cultural Landscape Study,' *Material Culture* 29, nr. 3 (1997): 1-2.

Een derde aspect dat niet vergeten mag worden wanneer er gepeild wordt naar culturele aspecten, meer specifiek in oorlogstijd, is de perceptie die leeft bij soldaten over de vijand en de plaatselijke populatie. Wat de perceptie van de vijand betreft, blijkt dat propaganda opvattingen creëerde die onder de natie en de troepenmacht verspreid werden. Een bekend voorbeeld van zo'n dergelijke propagandistische pogingen is de mythevorming rondom de Duitse oorlogsmisdaden in de eerste fase van Wereldoorlog I, waarbij verspreid werd dat Duitse soldaten Belgische kinderen zouden doorspiezen met hun bajonetten.¹¹⁴ Reeds in de vroegmoderne tijd zijn voorbeelden bekend van dergelijke technieken waarbij het doel was soldaten en de bevolking percepties te doen aannemen. Dergelijke techniek wordt in de historiografie ook wel benoemd als 'negatieve spiegelbeelden', waarbij de vijand gedegenereerd wordt op vlak van cultuur en identiteit.¹¹⁵ Naast deze top-down percepties zijn er voor de hand liggend ook percepties over de vijand binnen de rangen van het leger. Dit komt opnieuw neer op de these van Huntington. Civilisaties die in strijd gaan met elkaar doen dat niet alleen met geslepen staal en de nodige vuurkracht, ook de eigen cultuur en civilisatie staan op het spel. Hierdoor gaat men de vijand automatisch verachten en associëren met het kwaad.¹¹⁶

Naast vijandelijke troepen hadden de soldaten ook percepties over de lokale populaties. Het leger van Napoleon werd gekenmerkt door de introductie en creatie van legerkorpsen. Een voordeel daarbij is dat er geen nood meer is om het hele leger in een grote formatie compact samen te houden. De grote, vaak slecht manoeuvreerbare massa soldaten werd nu opgedeeld in korpsen. Elk korps fungeerde als een klein leger op zichzelf. Bijkomend voordeel van deze formatie was dat de verschillende korpsen niet aan een bevoorradingslijn gebonden waren maar konden leven van het land door de verspreiding van troepen over een groter gebied.¹¹⁷ Dit was natuurlijk alles behalve gunstig voor de lokale bevolking die constant door plundering en op opeising getart werd. Op die manier kwamen de soldaten vaak in contact met de lokale bevolking en hun manier van leven. Deze ervaringen, percepties en attitudes tegenover lokale bevolkingen zijn al vaak besproken in het wetenschappelijke debat, denk maar aan de kijk van Duitstalige conscriptiesoldaten tegenover de Poolse bevolking. De Vlaming en hun percepties over de bevolkingen op campagne bleef tot nu toe zo goed als onbesproken.¹¹⁸

---

¹¹⁴ Jo Fox, 'Atrocity propaganda,' British Library, World War I, geraadpleegd 24.04.2023, <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/atrocity-propaganda>.

¹¹⁵ Gijs Rommelse, '10 Negative Mirror Images in Anglo-Dutch Relations, 1650-1674,' in *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815*, 2016, eds. Lotte Jensen (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016), 199-202.

¹¹⁶ John W. Jandora, 'War and Culture: A Neglected Relation,' *Armed Forces & Society* 25, nr. 4 (1999): 543. ; Rafael Moses, 'The Perception of the Enemy: A Psychological View,' *Palestine-Israel Journal* 2, nr. 4 (1995): 3, geraadpleegd 24.04.2023, <https://pij.org/articles/603/the-perception-of-the-enemy-a-psychological-view>.

¹¹⁷ Robert M. Epstein, 'Patterns of Change and Continuity in Nineteenth-Century Warfare,' *The Journal of Military History* 56, nr. 3 (1992): 375-80.

¹¹⁸ John Stanley, 'French Attitudes toward Poland in the Napoleonic Period,' *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 49, nr. 3/4 (2007): 209-10.

II West-Vlamingen onder Frankrijk en Napoleon, geanalyseerd vanuit de briefwisseling

De Franse haan kraait noordwaarts!

Vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid waren de waarden waarmee het Republikeinse Frankrijk na de slag bij Fleurus (26 juni 1794) de toenmalige Oostenrijkse Nederlanden militair annexeerde en de Oostenrijkse troepen verjoeg na twee jaar van spanningen.¹¹⁹ Voor het eerst in de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden kwam er een effectieve barst in de Ancien Régime-samenleving. Deze annexatie van de Oostenrijkse Nederlanden moet logischerwijze in het breder perspectief van de eerste coalitieoorlog (1792-97) geplaatst worden. Toen de keizer van het Heilig Roomse Rijk Leopold II en zijn Pruisische bondgenoot Frederik Willem II overeen kwamen in te grijpen indien de Franse vorst Lodewijk XVI in gevaar zou komen, zag de Franse Nationale Grondwetgevende Vergadering dit als een oorlogsverklaring. Tevens zou dit conflict de frictie tussen de Girondijnen en de Jakobijnen tijdelijk begraven, wat deze twee fracties beiden als opportuun achten. Op 22 september 1792 werd in Frankrijk de republiek uitgeroepen, vier maand later op 21 januari 1793 volgde de executie van Lodewijk XVI. Frankrijk verkeerde in een situatie van oorlog en chaos. Na de executie van de Franse vorst sloten Groot-Brittannië, Spanje, Portugal, de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, Napels-Sicilië en Piëmont-Sardinië zich aan bij Oostenrijk en Pruisen, de eerste coalitie was een feit.¹²⁰ Om deze overweldigende buitenlandse mogendheden het hoofd te kunnen bieden werd in Frankrijk de *levée en masse* aangekondigd, op 23 augustus 1793. De algemene dienstplicht was een nooit eerder geziene maatregel in de Europese geschiedenis. Voorheen waren legers steeds betaalde professionele soldaten geweest. Het nationale patriottische karakter van de Franse burgertroepen leidde hen uiteindelijk tot meerdere overwinningen. In 1798 leidde de aanhoudende buitenlandse spanning tot het opnemen van de algemene dienstplicht in de wet.¹²¹ De binnenlandse terreur en anarchie werd geblust. Er werd een stabiele burgerrepubliek geïnstalleerd, bekend als het *Directoire* (1795-1799). Later in 1799 zou een zekere generaal Napoleon Bonaparte stap voor stap de macht naar zich toe trekken. In 1804 zette hij zichzelf de keizerskroon op.¹²²

Naast de onmetelijke chaos die zich afspeelde binnen de grenzen van Frankrijk verkeerde het land ook in een benarde economische situatie, waarvoor oorlog mede tot oplossing kon dienen. In deze context viel het Franse revolutionaire leger in 1792 de Oostenrijkse

---

¹¹⁹ Gregory Fremont-Barnes, *The French Revolutionary Wars* (New York: Routledge, 2001), 33-4.

¹²⁰ Gunther E. Rothenberg, 'The Origins, Causes, and Extension of the Wars of the French Revolution and Napoleon,' *The Journal of Interdisciplinary History* 18, nr. 4 (1988): 779-85.

¹²¹ E. W. R. van Roon, 'Lotgevallen: De beleving van de dienstplicht door de Nederlandse bevolking in de negentiende eeuw' (PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 2013), 1-2.

¹²² Lamberts, *Europeaan tegen wil en dank*, 20-1.

Nederlanden binnen. Pas in 1794 slaagden ze in deze opzet.¹²³ Drie jaar later, in 1797, accepteerde de Oostenrijkse kroon de nieuwe politieke situatie en deed Frans II, keizer van het Heilig Roomse Rijk, afstand van de Zuidelijke Nederlanden. Dit werd vastgelegd in het verdrag van Campo Formio. Met dit verdrag was er geen officiële grens meer tussen Frankrijk en de Zuidelijke Nederlanden. Voortaan was dit een en hetzelfde gebied.¹²⁴

Na deze situatieschets verdiep ik mij in de levens van de West-Vlaamse conscriptiesoldaten. In voorgaande theoretisch kader van mijn onderzoek, waarbij ik mijn onderzoeksmethode en mijn verschillende invalshoeken uiteenzette, komt in wat volgt een meer expliciete benadering. Zoals ik al meermaals aanhaalde ga ik aan de hand van een brievenanalyse op micro-historisch niveau tewerk om mijn drie omvattende invalshoeken - namelijk 'Vlaamse' identiteit & nationalisme, militaire identiteit en percepties - te behandelen. Ik ga logischerwijze van start met een situering en uiteenzetting van de conscriptie, wat automatisch de inlijving binnen het Franse leger betekent. Dit leent zich om van start te gaan met het militaire aspect en de bijkomende militaire identiteit. Vervolgens verleg ik de focus naar de mogelijke 'Vlaamse' identiteit en hoe de briefschrijvers zichzelf identificeerden. Dit koppel ik vervolgens aan de notie van nationalisme. Hoofdstuk drie wijd ik vervolgens aan de kijk op 'de andere' waar percepties worden benaderd en onderzocht.

1. De militaire identiteit

1.1 De Conscriptie in het Leie-departement

Eerder stelde ik reeds hoe vanaf het verdrag van Campo Formio de Zuidelijke Nederlanden officieel grondgebied werden van de revolutionaire Franse staat. Dit betekende dat wanneer de wet van Jourdan-Delbrel op 5 september 1798 werd aangenomen, jongemannen tussen de 20 en de 25 jaar uit de door Frankrijk geannexeerde gewesten tevens onder dit order vielen en moesten gehoorzamen aan de oproep. Voortaan zouden elk jaar gemiddeld 10 000 jonge kerels geworven worden uit de toenmalige gewesten die het hedendaagse België vormen. In de initiatiefase van de dienstplicht verliep dit proces relatief ongecoördineerd. Al snel werd dit proces op een strengere en grondiger manier uitgevoerd met als reden dat Napoleon zich steeds meer conflict op de nek haalde.¹²⁵

In elke gemeente werd ieder jaar per zogenaamd 'klasjaar'¹²⁶ een alfabetische lijst opgesteld met de mannen die in aanmerking kwamen voor dienstplicht. Over ervaringen van de loting van de soldaten zelf zijn geen briefdocumenten bewaard. De gelote jongens

---

¹²³ Kossmann, *De Lage Landen 1780-1980*, 67-71.

¹²⁴ Luc François, *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feiten en fictie* (Leuven: Davidsfonds, 1998), 11-3.

¹²⁵ Wilkin en Wilkin, *Fighting for Napoleon*, 6-7.

¹²⁶ Dit zogeheten klasjaar komt overeen met het geboortjaar van de mannen. Elk jaar werd dus een lijst opgesteld met mannen geboren in het jaar ....

verbleven op dat moment nog thuis waardoor er bijgevolg geen nood was om een brief te versturen. Afscheid verliep van mond tot mond. Het fenomeen van de loting wordt wel meerdere keren in mijn bronnencorpus aangehaald op een vragende manier. Hiermee bedoel ik dat het meermaals voorkomt dat een soldaat naar huis correspondeert met de vraag hoe het met 'de loting' zit of wie geloot is:

“en als hij en breif schreift jck zoude wel geren weten hoe het gaet met de heffenenge”, Cornelis van Exce, dienstplichtige uit Roksem.¹²⁷

“ik versoeke van ul om te weten hoe het al gaet met met mijnen broeder carolus of hij geloet heeft ofte Niet”, Urbanus Dekmin, dienstplichtige uit Rumbeke.¹²⁸

“schrijft mij ook wat nieuwicheden er op vlaenderen al zijn wie al soldat getrokken heeft van Mijne prochie”, Petrus van de Velde, 121e Regiment d'Infanterie de Ligne, dienstplichtige uit Deerlijk.¹²⁹

Van de in totaal 317 brieven wordt er in 29 verschillende brieven naar de conscriptie of loting gevraagd. Anders gesteld blijkt dus dat 9,14% van de geschreven brieven een notie van de conscriptie bevat, wat toch lijkt te impliceren dat de soldaten enige interesse hadden in welke kennis mogelijk de legerdienst dienden te vervullen. In de meeste gevallen gaat dit dan ook over broers of familieleden, maar ook de parochie in het geheel.

De gemeentelijke lotingslijst werd ter controle onderworpen aan een raad op kantonnaal niveau. Deze raad had als taak om mannen die een wettelijk statuut van vrijheid van dienstplicht hadden te vrijwaren. Zo konden gehuwde jongens, gehandicapten, jongens met een oudere broer in dienst de dienstplicht ontlopen. Dit laatste wordt ook wel aangeduid als het fenomeen van broederdienst. Dit hield in dat wanneer een bepaald klasjaar aan de beurt was voor loting, en een jongeman opgeroepen werd voor dienstplicht, hij beroep kon doen op deze broederdienst indien een oudere broer reeds in de rangen van het Franse leger diende. De jongere broer kon zo de conscriptie ontlopen door in bezit te zijn van een certificaat die ondertekend was door het *conseil d'administration* van het regiment waarbij zijn broer in dienst was. In theorie bood dit dus gereede kans om niet de wapens te hoeven opnemen. De praktijk toonde echter anders. Zo bleek het zeer moeilijk voor de oudere, reeds ingelijfde broer, om dergelijk certificaat te bemachtigen en zich van een handtekening te verzekeren.¹³⁰ Meerdere redenen konden dit proces bemoeilijken. Zo bleek het bijvoorbeeld zeer lastig te zijn om een certificaat te bemachtigen wanneer het

---

¹²⁷ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 124,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief124.htm>.

¹²⁸ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 158,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief158.htm>.

¹²⁹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 206,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief206.htm>.

¹³⁰ Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom*, 536-7.

regiment op veldtocht was. Daarnaast was een certificaat maar drie maanden geldig. Wanneer documenten via het postsysteem verstuurd werden vanuit het leger was er een reële kans dat de brief te laat of niet aan zou komen. Ook waren officieren niet altijd even happig om dergelijke certificaten te ondertekenen, vaak vanuit patriotisme en antipathie voor in hun ogen ‘dienstplichtontduikers’.¹³¹ In onderstaande getuigenissen worden enkele van deze moeilijkheden omtrent het verkrijgen van een certificaat aangetoond:

“bij dusende van hier naer pollen getrokken en ik Laet hun weten als dat ik gen sertevicat en kan krijgen voor dat wij in het resamend en zijne ik hebben het al wel thien keeren gevraegt en zij stellen meten heersten altijd uijt en nu zeggen zij dat ik het niet en kennen krijgen voor dat wij in het resamend en zijn”, De heer Hegremond, 30e Regiment de Dragons¹³², dienstplichtige uit Markegem.¹³³

Uit deze passage blijkt inderdaad dat het moeilijk bleek een certificaat te bemachtigen wanneer een regiment op campagne was. Zo stelt de heer Hegremond hoe hij zeker tien maal geprobeerd heeft dergelijk document te bemachtigen zonder resultaat. Men kan zich dan afvragen of dit effectief mogelijk was om te bemachtigen wanneer de soldaten marcheerden van plaats naar plaats of indien een bepaalde officier zijn handtekening simpelweg niet gunde.

“wij hooren ir zeggen Dat zij nog uijt De 4 klassen vragen en als gij wederom schrijft zijt zoo goet het Daer ook in te stellen hoe Dat het nog al gat en hoof bernard ook moet loten ik zal hem een zertivecat hoofzenden”, Petrus Neirijnck, 52e Regiment d'Infanterie de Ligne, dienstplichtige uit Wakken.¹³⁴

Dienstplichtige Petrus Neirijnck vraagt in deze passage hoe het gaat met de loting thuis, want hij heeft hier nieuws over ontvangen in het leger. Daarnaast stelt hij dat hij een certificaat zal proberen bemachtigen indien zijn broer in het lot gevallen is en dus ook het uniform moet dragen. Dit houdt twee implicaties in. Ten eerste dat de loting een actief gespreksonderwerp is onder de dienstdoende soldaten. Ten tweede dat hij zijn broer de hoogstwaarschijnlijk benarde situatie wil besparen.

“jk ul weten als dat moet 25 frans kosten hebben om een certeficaet afteseinden voor mijnen broeder en jk vreze dat jk geen krijgen zal want daer is nog maer eenen in companie die een gekregen heeft en heeft meer als hondert frans gekost maer jk zal(le) mijn

---

¹³¹ Wilkin en Wilkin, *Fighting for Napoleon*, 12-4.

¹³² Dragons, in het Nederlands dragonders waren lichte cavalerie-eenheden in het Franse leger.

¹³³ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 57,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief57.htm>.

¹³⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 65,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief65.htm>.

bieste doen zoo veel als jk kan”, Sarel Lous den haen, 1er régiment de voltigeurs de la Garde impériale, dienstplichtige uit Ansegem.¹³⁵

Uit deze passage vallen twee zaken op. Ten eerste dat het blijkbaar zeer moeilijk is om een certificaat te bemachtigen, want dienstplichtige Sarel schrijft naar huis dat slechts één enkel persoon uit zijn compagnie dergelijk document kon zien te verkrijgen. Daarnaast valt ook vooral de notie van geld op. De officier vraagt betaling in ruil voor een certificaat, wat een zeer lucratieve handel moet geweest zijn. Ook is er natuurlijk de mogelijkheid dat de briefschrijver wat extra geld wil opstrijken van thuis wanneer hij getuigt dat een certificaat een bepaalde som geld kost. Indien ik in mijn bronnencorpus peil naar de notie van het verkrijgen van dergelijk broederdienst-certificaat, valt op hoe vaak het ter sprake kom in de correspondentie. Er wordt maar liefst in 51 brieven over het broederdienst-certificaat naar huis geschreven door 50 verschillende auteurs. Telkens komen dezelfde vier boodschappen voor: Heeft mijn broer een certificaat nodig? Ik heb een certificaat opgezonden. Is het certificaat aangekomen? Ik kan geen certificaat bemachtigen, met de reden dat ik op mars ben of het geld kost. De vaak voorkomende vraag over certificaten om broers te sparen van dienst in het Franse leger lijkt een eerste implicatie in te houden, die de persoonlijke glorie en eer die als *l'armée d'honneur* beschreven wordt in de historiografie te niet doet en dienst onrechtstreeks eerder als een last lijkt te beschrijven.

Naast de broederdienst kon de lengte van een persoon iemand uit de selectieprocedure weren. Mannen met een lengte kleiner dan 1,542 meter - wat voor een op vier gold eind 18de eeuw - werden gevrijwaard van dienstplicht in het leger. Degenen die niet onder deze categorieën vielen en dus geschikt waren voor conscriptie werden verzameld op een centrale plaats in de gemeente waar de loting doorging. Indien je werd uitgeloot en dus op het punt stond ingelijfd te worden, was er nog een mogelijkheid om dienstplicht te ontlopen, de afkoping. Hierbij betaalde je een andere man om jouw plaats in het leger in te nemen. Dit moest dit wel een persoon zijn die uit hetzelfde rekruteringskanton afkomstig was en tot hetzelfde klasjaar behoorde. Het spreekt voor zich dat lagere klassen in de samenleving deze afkoopsommen met moeite of helemaal niet konden betalen. De afkoopsom bedroeg over het algemeen een voor die periode aanzienlijk bedrag van rond de 2.000 frank. Later in de Napoleontische oorlogen liep dit bedrag vaak op tot 10.000 frank waardoor zelf de gegoede gezinnen moeite hadden dit bedrag op tafel te leggen. In mijn bronnencorpus is slechts een enkele verwijzing te vinden die slaat op het fenomeen van de zogenaamde *remplaçant*.¹³⁶

---

¹³⁵ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 70,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief70.htm>.

¹³⁶ Jean Waquet, ‘Le remplacement militaire au XIXe siècle,’ *Bibliothèque de l'École des chartes* 126, nr.2 (1968): 510-12.

“denkt dat ik Ul, in al mijn armoede en Verdriet ul: Gedient hebbe; als zijnde UL Getrouwen Remplaçant”, Pieter Spotbeen, 19e demi-brigade d'Infanterie de Ligne, remplaçant uit Woumen.

Soldaat Pieter Spotbeen adresseerde deze brief aan de familie van de jongen die hij verving. In dit fragment appelleert hij de familie om geld op te zenden door in te gaan op de armoede die hij ondergaat door de plaats van hun zoon in te nemen. Dit is de enige keer dat dergelijke brief voorkomt. Dit bewijst het eerder zeldzaam verschijnsel van dergelijke plaatsvervangers.

Jongens die geloot werden, of plaatsvervanger waren moesten zich binnen de maand melden in een centraal depot van waaruit de manschappen onderverdeeld werden.¹³⁷ Voor het Leie-departement was Brugge het verzamelpunt waar de jongens zich bij een rekruteringskapitein dienden te melden. Van hieruit werden de verse manschappen naar hun kazerne en eenheid gestuurd. Dit was vaak het eerste moment waarop een soldaat in wording het belangrijk achtte naar huis te schrijven. Het militaire leven werd nu stilaan werkelijkheid en de initiatie ging van start.

“Vaeder En Moeder ik laet u dat jk den zelven dag bennen brugge gekomen zijn En dat jk gaen vertrecken naer parijs dat jk vercoosen sijn om onder het perdevolck En dat jk cal schriven als jk zal daer sijn”, Frans van Egroo, dienstplichtige uit Loo.¹³⁸

“wij zijn met 37 mannen uijt brugge vertrokken waer dat 'er 5 gedisarteert zijn, de welke in Een ongelukkigen staet zijn want wij hebben in picardien de gecondemneerde 5 disarteuren hebben zien werken aen Een Vaert die zij onder de aerde maeken het welke schrikkelijk om hunne armoede te bezigtegen waer voor ik mij gelukkig achte te wezen dat god mij de zinnen noijt verleent En heeft van te willen disarteiren”, Carolus de Schepper, dienstplichtige uit Beerst.¹³⁹

“als jck van brugge vertrocken hebben al daege den cursen¹⁴⁰ gekriegten alle daege tot Dat jck jn amiens gekomen zijn jck hebbe bij Een dogeniet van Een en borger gelegen die al mijn geldt geroft heeft”, Joannus Baptiste Pauwels, dienstplichtige uit Woumen.¹⁴¹

Conscriptiesoldaten wisten niet op voorhand waar het leger hen precies naartoe zou zenden. Wel was men op de hoogte in welke branche zij zouden dienen. Voor vele van

---

¹³⁷ Lamberts, *Europeaan tegen wil en dank*, 29.

¹³⁸ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 77,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief77.htm>.

¹³⁹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 86,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief86.htm>.

¹⁴⁰ Hij had last van koorts.

¹⁴¹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 145,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief145.htm>.

deze jongens was dit de eerste maal dat men reisde. Het was dan ook niet ongewoon dat mensen nooit hun eigen streek verlieten. In deze drie passages zijn drie soorten emoties en eerste indrukken te onderscheiden. In de eerste passage schrijft Frans vanuit een wat mij opgewonden toon lijkt. Later in de brief haalt hij aan hoe hij geen schrik heeft en een goed soldaat zal worden. In het tweede brieffragment schrijft Carolus over zijn eerste indruk van de tucht en het bestraffingsregime in het Franse leger. Zo krijgt deze jongeman voor het eerst te maken met desertie en de gevolgen die deze beslissing kan inhouden. Hij drukt dan ook zijn opluchting uit dat hij hier niet aan heeft deelgenomen. In het derde fragment schrijft Joannus over de niet zo plezierige tocht die hij achter de rug heeft. Hij heeft namelijk al sinds het vertrek in Brugge koorts. Eenmaal aangekomen in Frankrijk heeft een burger tijdens de inkwartiering al zijn geld gestolen. Eén element hebben alle drie deze brieffragmenten met elkaar gemeen, of het nu schrik of zelfzekerheid is, emoties lijken in deze beginfase de bovenhand te hebben.¹⁴²

1.2 *Het dagdagelijkse leven als militair*

1.2.1 *Het leven in de kazerne*

De tocht van Brugge naar de regimentaire depots en kazernes over heel Frankrijk en geannexeerd gebied was voor de conscriptiesoldaten reeds een hele ervaring op zich. Er wordt gespeculeerd hoe in totaal zo'n 112.000 mannen uit 'Belgische' departementen tussen 1797 en 1813 ingelijfd werden in het Franse leger en bijgevolg in depots over heel Frankrijk en andere geannexeerde gebieden werden omgeschoold tot militairen. Dat de 'Belgische' of eerder Zuid-Nederlandse soldaten respectabele militairen zouden worden, blijkt uit een persoonlijk document van keizer Napoleon. Nadat de slag bij Waterloo werd beslist in voordeel van de zevende coalitie en Napoleons persoonlijke koets werd onderschept, werd aan boord een door de Franse keizer voorgescreven proclamatie gevonden. In dit document stelde Napoleon dat de Belgische soldaten, die sinds de verbanning van de keizer naar Elba niet meer voor Frankrijk gediend hadden, terug meer dan welkom waren om zich opnieuw aan te sluiten bij het keizerrijk. Ze werden door Napoleon aangesproken als waardige Fransmannen.¹⁴³ Maar terug naar het proces, die deze in Napoleons ogen waardige soldaten omvormde van burgers naar militairen. Voor ik kan doorgaan met brievenanalyse is het nodig een zeer beknopt overzicht te geven van de verschillende militaire branches in het Franse leger. Het zou de context van de brievenanalyse en militaire identiteit te niet doen indien ik de namen en regimenten van rekruten weergeef zonder enige duiding. Zo kan de lezer die niet familiair is met 18de en 19de -eeuwse militaire organisatie het verhaal van de West-Vlaamse conscriptiesoldaten correct plaatsen en begrijpen.

---

¹⁴² Wilkin en Wilkin, *Fighting for Napoleon*, 20. ; Johan R. De Wilde, 'Achtien soldatenbrieven van Francies Casteels uit Oosterzele (1805-1813),' *Land van Rode* 36, nr. 142 (2008): 37-8.

¹⁴³ Jason Seigers, 'Belgians in the French Army,' Napolun.com, geraadpleegd 19.04.2023, https://www.napolun.com/mirror/napoleonistyka.atSPACE.com/Belgians_in_French_Army.htm.

Het basisbeginsel van elk leger bij het begin van de moderne periode is niet veel anders dan van dat sinds het begin van de militaire revolutie in de 16de eeuw. Een landkrijgsmacht berust op drie pilaren: de infanterie, de cavalerie en de artillerie. Naast deze drie takken is er een medisch korps en een ingenieurs- of geniekorps. De artillerie is de krijgsmacht op basis van geschut. De primaire taak van de artillerie was om de twee andere takken te steunen met langeafstandsvuurkracht. De artillerie werd daarnaast ook ingezet in een defensieve rol en bij de belegering van steden. De infanterie of de militairen te voet wordt onderverdeeld in meerdere divisies. Het basiswapen van elke infanterist was de musket uitgerust met bajonet. In het Franse leger bestond de infanterie uit lijninfanterie of *Infanterie de ligne* gespecialiseerd in formatiegevechten. Daarnaast had je de *grenadiers* uitgerust met handgranaten, ook vaak de elite van het Franse leger genoemd, omdat men een lengte van minimum 1,8 meter moest hebben. Lichte infanterie of *Infanterie légère* bestond uit kleinere groeperingen dan de lijninfanterie. Reden hiervoor was dat ze opereerden in kleinere eenheden die vrijer over het slagveld bewogen dan de grote formaties waardoor ze beter fungeerden op moeilijker terrein. Bijkomend had je de zogenaamde schermutselaars of *voltigeurs*. Hun taak was verwant aan die van de lichte infanterie. De *voltigeurs* bewogen zich ook vrij over het slagveld en bezaten veel zelfstandig initiatief. Zo dienden ze niet in een formatie te vuren maar beslisten deze militairen zelf wanneer ze schoten op een zelfgekozen doelwit. Tenslotte was er de nationale en later keizerlijke garde of *Infanterie de la Garde impériale* die instond voor de personele bescherming van keizer Napoleon, ook deze eenheid werd gezien als de elite. Zo hadden vele van deze manschappen al meerdere campagnes achter de rug.¹⁴⁴

De cavalerie bestond uit ruitereenheden. Ook deze tak kan onderverdeeld worden in eenheden met verschillende functies en uitrustingen. Als eerste had je de *Cavalerie légère* of lichte cavalerie. De lichte cavalerie bestond uit huzaren oftewel *les hussards* en de jagers te paard, bekend als *les chasseurs à cheval*. Deze ruiters hadden vooral verkenningstaken maar konden net als de *voltigeurs* precisie-aanvallen uitvoeren. Naast deze lichte cavalerie was er de *Cavalerie de ligne* bestaande uit lansiers of *les lanciers* uitgerust met lansen en de dragonders of *les dragons* uitgerust met sabels. De taak van deze lijncavalerie-eenheden was om in grote formaties en met overweldigende kracht en snelheid vijandelijke posities te overmeesteren. Tenslotte had men de zware cavalerie of *cavalerie lourde*, uitgerust met grotere paarden. De zware cavalerie werd onderverdeeld in *les cuirassiers* en *les carabiniers*. Cuirassiers waren geharnast en uitgerust met sabels terwijl de carabiniers bewapend waren met pistolen. Beiden werden als elite cavalerie gezien binnen de rangen van het leger.¹⁴⁵

---

¹⁴⁴ Jean-François Brun, "Les unités étrangères dans les armées napoléoniennes : un élément de la stratégie globale du Grand Empire," *Revue Historique des Armées* 255 (2009): 22-49.

¹⁴⁵ Jean-François Brun, "Le cheval dans la Grande Armée," *Revue Historique des Armées* 249 (2007): 38-74. ; Johan Op de Beeck, *Napoleons nachtmerrie 1812: hoe de keizer en zijn soldaten ten onder gingen in Rusland* (Berchem: Epo, 2012), 32.

1.2.1.1 *Het Franse uniform*

Na aankomst in het regimentaire depot werden rekruten onderverdeeld in kleinere eenheden. Een regiment was enkele duizenden manschappen sterk en werd opgedeeld in meerdere bataljons (eskadrons bij de cavalerie) van elk enkele honderden mannen sterk. Deze werden op hun beurt in compagnieën opgesplitst van ongeveer 100 à 200 man. Eens de onderverdeling gebeurd en de soldaten tot een eenheid behoorden, werden de uniformen uitgedeeld.¹⁴⁶ Onderstaande brieffragmenten beschrijven de indrukken die de dienstplichtige hadden en naar huis schreven over hun nieuwe uniform die ze kregen in hun toegewezen eenheid.

“laete ik u, weten den staed mijnder kleedinge een paer leesen wijtten leeren broek blauwe verste en kazakke en aen de kazakke zijn geelewe boorden ende opslaegers aen de mouwen ook een hisderen mutse met koperen plaeten van vooren met een perdstert van achter een sabel van vijf voet en half lang al hisder dat er aen is ook een hisderen roklijf van twee en twijnteg pond zwaer dat moeten wij aendoen als mijn in den slag gaen ook twee pistolen ende de schoonste perden hebben wij dater onder de fransche gebruikt worden”, Petrus de Smet, Cuirassiers¹⁴⁷ regiment onbekend, dienstplichtige uit Sint-Baafs-Vijve.¹⁴⁸

“Jk heb al mijn klees wij zijn van het beste volk van zijne troupen wij zijn al in het blouwe gekleed waer over Jk stijf content ben Jk ben veel beter als Langts de baene”, Petrus Vermuelen, dienstplichtige uit Lendeledede.¹⁴⁹

“ik cal getrouwijg dijenen want wij gaen schoone gekijdt zijn”, Frans van Egroo, dienstplichtige uit Loo.¹⁵⁰

“wij zijn ook wel gemonteert inde kleederen wij hebben Elck Een kasake Een mantel Een witten brouck van hertvel Een paer leirssen Een koopermutse met Eene peirdestert van agter, Ende koussen Ende schoen naervolgende”, Pieter Bruu, dienstplichtige uit Loo.¹⁵¹

---

¹⁴⁶ Peeters, *Soldaten Van Napoleon*, 44-8.

¹⁴⁷ Cuirassiers, Kurassiers in het Nederlands. Zware cavalerie-eenheid, uitgerust met een borstharnas.

¹⁴⁸ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten uit het oosten , nr. 32,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 16.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief32.htm>.

¹⁴⁹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten uit het oosten , nr. 1,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 16.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief1.htm>.

¹⁵⁰ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 77,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 16.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief77.htm>.

¹⁵¹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 81,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief81.htm>.

“wijlt mij dog wat geld op zenden want het is slegt zijn zonder geld, wij weezen tegenwoordig geel gekled”, Martinnus Verschuere, 122e Regiment d'Infanterie de Ligne, dienstplichtige uit Oekene.¹⁵²

“ben gelukkig tot luneville gearriveert op den 28 meert en zende hier nevens mijn portrait, hoe wij gecurasseerd zijn met een koperen curas ende helm op het hoofd een schoon wit kleeed daer onder met een paer stijve leerzen zoo dat jn onze nieuwe ordonnance is. en wij woorden nu geheeten carabier en curassier”, Petrus Suffis, dienstplichtige uit Poperinge.¹⁵³

“ik laet u weten wat kleeren dat ik hebbe Een koperen mutsse met Een langen stert van perssehaer met Een groene laken kazak met gilve op slaegers en Een wit laken vestie met Een schoone witte loen broek met schoone leiren en om in de weke te dragen heeft men Een groene muijsse met wit gebordurt Een groene veste met Een linwaeden broek met Een paer getten en schoene dat men schoonder in de weke gekleet is als het zondags in de gardenasional”, Franciscus van Keirsbelk, 23e régiment de dragons, dienstplichtige uit Markegem.¹⁵⁴

“jk ben onder de gaernaedeirs gegaen en dat is een compagnie waer dat al het meeste en het schoonste volk in is en wij draegen eenen hoet die 9 fransche livers kost en een ponpon die 3 fransche livers kost en wij draegen een haerer muesse die een voet en alf boven ons hoofd staet en daer een pluime op die ons een fransche kroone kost en wij draegen eenen saevel en wij draegen 4 roo gaernaeden op alle 4 de hoeken van onse kaisaeke en een koepere gaernaede op onse muesse en eene op onse sebeuiren en het gepaesserde jaer wij hebben al verkleit geweest en si hebben ons noch wel voor 10 fransche livers doen koopen een finen wietten laeken broick en veste 3 nieuwe hemden 2 paer schoen 2 paer koessen 2 paer ghespen en swarte en witte karwaeten 2 nuesdoekken 2 witte snuitoeken”, Joseph Gouwij, 81e demi-brigade de grenadiers, dienstplichtige uit Hooglede.¹⁵⁵

“Ik ben onder granadiers getrocken t' is nu tegenwoordig ses weken en wij zijn verkled wij hebben veste brouck koussen schoen hoed haerenmutse met Roode plume Een Casaque

---

¹⁵² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 111,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief111.htm>.

¹⁵³ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 120,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief120.htm>.

¹⁵⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 135,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief135.htm>.

¹⁵⁵ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 174,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief174.htm>.

met met Roode Epolletten Neuwe geweiren savel en suberne", E. Dehouck, 56e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Loo.¹⁵⁶

"gij zoud somwellen vraegen in wat volk dat ik dien ik ben onder het legijon ik ben gekeld gelijng al de soldaeten bealven dat ik geenen hoed gene en hebbe ik hebbe in de plesse eenen sacock met witte truijsen en met het wapen daer op gelijng dat daer op pampier staet", 3e régiment d'infanterie de marine, dienstplichtige uit Oostkamp.¹⁵⁷

Het militaire uniform en de betekenis daarachter is een universeel gegeven. Het straalt een zekere autoriteit en status uit. In hoofdstuk vier, dat handelt over militaire identiteit, gaf ik aan hoe er vier specifieke pijlers zijn die deze identiteit vorm geven. Een uniform dragen dient geplaatst te worden onder het militaire gebeuren en leven op zichzelf, en is wellicht een van de grootste vormgevende aspecten die een militaire identiteit maken. Het uniform kan worden gezien als een middel om complexe organisaties en apparaten af te bakenen en vorm te geven. Een belangrijke taak van het uniform is om de drager zijn plaats in de hiërarchische werking te weerspiegelen, zichzelf en de doelen van het apparaat waar het uniform voor staat te onderscheiden en duidelijk te maken. Als gevolg kan een organisatie via het uniform de dragers bewust maken van hun taken en doelen. Het uniform heeft hierdoor ook een bepaalde legitimering. Wellicht het meest noemenswaardige aspect van het uniform is de uitsluiting van het individu en de volledige omarming van de groep.¹⁵⁸ De letterlijk uniforme groep is in deze studie het Franse, dan wel multinationale leger. In de brieffragmenten over de reis naar de militaire depots lezen we vooral gevoelens van opwinding en schrik voor wat de jonge mannen te wachten stond. In bovenstaande brieffragmenten over de uniformen van de soldaten na aankomst zijn mij echter enkele andere zaken opgevallen.

Als eerste kan vanuit deze fragmenten afgeleid worden hoe bij het krijgen en aantrekken van de verschillende Franse uniformen gevoelens van zowel blijdschap als een zekere trots waar te nemen zijn. Deze noties van zowel blijdschap als fierheid worden door de soldaten op verschillende manieren geuit. De ene schrijft naar huis dat hij een gevoel van vreugde kent doordat hij eindelijk is gearriveerd en een uniform kreeg aangemeten. De andere beschrijft zijn uniform zo in detail, tot soms op de zakdoek toe, aan zijn familie en ouders wat volgens mij een teken van opwinding maar vooral nieuwsgierigheid is. Franciscus van Keirsbelk getuigt zelf aan vader en moeder dat zijn zondagse kostuum niet kan tippen aan zijn cavalerie-uniform. Veel van deze soldaten waren eenvoudige jongens van amper 20 jaar. Wanneer deze plots het uniform van de grenadiers met de typerende berenmuts of het harnas van de *curassiers* aangereikt kregen, zal ongetwijfeld een gevoel

---

¹⁵⁶ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 177," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief177.htm>.

¹⁵⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Marine en kustverdediging, nr. 305," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief305.htm>.

¹⁵⁸ Nathan Joseph en Nicholas Alex, "The Uniform: A Sociological Perspective," *American Journal of Sociology* 77, nr. 4 (1972): 719-20

van eer deze dienstplichtigen vervuld hebben. Vaak werd dit gevoel van eer dan nog versterkt door de interactie met de reeds aanwezige doorwinterde troepen, die ongetwijfeld pochten met de verhalen van gestreden overwinningen.¹⁵⁹

Deze gevoelens van trots en fierheid in de brieven kan verklaard worden door enerzijds de Franse uniformen maar ook door het narratief die deze klederdracht inhield. Het militaire soldatenuiform vertelt het verhaal van de jeugdige masculiniteit die het uitdrukt op de mentaliteit en identiteit van wie het draagt. De conscriptiesoldaten maakten kennis met het uniform op een moment waar de gruwel van het slagveld of de ontbering in de Russische sneeuw nog geen werkelijkheid was.¹⁶⁰ Het uniform straalde toen nog iets anders uit: de allure van gezamenlijke bevoorrechting en Frans patriotisme. Hier komt opnieuw de notie van *l'armée d'honneur* aan de oppervlakte. Het behoren tot een divisie werd tevens belangrijk en een onderlinge concurrentiestrijd is reeds waar te nemen. Noties als 'wij hebben de beste paarden van Frankrijk', 'wij zijn de grootste en de sterkste', 'wij zijn het beste volk' geven deze eerste specifieke militaire identificering aan naast de algemene militaire identificatie veroorzaakt door de initiatie en door het uniform zelf.

1.2.1.2 *Het dagelijkse exerceren*

Het Franse Republikeinse en later keizerlijke leger wordt gekenmerkt door haar stijl van oorlogsvoering. Snelle gecoördineerde manoeuvres gepaard met agressieve gevechtstactieken dwongen vele tegenstanders op de knieën en tot overgave. Infanterie, cavalerie en artillerie speelden op het slagveld hun eigen specifieke rol. Vooraleer het Franse leger door de 'oorlogsmist' heen tot glorie of nederlaag op het slagveld kwam, dienden de soldaten na het krijgen van hun uniform de beginselen van de krijgskunst aan te leren. Nieuwe rekruten maakten in de depots en kazernes voor het eerst kennis met wat velen in hun brieven aanduiden als 'het exerceren'. Of een dienstplichtige nu bij de infanterie, cavalerie of artillerie was onderverdeeld, iedereen kreeg met de befaamde militaire drill te maken. Cavaleristen leerden de rijkunst door de training in te zetten zonder teugels, zadel of andere hulpmiddelen. Op deze manier zouden ze later beter hun geweer, sabel of lans kunnen gebruiken tijdens het rijden. De infanterietraining focuste vooral op het marcheren. Hier lag de nadruk op de groep als geheel. Er werd gehamerd op het opereren en marcheren in grote groep, met als doel gewoontes te kweken en formaties feilloos te kunnen uitvoeren. Dit was van belang wanneer van regimenten tijdens een campagne werd verwacht geforceerde marsen te ondergaan om uiteindelijk de vijand tegemoet te komen op het slagveld. Fysieke paraatheid was essentieel voor een infanterist.¹⁶¹ Naast de cavalerie en infanterie was de artillerie ten tijde van het Grande

---

¹⁵⁹ Op de Beeck, *Napoleons nachtmerrie*, 33.

¹⁶⁰ Tom Smith, "Narrative and the body in uniform : East German military masculinities in Claus Dobberke's *Ein Katzensprung* and Jürgen Fuchs's *Fassonschnitt*," *The Modern Language Review* 110, nr. 1 (2015): 204-5

¹⁶¹ Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom*, 554.

Armée berucht om zijn professionalisme. Een artillerieploeg kon een twaalfpondgeschut binnen de minuut drie maal vuren, wat door enorme drill in de oefenkampen werd aangeleerd. Het bijna mechanisch afvuren van dergelijke artilleriestukken was zware arbeid voor de troepen maar kon een vernietigend effect hebben wanneer strategisch ingezet. Franse artilleristen vuurden bijvoorbeeld tijdens de slag bij Wagram (1809) 96.000 kanonskogels af op twee dagen tijd.¹⁶² Volgende brieven getuigen dan ook van het vele oefenen en exerceren.

*“En wij zijn van den tweeden dag in ons Wapens gestelt wij hebben moeten ten 9 uren jn ons Exisisie gaen voor den Eersten keer”, Petrus Daeze, 7e régiment d'artillerie, dienstplichtige uit Zwevegem.*¹⁶³

*“Jck Laet UL weten als dat wij al vier keeren Jn het vier geexseceert hebben en dat wij Jn het Exseceren op en neder de Bergen moeten Loopen en toen nog eens weder met de Baionette tegen het Eerste Batleon vegten en wij hebben god Lof Jn het Exceceeren nog al plesier en het is Beter als Droefheijd”, Sergeant Joachim van den Briele, dienstplichtige uit Knokke.*¹⁶⁴

*“wij Gecampeert zijn tot vimereux bij boulongne, waer dat wij moeten vele werken van s' nuchtens vrogt tot z' naevens Laete om de baracken te maeken En de kost is geheel klein, die zeker wel ongelukkig is voor mij. wij Gaen de Exercitie leeren vijf heuren dags”, Josephus Mattens, 36e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ardoois.*¹⁶⁵

*“wij moeten alle Daege voor Den noene twee uren ExErseren En naer Den noene Drie uren En jk ben jn het zevenEnveertig resijment t' helf compaie tweede battilion En van soo Dat jk mijne ExErsijsie kunnen jk zal uijtvercosen zijn voor gernardier”, Martinus van Coillie, 47e regiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Menen.*¹⁶⁶

Het blijkt niet allemaal van een leien dakje te lopen, sommige rekruten klagen dan ook in hun brieven naar huis over de omstandigheden waar ze in terecht zijn gekomen. Zo ook Josephus Vermeesch die schrijft aan zijn vader dat zijn rug pijn doet en zijn voeten aan de grond vriezen. Hij blijft echter positief en zegt dat hij het militaire exerceren onder de knie krijgt:

---

¹⁶² R.G. Grant, *Soldaten. Van de oude Grieken tot vandaag* (Tielt: Lannoo, 2008), 157-167.

¹⁶³ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 101,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 23.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief101.htm>.

¹⁶⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 232,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 23.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief232.htm>.

¹⁶⁵ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 125,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 23.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief125.htm>.

¹⁶⁶ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Kustverdediging en vloot, nr. 300,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 23.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief300.htm>.

“het is kout om de exersie te doen Wij Moeten staen dat onse voeten aen het lant vervriesen Min Lien die was lik gebroken in het Eerste Maer jck begennen het te kunnen Vaeder”, Josephus Vermeesch, dienstplichtige uit Mannekensvere.¹⁶⁷

Door de uitgebreide militaire training raakten de rekruten gewend aan een ijzeren militaire discipline die op het slagveld onmisbaar bleek. Elke dag begon rond vijf uur ‘s morgens en was gevuld met allerlei oefeningen en praktijkgerichte informatie, naargelang de functie binnen het leger. De courante dagindeling bestond uit schoonmaken van materiaal en wapens, het oefenen van manoeuvres en drill, wapen- en schietoefeningen en corvee. Twee maal per dag werd een maaltijd geserveerd. Op zaterdag werd de kazerne gepoetst en op zondag werd deze geïnspecteerd door de bevelhebbende officier. Zoals al snel duidelijk werd, was er weinig vrije tijd. Indien de rekruten toch even afstand konden nemen van de militaire tucht spendeerden ze hun vrije uren en soldij in de tavernes en herbergen in de buurt van de kazerne, wat duidelijk wordt uit onderstaand brieffragment.¹⁶⁸

“den wijn en kost hier maer twee blanken de flesfsche”, Pieter Turij, dienstplichtige uit Roeselare.¹⁶⁹

Net als het verkrijgen van het Franse uniform zijn de eerste weken van militaire training een cruciaal element in de vorming van een militaire identiteit. In deze met stress gevulde periode waar alles nieuw is en het oude burgerleven vergeten raakt, worden de rekruten gewoon gemaakt met het militaire apparaat. Uit de fragmenten zijn gemengde gevoelens waar te nemen. De een heeft plezier in het oefenen en lijkt zich goed aan te passen aan de nieuwe manier van leven in het leger. Een ander kent fysieke ongemakken, maar houdt de moet er wel in. Naast het leren van de krijgskunst was de basistraining voor vele soldaten een moment van verbroedering die de eenzaamheid en heimwee naar thuis draaglijk maakte. Iedere soldaat die in het militaire depot verbleef, zat in dezelfde situatie. Dit bevorderde het creëren van een zelfde gedachtegang, niet alleen in militaire drill waar men als een eenheid opereerde, maar ook in identiteit. De rekruten die de depots en kazernes verlieten als getrainde militairen deelden een gevoel die geen enkele burger had of zelfs verstond. Er was een wederzijdse kameraadschap aanwezig, een gedeeld respect. Broederbanden werden gesmeed onder deze jonge mannen, die in latere benarde situaties, ver van hun vertrouwde omgeving, van onschatbare waarde zouden blijken.¹⁷⁰

Het is dan ook hier dat mannen uit dezelfde thuisstreek elkaar opzochten en een band smeedden. In de eerste fases van de revolutionaire oorlogen had het Franse leger het ideaal van een geüniformeerd nationaal leger voor ogen waar elke soldaat van zuid tot

---

¹⁶⁷ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 192,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 23.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief192.htm>.

¹⁶⁸ Lamberts, *Europeaan tegen wil en dank*, 40.

¹⁶⁹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 96,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 23.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief96.htm>.

¹⁷⁰ Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom*, 554.

noord voor *la patrie* ten strijde trok. Al snel bleek dit utopisch beeld in de praktijk niet zo evident. Eenzaamheid en heimwee bleken problematisch. Dit legerleiding beseftte dit al snel en zette in op lokale loyaliteit en identiteit. Het leger moedigde vriendschappen tussen jonge mannen uit dezelfde streken aan waardoor men hoopte desertiecijfers in te perken. De nabijheid van kennissen of personen die afkomstig waren uit eenzelfde streek of eenzelfde dialect spraken, versterkte de band tussen de nieuwe militaire identiteit en hun vroegere burgeridentiteit. De rekruten hadden nu immers een groep waarop men kon terugvallen in tijden van geldnood, ziekte en angst.¹⁷¹ Taal, cultuur en streek waren hier kernwaarden. Dit blijkt uit volgende fragmenten waarin de rekruten getuigen over hun kennissen en mede-Vlamingen:

“Laet hun weten als Dat ik van Dezen 6 julius moet vertrekken naer het resamend. beminde vader en moeder zusders en Broeder ik doet hun de kopelamenten en aen geel de familie en aen alle mijne goete kennisse alsdat ik hier al zoo wel mijn condentienesse hebbe als in vlaenderen om diswelle dat wij hier met de vel vlamingen zijn ik ben al dikwils dat meene dat ik in vlanderen ben”, De heer Hegremond, 30e régiment de dragons, dienstplichtige uit Markegem.¹⁷²

“wij zijn met En grooten hop vlaemingen in den dipoo”, *“zijt soo goed van mij het nieuws te schrijven dat op onse streke is en hoe dat het gaet met de jonheid en ik zijn nog te beter content ik nog van mijne kennisse gevonden en gij hebt De coppelmenten van pieter koene Die tot van houtens knaepe gewist heft”*, De heer Verhest, 45e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ingooigem.¹⁷³

“daer is oock vel volck Daer sijnder vel van mijn kennese van mij uijt vlaender dublank davelse volder sijn al bij mij”, Ygenaesijus van Gijkierre, 10e régiment d'infanterie legere, dienstplichtige uit Oostrozebeke.¹⁷⁴

Deze korte fragmenten van de rekruten naar het thuisfront bewijzen dat er een groot belang werd gehecht aan relaties met kennissen en jongens uit de thuisstreek. Dit gegeven wordt bevestigd door de sociologische en historiografische studies rondom het groepsbindende karakter van een nationale strijdkracht. Zo werd vaak gedacht dat een nationaal leger meerdere, vaak fundamenteel verschillende entiteiten kon samensmelten met als doel een meer inclusief nationaal karakter te verkrijgen. Zo steunde de Sovjet-Unie onder Leonid

---

¹⁷¹ Forrest. *Napoleon's men*, 134-8. ; Op de Beeck, *Napoleons nachtmerrie*, 34-8.

¹⁷² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 57,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 25.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief57.htm>.

¹⁷³ Beide fragmenten zijn van de zelfde auteur, het eerste is afkomstig uit brief 2 Oostelijke veldtochten en het tweede fragment is afkomstig uit brief 18 oostelijke veldtochten ; Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 2 en 18,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 25.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief2.htm>. ; <http://janvanbakel.nl/brieven/brief18.htm>.

¹⁷⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 105,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 23.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief105.htm>.

Brezjnev op dit principe. Echter bleek de creatie van een nationaal leger weinig effect te hebben op de vorming van een nationaal karakter. Reden hiervoor is dat identiteit zoals vaak gedacht niet subjectief en universeel veranderlijk is maar wel intersubjectief en tevens contextueel. Het feit dat de staat een nationaal leger opzet met de hoop een groter gevoel van eenheid en gedeelde identiteit te creëren, impliceert dat deze creatie berust op politiek overleg eerder dan natuurlijke vorming. Het lijkt dan ook inderdaad een beter idee om mannen uit eenzelfde streek, met eenzelfde cultuur en taal hun gang te laten gaan op vlak van kameraadschap.¹⁷⁵ Deze fragmenten zijn dan ook een eerste bewijs van deze kwestie.

1.2.2 *Op campagne*

De brieven en getuigenissen van gewone soldaten en lage officieren schetsen een vaak banaal en ongeorganiseerd beeld dat veraf staat van de propagandistische en heroïsche canon die de Franse staat rapporteerde over haar militaire campagnes en veldtochten. Het zijn dan ook de alledaagse egodocumenten in briefvorm die voor deze studie het meeste waarde dragen. In dit hoofdstuk ga ik dieper in op de vele campagnes die het Franse leger voerde en waar vele West-Vlaamse *conscrits* hun steentje hebben aan bijgedragen. Zoals reeds duidelijk gemaakt is het niet de bedoeling om de nadruk te leggen op de militaire aspecten. Die zijn immers al uitvoerig besproken in de militaire historiografie over de Franse en Napoleontische veldtochten.

Wel is het van belang stil te staan bij wat de 'kleine man' over deze vaak voor het leven tekende ervaringen te vertellen had aan zijn familie en vrienden. Belangrijk hierbij is dat van de 317 onderzochte brieven, geschreven door 276 individuele auteurs, er slechts 5 schrijvers de rang van officier behaalden na hun opleiding tussen 1798 en 1813. De mannen die de rang van officier behaalden zijn: Pierre Thieren, dienstplichtige uit Nieuwpoort met de rang van korporaal, Joseph Lazoe, dienstplichtige uit Vichte met de rang van korporaal, Louis Jozef Godaert, dienstplichtige uit Brugge met de rang van sergeant, Pieter van de Lanotte, dienstplichtige uit Beselare met de rang van sergeant en tenslotte Joachim van den Briel, dienstplichtige uit Knokke met de rang van sergeant. De rang van officier betekende niet automatisch een andere kijk op de feiten die zich voordeden op campagne. Het is een feit dat goed geletterde mannen of mannen met connecties makkelijker konden promoveren tot officier in het Franse leger. Er bestaan tevens ook vele voorbeelden van ongeletterde mannen die de rang van (onder)officier droegen.¹⁷⁶ Alle vijf de officieren in deze studie haalden de rang van onderofficier. Bijgevolg stelt zich de vraag of de brieven van deze vijf mannen anders geanalyseerd en beoordeeld moeten worden?

---

¹⁷⁵ Ronald R. Krebs, "A School for the Nation? How Military Service Does Not Build Nations, and How It Might," *International Security* 28, nr. 4 (2004): 85-9.

¹⁷⁶ Forrest. *Napoleon's men*, 135-6.

De rang van officier behalen impliceert een grote verantwoordelijkheid voor de officier in kwestie. Zo staat die ten alle tijden in voor het welzijn van zijn ondergeschikten. Niettemin kan de getuigenis van een officier niet uitgesloten worden uit het gevechtsrepertoire. Zijn stem - overgeleverd in een persoonlijke brief aan familie - is net zo belangrijk als die van een soldaat. Het gaat dan ook om een confidentiële getuigenis die geen andere rol had dan zijn familie informeren over zijn welzijn en ervaringen binnen het leger. Een tweede argument is dat de vijf officieren in kwestie geen hoge stafofficieren waren maar lagere officieren. Het erkennen van dit onderscheid kan niet achterwege gelaten worden. Onderofficieren moeten gezien worden als de ruggengraat van het leger. Ze vormde schakel tussen het hoger militair bevel en de militaire praktijk. Onderofficieren toonden het voorbeeld. Zij leidden hun troep soldaten in de slag en doorstonden dezelfde barre omstandigheden. Onderofficieren als korporaals en sergeanten ervoeren dus alles behalve een 'ver van mijn bed show' en marcheerden bij wijze van spreken mee door de modder.¹⁷⁷ Vandaar de keuze om in mijn brievenanalyse dus zowel de stem van de soldaat als van de onderofficier te laten horen wanneer er gepeild wordt naar de getuigenissen over de vele ondernomen veldtochten.

1.2.2.1 De lange marsen en het bivakkeren

Wanneer vers opgeleide troepen de kazernes en depots verlieten na hun opleidingsperiode was het onmogelijk om de schaal van ontbering, uitputting, honger en ziekte die de komende jaren dienstplicht voor hen in petto had te vatten. Eenmaal een campagne van start ging, hadden de meeste dienstplichtigen nog steeds het gevoel van fierheid en onverschrokkenheid die hun legeropleiding hen had ingeboezemd. Het enthousiasme veroorzaakt door propaganda, nieuwe uniformen en gezamenlijke opleiding was kenmerkend bij nieuwe soldaten zonder gevechtservaring. Het enthousiasme en de wil tot militaire confrontatie waarmee Franse soldaten ten strijde trokken wordt in de historiografie als karakteriserend beschouwd voor het Franse leger.¹⁷⁸ Eerder benoemde ik dit fenomeen ook wel met de term *l'armée d'honneur*. Dit gevoel van enthousiasme voor strijd bij verse soldaten kan passend geïllustreerd worden met een voorval tussen een jonge soldaat uit de imperiale garde en keizer Napoleon I tijdens de slag bij Jena (1806). Wanneer Napoleon tijdens de veldslag bij Jena langs de keizerlijke garde galoppeerde schreeuwde een jonge soldaat: 'voorwaarts!'. Napoleon berispte deze jonge soldaat en stelde dat enkel een baardloze jongeman van tevoren zou durven beoordelen wat de keizer zou moeten doen.¹⁷⁹

In volgende brieffragmenten schrijven de dienstplichtigen naar hun familie over hun vertrek uit de kazerne en de bestemmingen waar ze verwachtten naar toe te trekken. Vaak deden verscheidene geruchten binnen de rangen daarover de ronde. Veel houvast hadden de

---

¹⁷⁷ Spijkerman, "De Innerlijke Strijd," 63-5.

¹⁷⁸ Hughes, *Forging Napoleon's Grande Armée*, 11-4.

¹⁷⁹ David G. Chandler, *Jena 1806: Napoleon Destroys Prussia* (Westport: Praeger Publishers, 2005), 63.

soldaten echter niet en vaak bleef het dan ook bij speculeren. Het enige zekere was dat de soldaten beseften dat men op het punt stond ten strijde te trekken, en men een lange afstand diende te overbruggen.

“Bemінде ouders Ende broeders Ende zusters Bij ons jsser veele gesproken van den oorloog men segt Dat De franschen oorloog hebben met vijf monarchen te weeten Den rusen En den Prussennaere met den koning van sweden En den roomschen met den konig van Engelant Daer om verwachten wij van haest te moeten van hier vertrecken maer Bemінде ouders Jk bidde uL van geen Drofheijd over mij te hebben want Jk selfs geen drofheijd”, Constantinus Duijk, dienstplichtige uit Ansegem.¹⁸⁰

“ik Laete uw ock weeten dat ik gehaerieveert zijn in mijn resiement en ik bem in het 86re resiment en in het 1 batellieon onder 5 compannie tot st malo in bertanien. k pies wel van haest te vertrekken naer hoeLand met den heesten”, Saerel Josanus Titgaet, 86e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Elverdinge.¹⁸¹

“dat ik het geluk mag hebbende van den boozen vijand naer ziele als naer lijchaem en dat ik het geluk mag hebben van bend bemijnde ouders broeders en susters ik laete weten dat ik den 31 maerte moeten vertrekken uijt parijs maer waer dat men moet gaen dat en weten wij niet”, Hindericus De Vos, 86e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Kortemark.¹⁸²

“seer bemende moeder susters ende broeders ik en can nijet manchijeren2 van ul ael te saem aduij te seggen want wij moeten vertrekken naer hamburg hondert drije en seventijg ueren van mijn huis”, Sergeant Pieter van de Lanotte, dienstplichtige uit Beselare.¹⁸³

“het woort is dat wij gaen vertrekken Maendaege Naertscomende Naer allixanderrien aen de canten van Etalien twee hondert huijren van Grenoble Maer jck sal u de wete laeten in Een Maent van hier of wij vertrokken sin of Niet”, Josephus Vermeesch, dienstplichtige uit Mannekensvere.¹⁸⁴

“Ik Laete UL weten als dat wij den 18 van augustus vertroken sijn uijt parist naer garris En gearriveerd den 24 september. ik hebbe hier veele van mijn cameraeden gevonden En wij

---

¹⁸⁰ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 31,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 27.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief31.htm>.

¹⁸¹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 97,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 27.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief97.htm>.

¹⁸² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 84,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 27.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief84.htm>.

¹⁸³ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 134,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 27.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief134.htm>.

¹⁸⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 192,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 23.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief192.htm>.

staen om naer portugael te gaen met den Eersten En dat is 306 ueren van waer wij zijn", Fraciscus Placest, 32e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Kooigem.¹⁸⁵

In juni van het jaar 1812 was keizer Napoleon I meester op het Europese vaste land, alleenheerser van het Franse keizerrijk, koning van Italië en militair leider van het grootste landleger ooit gezien in de geschiedenis van de mensheid. Van zijn tot op vandaag beruchte blunder in het uitgestrekte Russische sneeuwlandschap was op dat moment nog geen sprake. Maar uit wat bestond – behalve Napoleons geniaal strategisch inzicht - de kracht die Franse hegemonie tot 1812 verzekerde. Het antwoord op deze vraag is natuurlijk alles behalve eenduidig. Toch kan één factor een groot deel van dat krediet opeisen, met name het Franse leger en haar ondernomen veldtochten. Veel van deze door Frankrijk en later Napoleon ondernomen campagnes en veldtochten klinken vandaag nog bekend in de oren en genieten een bijna mythische faam.¹⁸⁶ Aan de basis van deze veldtochten stond letterlijk de soldaat. Zonder zijn inspanning en volharding zou de strijd nooit gestreden zijn. Na het lang geanticipeerde vertrek uit de vele kazernes begaven de dienstplichten zich voor het eerst op campagne. Soldaten uit het Leie-departement namen dan ook deel aan alle bekende en minder bekende campagnes en veldslagen die Frankrijk van 1798 tot 1813 ondernam. Zij namen deel aan de Italiaanse campagne in 1800, tot de coalitieoorlogen en de plannen om op de kusten van Groot-Brittannië te landen tussen 1803 en 1805.¹⁸⁷ Van de Pruisische campagne in 1806 tot de Poolse campagne van 1806 tot 1807.¹⁸⁸ Zij vochten mee in de peninsula-oorlog in Spanje en Portugal, die aanving in 1807 en eindigde in 1814, als ook in de Donau campagne van 1809. Velen vertrokken op de Russische campagne in 1812 en keerden nooit terug. Tenslotte vochten zij hun laatste slagen voor Frankrijk in 1813 tegen de zesde coalitie in 1813, wat uiteindelijk een einde maakte aan de veldtochten voor de dienstplichtigen uit het Leie-departement.¹⁸⁹

De sleutelvraag is hier hoe de jonge dienstplichtigen uit het Leie-departement deze veldtochten ondergingen en ervoeren. Hadden de gebeurtenissen en omstandigheden een effect op de vorming van een militaire identiteit? Zo ja hoe verschilde deze dan van de initiële fiere identiteit waarmee rekruten de kazernes verlieten? Een eerste en meest kenmerkende aspect van deze lange campagnes zijn natuurlijk de enorme afstanden die de soldaten dienden af te leggen om het beoogde gebied te bereiken. Reguliere troepenbewegingen bestonden uit het afleggen van enorme afstanden door uitgestrekte

---

¹⁸⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 234," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 23.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief234.htm>.

¹⁸⁶ Mark J. Kroll, Leslie A. Toombs en Peter Wright, "Napoleon's Tragic March Home from Moscow: Lessons in Hubris," *The Academy of Management Executive* 14, nr. 1 (2000): 117-8.

¹⁸⁷ Frederick C. Schneid, *Napoleon's Italian Campaigns* (Westport: Praeger Publishers, 2002), 10-4.

¹⁸⁸ Lorraine Petre, *Napoleon's Campaign In Poland 1806-1807* (Auckland: Pickle Partners Publishing, 2011), 1-10.

¹⁸⁹ David G. Chandler, *The Campaigns of Napoleon* (New York: Scribner, 1966), xxv-xliii. ; Natalie Petiteau, *Lendemain d'Empire. Les Soldats de Napoléon dans la France du XIXe siècle* (Parijs: La Boutique de l'Histoire, 2003), 57-63.

landstreken. Deze afstanden werden afgelegd in snel marcheertempo. Kenmerkend aan de Franse oorlogsstijl was dan ook de zeer mobiele troepenverplaatsing die vaak het voordeel van een verrassingseffect inhield. Franse soldaten marcheerden aan een tempo van ongeveer 120 stappen per minuut, wat niet geëvenaard werd door de vijand die slechts gemiddeld 70 stappen per minuut marcheerde.¹⁹⁰ In volgende brieffragmenten getuigen dienstplichtigen over deze lange marsen. Zij drukten af te leggen of reeds afgelegde afstanden uit in uren en niet in kilometers.

“ik laete U: weten als dat wij 3 onder uren van van ons vaderland comen te wezen”, Ijvo Maijae, dienstplichtige uit Kuurne.¹⁹¹

“dat ik vertrocken zijn noch twee hondert heuren voorder in spaijen tegenwoordig dat maer vier heuren van portugal en zijn en altijd greed om te vegten”, Pierre Fervallie, 82e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Lo.¹⁹²

“wij zijn nu al 70 uren afgekomen wij zijn nu in Een beter stercke”, Francis Sies 2e régiment de voltigeurs de la Garde impériale, dienstplichtige uit Ardoois.¹⁹³

“Ende somtijds moeten masieren door de bergen dat wij somtijds bij naer van dorst Ende van moedheid want daer En sij anders niet als bergen jae door het waeter moeten masieren tot drie viermal op Eenen dag” Franciscus de Klerck, 45e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ardoois.¹⁹⁴

“wij hebben wel tusschen 4 en 5 hondert hijren veerre geweest en wij liggen nu tegenwoordig In alexanderjen”, Joseph van den brockke, 53e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Oostkamp.

Deze enkele brieffragmenten geven een inzicht in hoe de soldaten deze lange marsen in uitgestrekte streken ervaarden. De ene geeft aan hoe ver van thuis verwijderd te zijn terwijl de andere aangeeft hoever ze nog te gaan hebben. Dienstplichtige Pierre Fervallie lijkt de vechtlust erin te houden, terwijl Franciscus de Klerck het vele gemarcheer zonder al te veel rust beklagt. Vaak somden de conscripts ook steden op die zij passeerden op mars, zo kon de familie thuis meevolgen waar hun zoon of broer zich zou kunnen bevinden. Ook

---

¹⁹⁰ Lamberts, *Europeaan tegen wil en dank*, 56.

¹⁹¹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 54,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief54.htm>.

¹⁹² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 273,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief273.htm>.

¹⁹³ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 273,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief273.htm>.

¹⁹⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 253,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief253.htm>.

kan het natuurlijk meegegeven zijn als informatie over onbekende landen en steden die men thuis niet kende. Ondanks de onzekerheid onder de gewone troepen waar men naar toe zou trekken, deden velen toch een poging hun campagne geografisch te vatten. De reden hiervoor was waarschijnlijk dat hun eigen aantekeningen enige houvast betekenden in een verre streek en een herinnering aan thuis inhielden.¹⁹⁵ Dienstplichtige Pieter Scherrens was dergelijk soldaat die zijn marsroute nauwkeurig bijhield en in zijn brief mededeelde.

“wij zijn den 3 ougst uijt brugge vertrokken / op torhout meen rijssel / Lijns / Aras / Doullers / wij hebben hier veel bergen gehad Amiens / Boveaus / Cesor / Crevel / Damand / Houdan / Dreux / Chartres / Bonvel / Cloijes / Vandou / Chaternou / tours / Saintamour / Poitiers / Coutre / Ruffec / Mantbe / Auejoen(em), D' angouleme Barbezieux / a Saint Andre de Babzac, nu ben ik 209 ueren van mijn huijs en ik ben gekomen tot bordeaux op Den 7 septebr”, Pieter Scherrens, 66e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtige uit Wingene.¹⁹⁶

Ondanks elementen als ‘... uren van huis’ of een opsomming van steden verloren soldaten vaak elke notie van oriëntatie. Dit kwam vooral voor in verre streken, in een door oorlog beschadigd landschap. Hier beschreven dienstplichtigen hun omgeving op basis van de plaatselijke omstandigheden. En vaak kwam dat neer op louter oorlogsgeweld, gruwel en emoties. De veldtocht in Rusland is hier het beste voorbeeld van. Wanneer Napoleon Rusland binnenviel, pasten de Russische troepen de tactiek van de verbrande aarde toe, waarmee ze alles van waarde platbrandden. Als gevolg trokken de Franse troepen door een compleet verwoest landschap wat leidde tot honger, uitputting, ziekte en brutaliteiten. Dit gepaard met schermutselingen met Russische troepen en kozakken leidde tot een ware desoriëntatie, letterlijk maar ook emotioneel.¹⁹⁷ In mijn bronnencorpus is slechts één enkele brief bewaard gebleven van een dienstplichtige die naar huis schrijft vanuit Rusland. Hij deelt mee aan zijn familie hoe bedroefd hij is doordat hij in Rusland is op veldtocht. Hij schrijft hoe onvoorstelbaar uitgestrekt het land is en dat hij binnenkort slag zal leveren, waarnaar hij refereert als de slachtbank.

“ik en kan laeten van te schrijven Den droeven stadt Dar ik in ben want wij moeten nar russen lant vertrekken. in ruesenlant Dar zijn zoo vel menschen bleven Dat er nog hent

---

¹⁹⁵ Spijkerman, “De Innerlijke Strijd,” 331.

¹⁹⁶ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 244,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief244.htm>.

¹⁹⁷ Brian M. Allen, “The Effects of Infectious Disease on Napoleon's Russian Campaign” (research report, Air Command and Staff College - Air University, 1998), 31-3. ; Op de Beeck, *Napoleons nachtmerrie*, 226-7.

nog grondt in en is en als wij Dar moeten gan wij gan ook nar Den velschbaunk”, Petrus Neirijnck, dienstplichtige uit Wakken.¹⁹⁸

Naast het marcheren *an sich* speelden andere elementen mee die de militaire identiteit konden beïnvloeden. Al snel werd duidelijk dat het leven op campagne niet hetzelfde was als het leven in de barakken. Soldaten waren meer op zichzelf aangewezen. Zo moesten ze foerageren, het eten kwam immers niet meer vanzelf zoals voorheen. Het rantsoen die de soldaten ontvingen binnen het Franse leger bleek vaak ontoereikend om aan de dagelijkse behoefte aan calorieën te voldoen. Soldaten waren als gevolg de ganse dag bezig met het verkrijgen en zoeken van voedsel.¹⁹⁹ Napoleon zei het nota bene zelf: ‘Een leger marcheert op de maag’. Maar hoe vol waren de magen van het leger dan? Voldoende voedsel zorgt voor energie en een goed moreel terwijl een lege maag voor sufheid, irritatie en emotionele onstabieleit zorgt.²⁰⁰ Historicus Anthony L. Dawson stelt hoe het Franse leger tussen 1800 en 1815 in theorie een rantsoenering voorzag voor iedere soldaat bestaande uit 750 gram brood voor 2 dagen, 300 gram vers en 250 gezouten vlees, 550 gram beschuit en 1 liter wijn.²⁰¹ Volgende brieffragmenten geven weer hoe de dienstplichtigen de voedselvoorziening, honger en het foerageren in het Franse leger ervaren en beleefden:

“wij hebben ook nog twee drij dagen geweest zonder brood en zonder pree te ontfangen en hadden wij geen geld gehad wij hadden moeten creveeren van den honger”, Albertus Josephus Ooreel, 56e régiment d’infanterie de ligne, dienstplichtige uit Woumen.²⁰²

“wij mosten Dikwels dagen masieren zonder dat wij En mael fles ofte broed En gregen dat wij nijet handers En hadden om te heten als herdappellen Ende dikwels dat wij twe dagen waren Dat wij niet En kreijgen”, Carolus Martien, 8e régiment d’infanterie de ligne, dorp van dienstplicht onbekend.²⁰³

“den armensten mensch van de weulreld is Een soldaet want altijd marseren met droogen brood dat niet En waere dat wij veesch koopen van ons geld”, Engel Soenen, dienstplichtige uit Boezinge.²⁰⁴

---

¹⁹⁸ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 65,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief65.htm>.

¹⁹⁹ De Wilde, “Inhoudelijke aspecten van Vlaamse soldatenbrieven uit de tijd van Napoleon I,” 23-4.

²⁰⁰ Spijkerman, “De Innerlijke Strijd,” 307.

²⁰¹ Anthony L. Dawson, “An Army Marches on Its Stomach?,” *The Napoleon Series* (2015): 1-3, geraadpleegd 28.04.2023, <https://www.napoleon-series.org/>.

²⁰² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 175,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief175.htm>.

²⁰³ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 8,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief8.htm>.

²⁰⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 22,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief22.htm>.

“En hebben wij niet meer van ons capeteins, nog brood nog vlesch nog geld; dan zijn het De borgers die ons moeten alles geven het gene wij nodig hebben anders wij mogen het geweire presanteren als wanner zij tegenstand zouden doen”, Emanuel Beert, dienstplichtige uit Kortrijk.²⁰⁵

“ondertusschen de fameuse ende lange Route die wij gemaekt hebben om van Jtalien naer dit land te komen heeft mij ook grootelijks gefatigueert wij hebben veele dobbele marchen gemaakt over bergen van de alderschrikkelijkste hoogtens in Tirol, ende naer 54 daegen gemarcheert te hebben ben gelukkig alhier gearriveert. het dier leven is schrikkelijk men kan met sijn Brood niet toekomen ende bovendien de betaeling volgt niet uE. kan wel denken wat eenen armen soldaet moet uijtstaen”, Pier Jean Persin, 56e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Menen.²⁰⁶

“ik hebbe ook moeten brod eeten van fief jaer houd het was open getrocken van drocten7 dat der de scobben8 daer in gespoenen hebben of geste broed voer een broed van een pleckeet moet 8 stuivers kosten daerom versoeke van uL mij wat geld af te sende moet ook perdeboenen eten of vissen”, Ygenaesijus van Gijkierre, 10e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Oostrozebeke.²⁰⁷

“sijn wij somwijlen 10 a 12 dagen sonder brood geweest. de levens middels zijn dier soo dat gij wel kond peijsen als Een gij moet leven met Een pond en alf brood par dag en anders niet krijgen”, Engelbertus Moureije, dienstplichtige uit Merkem.²⁰⁸

“wij sijn nu in de Beste streke van dat landt waer daet er niet te Cort en is want sijn verkoopen het schoen wit Brood maer vijf groote en fijgen en rosijnen en appelssijna voor een kleen sommeke geld kont gij uwen Buijk vol Eeten”, Sergeant Joachim van den Briele, dienstplichtige uit Knokke.²⁰⁹

---

²⁰⁵ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 67,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief67.htm>.

²⁰⁶ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 25,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief25.htm>.

²⁰⁷ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 105,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 27.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief105.htm>.

²⁰⁸ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 173,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief173.htm>.

²⁰⁹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 243,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief243.htm>.

“ik hier ook zal kunnen leven want wij hebben tweemaal daegs soeppe zoo veel al wij eten kunnen en ons brood kunnen wij ook niet al op eten wij hebben over ander dag een brood van 3 pond”, Pieter Scherrens, dienstplichtige uit Wingene.²¹⁰

Uit deze getuigenissen kunnen een aantal interessante zaken afgeleid worden. Het eerste opvallende aan deze fragmenten is dat er zowel negatieve als positieve sentimenten in het moreel van de soldaten te vinden zijn. Onder de negatieve noties komt vaak terug hoe de Franse rantsoenering onvoldoende blijkt om de manschappen te spijzen. Ook het feit dat het brood oud zou zijn geweest is een terugkerend thema wanneer soldaten naar huis schrijven over het eten. Verder valt af te leiden dat voldoende voedsel en geld of soldij niet los van elkaar gezien kunnen worden. Met soldij en geld kunnen de manschappen zelf inkopen doen ter plaatse wanneer zij hun rantsoen niet toekomend achten. Tevens valt op dat de soldaten gemachtigd zijn om met geweld levensmiddelen van burgers af te dwingen op campagne in het buitenland, zo getuigt soldaat Emanuel Beert. Dienstplichtige Ygenaesijus van Gijkierre getuigt dan weer dat ze vissen om aan hun voedselbehoeften te voldoen. Zowel het gewelddadig opeisen van voedsel als zelfvoorziening in de vorm van jagen of vissen bleken in de praktijk veel voor te komen.²¹¹ In de brieffragmenten verschijnt dan ook een sentiment van opluchting en uitgelatenheid wanneer de soldaten in een goedkope streek verblijven, waar veel voedselvoorzieningen aanwezig zijn. Hier kan het geluk niet op en eten de soldaten tot ze meer dan voldaan zijn, zo getuigt ook dienstplichtige Pieter Scherrens. Met andere woorden: de streek waar de soldaten doorheen trokken, bepaalde of men op een lege of volle maag kon marcheren. De combinatie van een vruchtbare streek en goedkope voedselprijzen lijkt ideaal te zijn voor een doortrekkende troepenmacht.

Hierbij aansluitend kan beargumenteerd worden hoe voedsel en bevoorrading niet enkel als een primaire levensbehoefte kunnen gezien worden. Het geeft ook bijkomend inzicht over hiërarchische en etnische meningsverschillen binnen de rangen, zoals in de volgende passage wordt geïllustreerd:

“wij leggen met dertig Vlamingen bij een, maer wij kregen nog altijd wat meer als de Fransen, en als zij niet content en zijn de Fransen, wij gevense wat kloppen op ulder mule”, Emanuel Beert, dienstplichtige uit Kortrijk.²¹²

Uit deze passage valt een concurrentiestrijd waar te nemen tussen een groep West-Vlaamse soldaten en een groep etnisch Franse soldaten. Het dispuut lijkt te gaan over de voedselhoeveelheid die beide groepen krijgen. De Vlamingen zouden volgens Emanuel

---

²¹⁰ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 244,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief244.htm>.

²¹¹ Peeters, *Soldaten Van Napoleon*, 130. ; Op de Beeck, *Napoleons nachtmerrie*, 137-43.

²¹² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 316,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief316.htm>

Beert iets meer ontvangen dan de Fransen. Ik speculeer echter dat hier meer aan de hand is. De opschepperij van de Vlamingen tegenover de Franse soldaten lijkt op het eerste zicht over de broodhoeveelheid te gaan, tussen de regels is te lezen hoe ze de voedselhoeveelheid linken aan hun gedane oorlogsinspanningen.²¹³ De Vlaming denkt meer brood te krijgen omdat ze beter zouden strijden of gestreden hebben op het slagveld. Hier komen de sentimenten uit de kazernetijd weer boven: de etnische groepsidentiteit die sterk staat en bovendien werd aangemoedigd door de Franse legerleiding. Dit dan nog in combinatie met het gevoel van *l'armée d'honneur* ofwel de individuele - in dit geval collectieve - strijder. Of hoe hun eigen gepercipieerde waarde weerspiegeld wordt in hun opschepperig gedrag.

Uit bovenstaande brieffragmenten blijkt nog eens hoe soldij en voedsel zeer nauw met elkaar verbonden waren. Vele soldaten beschrijven in hun brieven aan verwanten in welke armoedige omstandigheden ze verkeerden. Armoede en de bijkomende miserie zijn dan ook sleutelbegrippen in het bronnencorpus. De soldaat in het Franse leger had te kampen met een constante geldnood. Voornaamste reden was dat soldij veel te laat of soms zelf helemaal niet uitgekeerd werden door de legerleiding.²¹⁴ Dit werd alles niet goed ontvangen door de West-Vlaamse conscriptiesoldaten:

"wij zijn soo alf maenden in duijtslant geweest sijn en nog geen geld of pree gehat", Louis Degryse, 59e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Moere.²¹⁵

"wij hebben in zes maanden geen Duit gelt meer getrokken en wij zijn nog niet te verwagten", Lowie Cokhuit, 8e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Moorslede.²¹⁶

"Ende voorders de franschen En geven ons gene Loninge wij moeten vele haermoede Lien", Jacobus Crombek, 45e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Klerken.²¹⁷

"Het is al viertin manden dat ons regiment noch niet betald en is ik heb nu al viertin manden pre te goed dat ik daer een deel van koste krijgen het zoude mij zoo wel komen", Joannes de Lij, 122e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ardoorie.²¹⁸

---

²¹³ Spijkerman, "De Innerlijke Strijd," 308.

²¹⁴ De Wilde, "Inhoudelijke aspecten van Vlaamse soldatenbrieven uit de tijd van Napoleon I," 22.

²¹⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 12," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief12.htm>.

²¹⁶ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 63," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief63.htm>.

²¹⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 5," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief5.htm>.

²¹⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 272," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief272.htm>.

De uitkering van een loon werkte zowel normatief als motiverend. Het krijgen van een loon verzachtte enigszins de last van de verplichte legerdienst. Net als bij het verkrijgen van medailles en eretekens geeft het ontvangen van een soldij het gevoel van waardering. Soldaten riskeerden hun leven in de strijd, marcheerden dagen lang, leefden soms alleen op water en brood. Het is dan ook meer dan normaal dat de soldaten verwachten betaald te worden voor hun inspanningen en opofferingen.²¹⁹ Al snel bleek dit loon niet hoog genoeg om de dagelijkse behoeften te bekostigen, laat staan postkosten, alcohol en andere secundaire middelen te bemachtigen. Wanneer dit loon dan ook nog eens weken of zelfs maanden uitbleef, is de teleurstelling vaak op te merken in de brieffragmenten. Bijkomend kan gesteld worden dat het uitblijven van loon het moreel van de troepen niet ten goede kwam en de loyaliteit aan Frankrijk deed verzwakken. Bijgevolg was desertie een aantrekkelijke oplossing voor diegene die hun militaire carrière en identiteit wensten achter te laten.²²⁰

Daarnaast beargumenteert Alan Forrest dat de jonge conscriptiesoldaat in het Franse leger bij wijze van spreken een gat in zijn hand had. Waarom zou men geld en soldij sparen voor moeilijke tijden die misschien nooit zoude komen?²²¹ Dat geldgebrek bleek een constante kwelling. In de brieffragmenten spaarden de conscriptiesoldaten hun ouders niet van allerlei details. Bedoeling was ongetwijfeld medelijden aan het thuisfront opwekken. Zo slaagden sommige soldaten er in om toch wat extra zakgeld op te strijken in tijden van nood. Soms verzochten soldaten zelf om spullen van thuis te verkopen en de opbrengsten op te sturen. Noties van armoede en ontbering zijn bijgevolg vaak te lezen in de correspondentie, wat blijkt uit volgende fragmenten:

“Ik verzouke als het Eenigzins mogelijk dat gij zoude wat geeld opzenden want ik ben groote arremoede want hent is ommogelijk van te leven zonder geld”, Francus Sies, 2e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtuge uit Ardoonie.²²²

“ik soude Mij nog Contenten houden haed gij mij waet meer geld op gesonden Maer gelijk ik was blij dat ik soo veele hade door de groote aermoede die ik hade had jk het niet gekregen ik hade moeten sterven ongersnood”, Bruno Daene, dienstplichtige uit Gullegem.²²³

---

²¹⁹ Hughes, *Forging Napoleon's Grande Armée*, 221.

²²⁰ De Wilde, “Achtien soldatenbrieven van Francies Casteels uit Oosterzele ,” 6.

²²¹ Forrest. *Napoleon's men*, 138.

²²² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 273,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief273.htm>.

²²³ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Gestraften en krijgsgesvangenen, nr. 219,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief219.htm>.

“worden versocht van voor zeker zijne kleederen Ende zijne Emdens dat hij in zijn hujs gelaeten hebt, Ende zijne koffer van al te verkoopen, Ende het geld af te zenden Want hij zegt voor zijn reden dat hij beter is met wat geld, om hem te helpen als met zijn kleederen, want zonder geld En zijn wij daer niemandt want wij En trecken nog geen prez”, Pieter Bruu, dienstplichtige uit Loo.²²⁴

Naast de hulp van ouders en familieleden steunden soldaten uit eenzelfde streek vaak ook op elkaars hulp. Zij deden tenslotte hetzelfde werk, kenden dezelfde moeilijkheden, leden samen honger en trokken samen ten strijde. Kortom, ze deelden hetzelfde lot. Dit blijkt ook uit volgende brieffragment:

"mag jk godt bedanken dat jk nog Een goeden flaemink gevonden hebbe die mij twee fransche kroonen geleent heeft anders hadde jk moeten sterven van honger want het geene dat zij maer En geven ten js Er niet mede herdelijk", Franciscus Druwe, 56e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Kaaskerke.²²⁵

Een laatste aspect omtrent de campagnes en het bivakkeren dat ik wil analyseren, is het moment waarop de soldaat op zijn kwetsbaarste is naast het slagveld, met name de nachtrust. Het vraagstuk waar een soldaat de nacht zal doorbrengen is van levensbelang. Net als bij de bevoorrading of marstochten bleven de dienstplichtigen vaak in het ongewisse waar ze de nacht zouden doorbrengen. Uitrusten en slaap inhalen op campagne is even belangrijk als genoeg calorieën innemen. Een leger moet uitgerust zijn om alles te kunnen geven indien een veldslag nabij is. De soldaten in het Franse leger verlangden dan ook naar rustperiodes, waarbij men de dagdagelijkse stress en uitputting even konden vergeten.²²⁶ Volgende beschrijvingen geven de omstandigheden weer waarin de conscriptiesoldaten de nacht doorbrachten:

"waer wij gecampeert zijn Ende vele haermoede moeten Leijde slaepen jn het stroeij honder Een stuk Lindwaert die over ons gespannen js", Carolus Martijn, 45e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Hondschote.²²⁷

---

²²⁴ Pieter Bruu lijkt dit verzoek te schrijven voor iemand anders. Zijn ouders moeten deze boodschap overmaken aan de ouders van zijn kameraad wiens naam onbekend blijft. ; Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 81," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief81.htm>.

²²⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 179," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief179.htm>.

²²⁶ Forrest. *Napoleon's men*, 149.

²²⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 7," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief7.htm>.

"Ende men moet veele meer op het stroij slaepen als dat men Een bedde heeft geen menschen En konnen gelooven wat voor Een leven dat ik hebbe", Engel Soenen, dienstplichtige uit Boezinge.²²⁸

"Jk laete uL nog weeten als Dat wij op heeden gelosiert sijn bij De boeren 41 uren van berlin waer dat wij geheel slegt sijn want wij moeten met ons geweir gelaeden gaen slapen om het leven te Behouden want De boeren En borgers sijn zoo wederspanning tegen de franschen Dat zij begint hebben jn berlin op te staen te den fransche troppen waer Dat sij nog Enige ter dood gebrogt hebben", Constantinus Duijk, dienstplichtige uit Ansegem.²²⁹

"wij sijn van Wenen gekomen naer strasborg wij hebben altedt bij de boeren jn Losement geweest zij mosten ons al geven dat wij vraegden zij brachten ons s' morgens brandewijn jn ons bedde", Fransiscus Denijs, 2e régiment du génie, dienstplichtige uit Roeselare.²³⁰

"ik laet ul weeten als van den dat wij uijt passou vertrocken sijn hebben wij onder den blouwen heemel moeten slaepen wel 6 weeken lang", Pieter de Cloet, dienstplichtige uit Oostkamp.²³¹

"wij hebben het landt van savoen Gepasseert waer dat wij En Moeten in de schuijren slaepen in het stroeij benacht hebben se van ons volck vermoort Maer jck sliep Met den saebel in de handt bloot", Josephus Vermeesch, dienstplichtige uit Mannekensvere.²³²

"in Lijsbonne kwammen wij waeren zoo stief de carwaese²³³ en op de aerde te slaepen dat wij uijt onze plukke niet en kosten, maer wij sijn al geneezen", De heer Lauwe, dienstplichtige uit Meulebeke.²³⁴

Uit deze fragmenten vallen enkele zaken op. Eerst en vooral is hier ook een tweedeling te zien. Aan de ene kant is er een bevredigende getuigenis, opgesteld door Fransiscus

---

²²⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 23," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief23.htm>.

²²⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 31," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief31.htm>.

²³⁰ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 43," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief43.htm>.

²³¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 44," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief44.htm>.

²³² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 195," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief195.htm>.

²³³ Carwaese oftewel krauwage betekent schruft.

²³⁴ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 316," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 28.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief316.htm>

Denijs. Hij schrijft hoe hij bij boeren is gestationeerd die hen sterke drank op bed serveren. Wanneer de Fransen bij burgers ondergebracht worden, zijn ze heer en meester in het huishouden. Vaak dwingen de soldaten dan ook voedsel en andere benodigdheden af met geweld. Aan de andere kant getuigen de meeste fragmenten over een karig bestaan en lijken het wel bijna aanklachten tegen de onwaardige omstandigheden waarin de militairen zich bevonden.²³⁵ Zo schreven Constantinus Duijk en Josephus Vermeesch naar huis over hun verblijf bij lokale boeren. Die zijn minder positief. De soldaten vrezen namelijk s 'nachts voor hun leven en hebben schrik om in hun slaap vermoord te worden door anti-Franse gevoelens. Uit schrik slapen ze met de getrokken wapen binnen handbereik. Wanneer geen slaappleeds voorzien is bij de lokale populatie bivakkeren de soldaten in het veld of indien men geluk heeft in een lege schuur. Soldaat Lauwe stelt zelf hoe velen schurft kregen door de langdurige periodes van buiten slapen. Indien men bij een boer kon verblijven bleef het moreel onder de soldaten hoogstwaarschijnlijk hoog. Dit geldt natuurlijk niet in streken waar de boeren het gemunt hadden op de Franse soldaten. Aanhoudende periodes doorgebracht in tentjes of tochtige schuren zorgden voor irritatie. De combinatie van honger, weinig geld en blootstelling aan de elementen maakte het soldatenbestaan enorm hard. In deze erbarmelijke omstandigheden was de herinnering aan thuis nog nooit zo warm, nog nooit zo ver weg. Vele soldaten leden dan ook aan wat Francies Casteels, Oost-Vlaamse soldaat, benoemde als de 'lands ziekte', beter bekend als heimwee.²³⁶ De militaire identiteit werd in twijfel getrokken, de burgerlijke identiteit werd gemist.

1.2.2.2 *Strijd en geweldpleging*

"wij hebben ook twee of drij keeren wel moeten vechten mensch dat zeggelijk is zodik Kogels daer vloogen dat agelsteenen niet diker en konen vliegen", De heer Dijnne, dienstplichtige uit Pittem.²³⁷

Sinds de afloop van Wereldoorlog I is er steeds meer aandacht in de medische wereld voor de psychologische effecten van oorlog op de mens. Shell shock, in de wetenschap aangeduid als posttraumatische stressstoornis, wordt veroorzaakt door traumatiserende gebeurtenissen, vaak maar niet uitsluitend in de vorm van geweldpleging. Langdurige militaire campagnes doordrongen met perioden van extreem geweld en barbaer laten dan

---

²³⁵ Spijkerman, "De Innerlijke Strijd," 335.

²³⁶ De Wilde, "Achtien soldatenbrieven van Francies Casteels uit Oosterzele ," 6.

²³⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 278," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 2.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief278.htm>.

ook herhaaldelijk een psychologische wonde achter bij voormalige soldaten.²³⁸ Vaak is er in het debat rond 'shell shock', zoals de naam suggereert, de opvatting dat enkel moderne oorlogvoering met extensief gebruik van artillerie posttraumatische stress kan veroorzaken. Recent bleek echter uit onderzoek hoe het fenomeen hoogst waarschijnlijk zo oud is als oorlogsvoering zelf.²³⁹ Er kan dus beargumenteerd worden hoe soldaten in de Revolutionaire en Napoleontische oorlogen hoogst waarschijnlijk ook vatbaar waren voor posttraumatische stress. Zeker omdat deze soldaten leefden op de overgang tussen de oude hand tot hand gevechten en het extensief gebruik van moderne vuurwapens en artillerie. Eerder gaf ik in mijn theoretisch kader aan hoe het aspect van de post-gevechtservaring onderbelicht is in de militaire historiografie. De sleutelvraag hierbij is hoe de soldaten de oorlogvoering en geweldpleging ervaarden na dat de feiten hadden plaats gevonden. Welke rol speelde de militaire identiteit in deze momenten van geweld en oorlogsvoering? Had geweld dan ook een impact op de militaire identiteit van de West-Vlaamse conscriptiesoldaten?

De vraag waarom soldaten blijven strijden in een lange periode van campagnevoering en oorlog ondanks de zware psychologische druk houdt historici al lang in de ban. Academics benaderden deze kwestie zowel uit een klassiek militair perspectief als uit een sociaal-cultureel perspectief. Eenduidigheid over dit vraagstuk is er niet. Recent worden het aspect militair moreel en het aspect volharding meer betrokken in het onderzoek. wat ikzelf onder de notie van militaire identiteit zou onderbrengen.²⁴⁰ Met dit hoofdstuk tracht ik dan ook een persoonlijke bijdrage te leveren aan het debat rondom de post-gevechtservaring en de psychologische gevolgen van oorlogsvoering. Dit benader ik vanuit de militaire identiteit, zelfbewustzijn en emoties van de West-Vlaamse *conscripts*.

Ik stelde reeds hoe *l'armée d'honneur* en het enthousiasme voor de strijd aan het einde van de opleiding en bij het begin van een campagne hoog opflakkeren en daarna gradueel afnemen, recht evenredig met de toename van ontbering en fatalisme. Het is dan ook belangrijk te onthouden hoe deze initiële opwelling niet als oorzaak kan gezien worden voor de Franse overwinningen, zeker wanneer soldaten de realiteit van oorlog steeds in groter aantal gewaar werden. Wanneer we kijken naar de pre- en post-gevechtservaring is het cruciaal om rekening te houden met het element van vriendschap. Soldaten uit eenzelfde streek vormden een soort familieband. Ze steunden op loyaliteit en de verplichting om voor elkaar uit te kijken. Deze band bepaald ook voor een groot deel hoe goed of efficiënt een eenheid presteerde in oorlogsvoering. Tactiek draaide immers rond het behouden en opereren in een lijnformatie. De mannen aan je zijde vormden zo meteen een persoonlijke motivatie. Emoties van eenzaamheid in tijd van nood en oorlog

---

²³⁸ Meaghan C. Mobbs en George A. Bonanno, "Beyond war and PTSD: The crucial role of transition stress in the lives of military veterans," *Clinical Psychology Review* 59 (2018): 137-8.

²³⁹ Aislinn Melchior, "Caesar in Vietnam: Did Roman Soldiers Suffer from Post-Traumatic Stress Disorder?," *Greece & Rome* 58, nr. 2 (2011): 223.

²⁴⁰ Spijkerman, "De Innerlijke Strijd," 60-1.

daarentegen veroorzaakten een zwak moreel.²⁴¹ Het was dus van groot belang eenheid te creëren binnen de rangen, de militaire identiteit speelde hier een prominente rol in. Volgende brieffragmenten bevatten getuigenissen van *conscrits* na een veldslag en tonen dit gevoel van groepscohesie aan:

"ik en hebbe nog maer een gezien van mijn streke En dan pijlijser van nieuwcappelle die is door zijn arme geschooten geweest en ik vreesse dat het met mij zoo wel niet en zal Gaen wan al de ander vlamingen die met mij op gegaen zijn, zijn ontrent al dood en als jk niet en schrijve in de eerste maend het is teeken dat ik daer gaen gebleven zijn in dien slag", Jan babtiste De Witte, 30e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Veurne.²⁴²

"wij hebben eenen veldt slag geslagen waer meer als 16 van ons regement van ons batailon zin overgebleven 16 mannen; de Russensche hebben nog den slag verlooren", Bernaerd Beijaert, 88e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Moerkerke.²⁴³
"daer zijnder al 70 doot, van dit jaer van ons rezament", Francois Pierloot, 112e régiment d' infanterie de ligne²⁴⁴, dienstplichtige uit Ichtegem.²⁴⁵

"jk heb jn drij slaegen geweest maer jk ben daer nog gezondt En wel te passe5 daer uijt gekomen waer over da jk godt dankbaer zijn want daer zijnder veel dood gebleven", Franciscus Druwe, 56e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Kaaskerke.²⁴⁶

"tegenwoordig schieten zij dage en Nag met de canoens wij lopen Door de bommen en de ballen en deuren zoo Lang zoo meijnetig slaegen door staen. Bernardus talloen die genomen van de engel en de dood van grooten Bernenaer die in de slag", Pieter Rijes, dienstplichtige uit Oostkamp.²⁴⁷

Uit deze brieffragmenten wordt meteen duidelijk hoe strijd en vriendschap of groepsgevoel nauw met elkaar verbonden zijn. Angst voor de dood blijkt ook een vaak besproken onderwerp. Ook dit kan gezien worden als een element van fatalisme die soldaten dichter bij elkaar bracht nu familiesteun verdwenen was. Verbondenheid en solidariteit tussen militairen in een zelfde eenheid blijkt dan ook een kernfactor te zijn in het moreel binnen

---

²⁴¹ Forrest. *Napoleon's men*, 106.

²⁴² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 42," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief42.htm>.

²⁴³ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 312," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief312.htm>

²⁴⁴ Het 112e régiment d' infanterie de ligne bestond voornamelijk uit Belgische soldaten.

²⁴⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 149," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief149.htm>

²⁴⁶ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 179," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief179.htm>.

²⁴⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 226," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief226.htm>.

de rangen. Verbondenheid en samenhang kunnen echter ook gezien worden als een tweesnijdend zwaard. Wanneer een slag wordt gestreden kan het moreel hoog gehouden worden door groepscohesie en militaire identiteit. Aan de andere kant kan die grote groepscohesie aanwezig zijn bij een groep deserteurs, die de legerleiding zal beschouwen als een gedemoraliseerde groep.²⁴⁸

Naast noties van samenhang en bekommernis voor elkaar in de brieffragmenten kan ik niet rond de fragmenten over de dagdagelijkse gruwelijke oorlogsrealiteit. Zo gaven sommige jongens gedetailleerde beschrijvingen weer van wat zij mee maakten op het slagveld. In hun eigen woorden beschrijven sommigen het realisme die de oorlog met zich meebracht. Elke soldaat kende op een bepaald moment zijn eerste vuurdoop, een eerste interactie was met de dood en het zien van ernstige verwondingen. Soms lijkt hier zelfs een bijna heroïsch perspectief over de veldslagen uit voort te komen:

"jan loeters is nevens mij rechter zijde dood geschoten in den slag waer mede jk vertrocken ben uijt brugge", Joannus Fransiscus Verstraete, dienstplichtige uit Brugge.²⁴⁹

"Ik jn zulke gesteltenisse nu zijn alle dagen Rescheeren van mijn Leeven te moeten verliezen zoo gij UE: kond wel peijzen dat ik UE: dikmaals dagte En ook jk hebbe al dickmaels mijn Leeven al kwijt geweest van den tijd dat jk jn spangnien zijn jk mag UE: zeggen nu onlangs jk moeste loopen En al loopen den konon bal pakte den kluijt van mij en schoon af Maer jk godt, zij gelooft wel content zijn dat jk mijn voet niet af en was", J.B. Loontjens, 45e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Tielt.²⁵⁰

"ik hebbe wel zoo menigen dag in het vier gewest en nocht daer uijt geragt, en dat de ballen rondom mijne hooren vlogen, en den portemantau van achter mijne ruge geschoten gewest heft van eenen canon bal, mijn pird en ik die niet geblesert gewest heft", Pierre Francois de Clercq, dienstplichtige uit Moen.²⁵¹

"dag Ende nacht dat ik in perijkel ben van dood geschoten te worden gelijk ik menigmael zien voorvallen slings En rechts van mij", Francies Polefit, 45e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Aartrijke.²⁵²

---

²⁴⁸ Gary D. Sheffield, *Leadership in the trenches. Officer-man relations, morale and discipline in the British army in the era of the First World War* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2000), 104-99.

²⁴⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 150," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief150.htm>

²⁵⁰ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 260," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief260.htm>.

²⁵¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 317," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief317.htm>

²⁵² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 264," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief264.htm>.

Ondanks de impact die het slagveld had op de jonge dienstplichtigen en de doodsangst, bleven de meeste soldaten binnen de rangen van het leger en vchten keer op keer. Zoals ik eerder zei hebben historici zich lange tijd over deze kwestie gebogen zonder een eenduidig antwoord te kunnen formuleren. Zelf argumenteer ik dat een combinatie van plichtsbesef, gevoelens van mannelijkheid, overwinning en pure adrenaline ervoor zorgden dat de mannen telkens opnieuw de wapens opnamen.²⁵³ Strijd leveren was nu eenmaal de taak van een soldaat en de dienstplichtigen accepteerden dit. Weinigen wilden hun eenheid in de steek laten. Moed tonen in strijd - of wat historicus Michael J. Hughes benoemt als de 'soldatencode - blijkt een deel van de militaire identiteit. Doorzetten in de chaos en terreur van een veldslag blijkt essentieel wanneer er gepeild wordt naar een militaire identiteit.²⁵⁴

Naast de destructieve impact van oorlog en geweld op het Franse leger gingen de veldtochten en campagnes gepaard met kost van levens voor de lokale bevolkingsgroepen. Het militaire apparaat staat in voor de socialisatie van hun troepen wat gebeurt door training, gehoorzaamheid en het aanleren van de ongeschreven oorlogswetten. Die laatste werden pas bij de conventie van Genève op papier gezet. Wanneer de socialisatie van een groep soldaten niet grondig genoeg gebeurt kunnen er situaties ontstaan die snel ontaarden in machtsmisbruik en geweld. In deze situatie zijn vaak slechts een aantal soldaten gemoeid. Het antwoord op deze vaak kleinschalige oorlogsmisdaden is het creëren van een sterke militaire cultuur en identiteit waardoor discipline ter aller tijde kan worden afgedwongen. Oorlogsmisdaden kunnen ook voorkomen wanneer de focus wordt verlegd naar een bredere perspectief. Een leger op campagne heeft een primair doel dat ze wil bereiken. Wanneer de conventionele manier van oorlogsvoering ontoereikend blijkt om het objectief te bereiken, kan gebeuren dat andere, minder conventionele, middelen worden ingezet.²⁵⁵

Dat laatste gebeurde tijdens de Portugese en Spaanse campagnes onder Napoleon, in de historiografie bekend als de Spaanse onafhankelijkheidsoorlog (1808-1814). In dit conflict beet het Franse leger haar tanden stuk op het Spaanse en Portugese verzet, dat met groot succes guerrilla-tactieken toepaste. Het machtigste leger van die tijd raakte verzeild in een soort onconventionele oorlogsvoering tegen een bevolkingsleger bewapend door de Britten. Deze guerrillatroepen voerden oorlog op kleine schaal door Franse bevoorrading en verkenners aan te vallen, waardoor de communicatie tussen officieren stroef verliep en chaos gecreëerd werd. Uiteindelijk leidde dit tot het vastlopen van de Franse aanval.²⁵⁶ Als reactie op deze moeilijke situatie, namelijk de onconventionele oorlogsvoering door de

---

²⁵³ Forrest. *Napoleon's men*, 118. ; Robert J. Rielly, "Confronting the Tiger, Small Unit Cohesion in Battle," *Military Review* 6 (2000): 61-65.

²⁵⁴ Hughes, *Forging Napoleon's Grande Armée*, 9.

²⁵⁵ Christi Siver, *Military Interventions War Crimes and Protecting Civilians* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2018), 11-2.

²⁵⁶ Robert Young, "The Guerrilla and the Peninsular War," *The Saber and Scroll Journal* 10, nr. 2 (2021): 68-75.

Spanjaarden en Portugezen gepaard met enorme voedseltekorten, nam het Franse leger de beslissing om een soort strafexpeditie te ondernemen in haar terugtocht. Vele dorpen werden platgebrand, de bevolking uitgemoord.²⁵⁷ Aan deze veldslagen – die vandaag als oorlogsmisdaden bestempeld zouden worden - blijken West-Vlamingen deel te hebben genomen, wat kan afgeleid worden uit volgende brieffragmenten:

“de aerreme boeren moeten al bekoopen van wij gaen daer duer gelijk een picker die boonen of terwe pickt het tis 8 maend dat wij in spaeijen sijn en ik segt het u voor waer Dat wij nog geen acht daegen geweest en hebben sonder vegten en als wij begoosten in dat land te koomen wij spaerdegen nog wat maer nu geven wij geen perdon meer wij moeten al vermoorden en verbranden dater is”, Pieter J. Danneels, dorp van dienstplicht onbekend.²⁵⁸

“Ik laete ul weten sigten dat ik de leste keer geschreven hebben van sinte Sebastiaen dat ik vertrocken sijn noch twee hondert heuren voorder in spaijen tegenwoordig dat maer vier heuren van portugal en sijn en altijd greed om te vegten en nog waer datter al twee of drie spaijsche steeden gepluntert en gebrant sijn al te zaemen niet verre van malkander”, Pierre Verfaillie, 82e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtige uit Lo.²⁵⁹

“wij hadden veel pierdevolk en ook veele van dedie met lantien de die sijn daer in geloopen en al dood gedaen dat zij vonden wij hebben ze 20 uren verre loopen en in het afkeeren heeft den marechael order gegeven van alles al te branden en zoo verre als dat wij geweest hebben en is er niet een huijs blijven staen”, Petrus Koopman, 122e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtige uit Oostrozebeke.²⁶⁰

“weeten dat wij in portugael groote armoede gehad hebbe door de orzaeke dat alles bregaens geworden sijn din kwamen om ons alles te dooden zoo sijn wij daer tegen moeten opstaen en alles gedood dat wij in portugael vonden en twee steen in asschen gebrand. daer bij al de ander geplundert zoo dan wij prtegael bijnaer geheel vermoort hebben wij dooden al dat wij vonden toe De kinderen in de wiege toe”, Francois De Smet, 15e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtige uit Oostrozebeke.²⁶¹

---

²⁵⁷ Anthony Gray, "The French Invasions of Portugal 1807-1811: rebellion, reaction and resistance" (research thesis, University of York, 2011), 176-7.

²⁵⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 251," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief251.htm>.

²⁵⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 258," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief258.htm>.

²⁶⁰ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 276," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief276.htm>.

²⁶¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 247," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief247.htm>.

Ook in Pruisen ging het Franse leger op een gelijkaardige manier tekeer als boeren in opstand kwamen. Pieter J. Danneels was net als in Spanje ook in Pruisen getuige van deze gruwelijkheden: *“Daerom moeten de aerreme boeren met hun bekoopen daerom beklaegen ik alle landen die om staen tegen keissers of kooningen, prussenland heeft heeft ook soo geweest en wij hebben ook geel gereonneert”*.

“wij hebbe vele dorpen gepluntert daer sijn vele dorpen geel verbrand het land is gerenewert¹⁸ huijsen verbrand kerken afgebrokken wij hebben dat wij een dorp gepackt hadden en dat geel het leger dronke was van wijn te drinken ach god der orelage is een wonder werck het sijn gelukkige landen waer dat het niet en gebeurd”, Fransiscus Denijs, 2e régiment du génie, dienstplichtige uit Roeselare.²⁶²

“het was al in brade geschooten dat ter was, en wij hebben over de doen gerin gelijk over de kalzijn”, Pieter de Cloet, dienstplichtige uit Oostkamp.²⁶³

1.2.3 Desertie

Wat is desertie en wanneer is men een deserteur? De definitie van desertie varieert doorheen de geschiedenis. Algemeen kan gesteld worden hoe een militair of persoon in actieve militaire dienst die zonder toestemming zijn post verlaat, kan beschouwd worden als een deserteur. Het probleem van desertie is een constante binnen het militaire apparaat, zelfs in vreedstijd. In tijden van militair conflict gaat het aantal deserteurs gradueel omhoog. Ook gaat het aantal deserties omhoog wanneer het leger een hoger aanwerfcijfer hanteert, gepaard met lagere wervingscriteria, zoals bijvoorbeeld de minimumleeftijd. Tenslotte kan het aantal deserties stijgen wanneer het leger strenger toeziet op manieren om het leger te verlaten via administratieve weg, zoals certificaten in de casus van het Franse leger.²⁶⁴ Het vraagstuk van desertie is een relatief nieuw onderwerp van debat in de militaire historiografie. Op het vraagstuk waarom bepaalde soldaten hun militaire identiteit verwerpen en hun kameraden in de steek laten, was het antwoord in de historiografie tot nu toe meestal eenduidig van socio-economische aard. Pas recent wordt de aandacht meer en meer gevestigd op de mogelijke ideologische aard, die ongetwijfeld bij sommige gevallen van desertie een op zijn minst partiële rol speelde.²⁶⁵ Onder de socio-economische redenen tot desertie kunnen ontbering, armoede en *lands*

---

²⁶² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 43,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief43.htm>.

²⁶³ Ze rijden over de dode lijken alsof het kasseien zijn ; Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 44,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 4.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief44.htm>

²⁶⁴ Peter F. Ramsberger en D. Bruce Bell, “What We Know About AWOL and Desertion: A Review of the Professional Literature for Policy Makers and Commanders,” *ARI Special Report* 51 (2002): III-2.

²⁶⁵ Patrick J. Doyle, “Understanding the desertion of south carolinian soldiers during the final years of the confederacy,” *The Historical Journal* 56, nr. 3 (2013): 657-8.

ziekte of heimwee gerekend worden. De ideologische redenen zijn iets complexer en minder eenduidig van aard.

Wanneer we kijken naar ideologische redenen die leidden tot desertie, moeten we ook de Franse ideologie ontleden. Enkel zo kunnen we reconstrueren wat sommige soldaten dreef tot desertie en dus de verwerping van de militaire identiteit. In het theoretisch kader rondom de militaire identiteit gaf ik reeds aan hoe er een evolutie plaats vond in de militaire ideologie toen de Franse republiek zich omvormde tot een keizerrijk in 1804 door toedoen van Napoleon Bonaparte. Militair historicus John A. Lynn stelde dat de militaire motivatie en ideologie binnen het revolutionaire Franse leger steunde op twee pilaren. Ten eerste de nieuw geformuleerde waarden en normen van de revolutie. Daarnaast diende men te strijden voor het vaderland en niet voor persoonlijke eer. Patriotisme was hier de centrale waarde. In het keizerlijk leger veranderden deze waarden significant. Napoleon moedigde de eigen verdienste en eergevoelens aan in de strijd, die de cohesie van *la patrie* verving. De gedragslijnen die Napoleon installeerde, benoemde ik reeds vaak in deze studie als *l'armée d'honneur*.²⁶⁶ In de historiografie rondom het Franse revolutionaire en Napoleontische leger ligt de focus dan ook vaak op deze waarden. Echter beargumenteer ik dat het Franse leger in de historiografie te vaak als een geheel gezien wordt en het multiculturalisme te vaak onderschat en onderbelicht wordt. Kan het zijn dat de waarden van de republiek en later het keizerrijk bij sommige niet-Franse conscriptiesoldaten onvoldoende aansloegen?

Laat ons van start gaan bij de analyse van de beginjaren van de Franse revolutie en de daarop volgende annexatie van de Oostenrijkse Nederlanden en zo ook Vlaanderen. Vanaf de vijandigheden met de Habsburgse keizer in 1792 verkeerde Frankrijk bijna continu in staat van oorlog met buitenlandse mogendheden. Deze nieuwe oorlogvoering was fundamenteel verschillend vergeleken met de monarchistische oorlogen die Frankrijk voordien voerde in de 18de eeuw. Daarbij was vooral de ideologische toon verschillend. De Franse revolutionaire overheid propageerde constant de notie van patriotisme en de oorlog tussen het goede en het kwade, zijnde de monarchie in de vorm van tirannie. Oorlog was in de ogen van de Franse burgers geen kwestie van leger tegenover leger meer, maar van politieke overtuigen tegenover politieke overtuiging. Deze waarden werden zoals ik eerder vermeldde opgenomen in het leger onder de vorm van patriotisme. Wanneer de Oostenrijkse Nederlanden voor het eerst werden binnengevallen in 1794 werd deze terreinwinst dan ook geïnterpreteerd als verspreiding van de revolutionaire waarden.²⁶⁷ In de Oostenrijkse Nederlanden werden deze verlichte revolutionaire waarden ongetwijfeld door een aantal bourgeoisgroepen goed ontvangen. Aanhangers van de Habsburgse kroon en de plattelandsbevolking waren de nieuwe Franse bezetter en hun waarden

---

²⁶⁶ John A. Lynn, "Toward an Army of Honor: The Moral Evolution of the French Army, 1789-1815," *French Historical Studies* 16, nr. 1 (1989): 152-3.

²⁶⁷ Alan Forrest, *Conscripts and Deserters. The Army And French Society During The Revolution And Empire* (Oxford: Oxford University Press), 3-5.

minder genegen. Vooral de plattelandsbevolking, verward door de politieke gebeurtenissen, stond sceptisch tegenover deze nieuwe verlichte idealen. Voor hen was traditie een constante geweest en gaf het ook standvastigheid. Hierdoor waren de lagere klassen vaak niet opgezet met de vele nieuwe bureaucratische vernieuwingen die vanuit Parijs aangestuurd werden.²⁶⁸

De Franse vernieuwingen, met de algemene conscriptie als kantelmoment, leidden dan ook tot de Boerenkrijg (1798). In deze studie ligt de focus op het Leie-departement. Hoe manifesteerden de anti-Franse en anti-conscriptie opvattingen zich hier? Was in het Leie-departement ook sprake van een gewapend conscriptieverzet, die vaak alleen wordt toegeschreven aan Brabant? Zo bleken een aantal haarden van verzet tegen de conscriptiewet aanwezig in het Leie-departement, met name in Pittem, Tielt, Harelbeke en Izegem. Deze bleken slechts klein van aard en werden door Franse troepen snel neergeslagen. Echter begon het nieuws van het verzet zich in speltempo te verspreiden, middels pamfletten die de ronde deden. Dit resulteerde in een gewelddadige situatie waarbij gendarmes en Franse soldaten werden aangevallen door de plattelandsbevolking, veelal jongens die in aanmerking kwamen voor conscriptie. Ik vind het belangrijk te vermelden dat in vele dorpen in het Leie-departement (82% in totaal) geen vormen van gewelddadig verzet werden gesignaleerd.²⁶⁹ Dit neemt natuurlijk niet weg dat niet enkel geweldplegers effectief deserteerden wanneer zij gedwongen werden dienst te nemen in het Franse leger. Desertie kan dan ook beschouwd worden als een vorm van stil verzet en een teken van de groeiende vervreemding die binnen de lagere bevolgingsklassen groeide tegen de utopische idealen van een régime dat een beleid voerde dat veraf lag van de realiteit van de gewone bevolking.²⁷⁰ Volgende brieffragmenten handelen over de kwestie van desertie kort na verplichte dienstplichtinlijving:

“de andere zijn gediserteert en daer zal er nog al diserteren dan zijn tot schelestat eens 14 vlaemingen met eenen keer gedisertert en hier 19 met eenen keer”, Joseph Malfaite, 10e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Geluveld.²⁷¹

“ik hebbe gedesserteert van ruwaen wij waeren met vieren aen wij nog drij nachten konen marseren wij waeren in Vlaenderen maer wij hebben ongelukkueg geweest wij hebben van eenen boer verraed gewest het was Seker eenen grooten capoen”, De heer Delesnaijdre, dienstplichtige uit Deerlijk.²⁷²

---

²⁶⁸ Isser Woloch, "Napoleonic Conscription: State Power and Civil Society," *Past & Present* 111 (1986): 102-5.

²⁶⁹ François, *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feiten en fictie*, 64-75.

²⁷⁰ François, *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feiten en fictie*, 32-3.

²⁷¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 34," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 6.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief34.htm>.

²⁷² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 71," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 6.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief71.htm>.

"bij de boergers geslaepen daer zijnder den zelven naegt weg gelopen 42 wij zijnder wel van eeten slaepjnge", Joseph Annoot, dienstplichtige uit Poperinge.²⁷³

"wij zijn met 37 mannen uijt brugge vertrokken waer dat 'er 5 gedisarteert", Carolus de Scheppere, dienstplichtige uit Beerst.²⁷⁴

"Jk hebbe twee kamerads gehad En zij zijn gedisserteert wij zijn uijt Brugge vertrokken met 40 mannen en wij zijn met 26 geerreveert", Petrus Daeze, 7e régiment d'artillerie, dienstplichtige uit Zwevegem.²⁷⁵

"jk hebbe gedijsardart als jk 3 daegen jn menen depouw gewes tot corbovo jk dertig huijren gelooopen tot de stad amens", Pierre Vandepitte, dienstplichtige uit Meulebeke.²⁷⁶

Natuurlijk kan er geen honderd procent zekerheid bestaan of deze deserties gemotiveerd werden door de anti-Franse sentimenten en de invoer van de conscriptiewet. Toch lijken de meeste fragmenten te gaan over hele groepen deserteurs die samen kiezen om het leger te verlaten. Groepsidentiteit kan hier een grote rol in gespeeld hebben, zeker als de desertie reeds plaats vond op weg naar de kazerne net na de inlijving dicht bij huis.

Nu de revolutionaire ideologie en de gevolgen op desertie zijn geanalyseerd moet de focus verlegd worden naar de keizerlijke ideologie. Indien ik de shift naar Napoleons *l'armée d'honneur* wil bevatten moet dit vanuit de context van een expansief beleid gezien worden. Desertie had immers vooral een grote impact op het leger zelf. De Franse macht steunde op de jaarlijkse aanvoer van verse conscriptiesoldaten die de rangen van het leger aanvulden. Wanneer de desertie-aantallen hoog lagen tijdens de Revolutionaire oorlogen enerveerde dit de legerleiding. Parijs besepte dat hoge desertie-aantallen militaire operaties in gevaar konden brengen, waardoor de revolutie op haar beurt ook bedreigd werd. De enorme desertie-aantallen, volgens het consulaat (1799-1804) elk jaar 200.000 manschappen, konden niet conscriptiejaar na conscriptiejaar getolereerd worden. Napoleon wist in 1804 maar al te goed welke gevaren desertie inhield, zeker wanneer Frankrijk een expansief beleid beoogde te voeren die de nodige manschappen vergde.²⁷⁷ Een oplossing voor de grote desertieaantallen onder de republiek werd gevonden in een verandering van koers wat de motivatie van troepen en oorlogsvoering betrof. Voordien

---

²⁷³ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 80," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 6.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief80.htm>.

²⁷⁴ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 86," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 6.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief86.htm>.

²⁷⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 101," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 6.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief101.htm>.

²⁷⁶ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Gestraften en Krijgsgevangenen, nr. 215," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 6.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief215.htm>.

²⁷⁷ Forrest, *Conscripts and Deserters. The Army And French Society During The Revolution And Empire*, 171.

stonden het patriotisme en de waarden van de revolutie voorop, vooral gericht op etnisch Franse burgers. Troepen gerekruteerd uit geannexeerde gebieden waren hier niet familiair mee. Napoleon rekende erop hoe meer universeel aantrekkelijke waarden als eer en eigen gewin beter aansloegen in een niet louter Frans leger. Met andere woorden werd de nadruk meer gelegd op het bekomen van een militaire identiteit eerder dan op noties van nationalisme.²⁷⁸

Ook kon een efficiëntere conscriptie en opleiding desertiecijfers verlagen. Het gebeurde dat dienstplichtigen deserteerden in de eerste weken na conscriptie door de slechte omstandigheden, denk maar aan als slapen in openlucht en voedseltekorten. Deze redenen kunnen echter niet onder ideologie gevat worden maar zijn eerder socio-economisch van aard.²⁷⁹ Het waren dan ook de infanterieregimenten die meest vatbaar bleken voor ontbering op campagne. Elite-eenheden als dragonders en de Keizerlijke Garde deserteerden in aantal minder dan de reguliere infanterie. De notie van eer in rang kan hier een factor in gespeeld hebben. Ook geruchten en verhalen over grote Franse overwinningen en nederlagen speelden een bepalende rol in desertie. Zo daalden de desertiecijfers na de grote Franse overwinning bij Austerlitz (1805) en steeg desertie in groot aantal na de desastreuze Russische campagne (1812).²⁸⁰ Een andere maatregel waar het keizerrijk op terugviel om desertiecijfers laag te houden was het hanteren van strenge straffen. Door de aard van de straf en omstandigheden waarin de straf uitgezeten moest worden nog erbarmelijker te maken dan de omstandigheden op campagne, gingen troepen twee maal nadenken vooraleer te deserteren.²⁸¹

"ter is er veele van ons volk gedijzartert maer ter is er meer als Den heeld genoomen onder weege ten is geen dijzarteren aen", Martin Verschuere, 122e régiment de ligne, dienstplichtige uit Oekene.²⁸²

In hoofdstuk 1.2.4 ga ik uitgebreid in op de straffen en penitentiaire instellingen. Naast al deze maatregelen genomen door het keizerrijk om desertiecijfers omlaag te krijgen kunnen de socio-economische factoren die leidden tot desertie niet onderschat worden. Factoren die ik reeds in vorige hoofdstukken besprak zoals voedseltekort, lange campagnes, ontbering, en heimwee bleven soldaten er toe aanzetten hun militaire identiteit te verwerpen en hun burgerlijke identiteit terug op te zoeken:

---

²⁷⁸ Lynn, "Toward an Army of Honor: The Moral Evolution of the French Army, 1789-1815," 166.

²⁷⁹ Eric A. Arnold, "Some Observations on the French Opposition to Napoleonic Conscription, 1804-1806," *French Historical Studies* 4, nr. 4 (1966): 458-62.

²⁸⁰ Arnold, "Some Observations on the French Opposition to Napoleonic Conscription," 462.

²⁸¹ Alexander Grab, "Army, State, and Society: Conscription and Desertion in Napoleonic Italy (1802-1814)," *The Journal of Modern History* 67, nr. 1 (1995): 46.

²⁸² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 113," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 6.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief113.htm>.

"had ik moeten weten van zoo Een arme beklaegelijk leven moeten genieten ik hadde noijt gebleven men zoude beter noijt op de weireld geweest hebben" Engel Soenen, dienstplichtige uit Boezinge.²⁸³

1.2.4 Verblijf in hospitalen en militaire gevangenissen

"L'efficacité d'une armée dépend de sa taille, de son entraînement, de son expérience et de son moral, mais le moral des troupes prime tous les autres facteurs réunis."

Deze uitdrukking wordt toegewezen aan Napoleon Bonaparte. Hiermee drukte de keizer het belang uit van een goede moraal binnen de rangen van het leger. Militaire moraal van een soldaat wint oorlogen, resolveert crisisperioden en is bovenal onmisbaar in het bereiken van persoonlijke doeleinden.²⁸⁴ Moraal is een hoeksteen van de militaire identiteit waardoor beide noties onverbiddelijk met elkaar verbonden zijn. Het moraal van een militair kan onderverdeeld worden in enkele aspecten, namelijk vertrouwen, enthousiasme en bereidwilligheid. Deze waarden samen, ondergebracht onder de term moraal, vormen de moedwilligheid om een order uit te voeren. Historicus Jonathan Fennell beargumenteert hoe groepsverbanden en de cohesie binnen de groep een extra dimensie geven aan militair moraal. Zo wijst Fennell op het feit dat een groep soldaten een positieve notie van moraal kan bezitten na desertie terwijl een groep strijdende soldaten een laag moraal kunnen bezitten ondanks bereidwillige prestaties op het slagveld.²⁸⁵ Ook ik duidde dit gegeven reeds aan in hoofdstuk 1.2.3 gaande over desertie. Het lijkt dus dat groepsverbintenis een grote rol speelt in militair moraal, ongeacht of het gegeven moraal laag of hoog is. In dit hoofdstuk ga ik dieper in op de kwestie welke impact de ervaringen van een verblijf in een militair hospitaal of militaire gevangenis op het moraal van de individuele militair hebben, eens afgezonderd van de groepscohesie. Is er een invloed te zien van het moraal op de persoonlijke militaire identiteit?

Er wordt in de historiografie rondom de Revolutionaire en Napoleontische oorlogen gespeculeerd hoe Frankrijk tussen 1792 en 1815 zo'n 1.400.000 soldaten verloor, zowel doden als gewonden. Merkwaardig genoeg kan de meerderheid van dit aantal niet worden toegeschreven aan confrontaties met de vijand tijdens de gestreden veldslagen. Ziekte was de grootste doodsoorzaak tijdens de vele door Frankrijk ondernomen campagnes. De militaire hospitalen waren dan ook vaak de laatste rustplaats van vele Franse soldaten. Naast ziekte als oorzaak van de vele slachtoffers kan een kleiner percentage ook worden toegeschreven aan de militaire penitentiaire instellingen waar de levensomstandigheden abominabel waren. In wat zal blijken uit de brievenanalyse beschrijven de West-Vlaamse

---

²⁸³ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 23," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 6.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief23.htm>.

²⁸⁴ Arthur Upham Pope, "The Importance of Morale," *The Journal of Educational Sociology* 15, nr. 4 (1941): 195-6.

²⁸⁵ Jonathan Fennell, "In Search of the "X" Factor: Morale and the Study of Strategy," *Journal of Strategic Studies* 37, nr. 6-7 (2014): 803-18.

dienstplichtigen de hospitalen en gevangenen met eenzelfde verachting. Beide instellingen baarden de jonge conscriptiesoldaten zorgen met de reden dat in beide gevallen de soldaat in kwestie geïsoleerd was, afgesloten van groepscohesie en in een situatie verkeerde waar over zijn lot beslist werd door anderen.²⁸⁶ Men kan zich wel inbeelden dat soldaten, in situaties waar onmenselijke behandeling schering en inslag waren, hoop en moraal verloren. In de brieffragmenten zal duidelijk worden hoe de soldaten de ontorende situatie aankaarten met familie, die vaak hun enige overgebleven lichtpunt waren.²⁸⁷

1.2.4.1 De hospitalen

Als ik het heb over het begrip 'hospitaal', verwijs ik niet naar de moderne betekenis die wij aan dit woord geven. In de 18de en begin 19de eeuw had de term 'hospitaal' een bredere betekenis. Een burgerlijk hospitaal kon een verscheidenheid aan functies bekleden, die allen onder de koepel liefdadigheid vielen. Hierbij moet men denken aan ziekenzorg, armenzorg en zorg voor de 'nodigen' zoals mentaal en psychisch hulpbehoevenden. Er was een constante die door al deze 18de-eeuwse zorginstellingen liep, namelijk dat genezing ondergeschikt was aan zorg. Wanneer de Eerste Coalitieoorlog uitbrak in 1792 werden vele burgerlijke hospitalen omgevormd tot militaire hospitalen, waardoor een lichte verbetering kwam in zorg, huizing en kennis. Naast de omvorming van Franse burgerlijke zorginstellingen creëerde het leger in 1792 twee nieuwe soorten militaire hospitalen. Ten eerste de veldhospitalen die meereisden met legers op campagne. Ten tweede staande hospitalen opgericht in garnizoenssteden waar men op veldtocht kon op terugvallen en bereikbaar waren. Deze staande hospitalen werden opgetrokken in bruikbare gebouwen als abdijen maar waren vaak niet goed uitgerust voor medische zorg. Het voordeel van deze hospitalen was dat lichtgewonde militairen hier enkele weken tot maanden konden verblijven waarna ze makkelijk opnieuw hun regiment konden vervoegen.²⁸⁸

Met deze vernieuwingen zou men kunnen verwachten dat de soldaten die *la patrie* dienden een goede behandeling genoten in de opgerichte militaire hospitalen. De dagelijkse realiteit bleek evenwel ver af te liggen van wat de Franse overheid en legerleiding in gedachten had. Al snel bleek dat de veld- en staande hospitalen die dicht bij het front lagen problemen hadden met het hooghouden van de medische en hygiënische standaarden. Zeker wanneer een combinatie van gewonden met infectieziekten en slachtoffers met oorlogswonden in een zelfde faciliteit werden ondergebracht. Er was al snel een tekort aan essentiële middelen zoals bedden, medicijnen en personeel. Al deze zaken samen zorgden voor een chaotische, onmenselijke en vooral dodelijke situatie. Vanuit het standpunt van de soldaten waren deze hospitalen oorden van verderf. Naast de vrees voor

---

²⁸⁶ Forrest. *Napoleon's men*, 19, 158.

²⁸⁷ Spijkerman, "De Innerlijke Strijd," 331.

²⁸⁸ Martin Howard, *Napoleon's Doctors. The Medical Services Of The Grande Armée* (Stroud: Spellmount Limited, 2006), 153-6.

de dood was de isolatie van kameraden aan het front en familie thuis voor velen ondragelijk.²⁸⁹ Dit blijkt ook uit volgende brieven die West-Vlaamse conscriptiesoldaten naar huis stuurden:

“Dat jk onder het twaelfste Resiment gekomen ben maer als jk hier jn deze stede gewest haede 8 a negen dagen ben jk ziek Geworden en naer het hospitael gegaen waer over dat jk vier weken geheel slech gewest hebbe met den rooden Loop²⁹⁰ ja alle mijne camaraten die mij zagen gaven mij voor Doodt zoo naer dat jk Daer negen weken jn het hospitael gewest haede ben jk daer uijt gekomen godt Lof geheel gezond en ben wederom jn mijne compenie gegaen”, Josephus Taveiren, 12e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ruddervoorde.²⁹¹

“Jck laete aen ulieden weten als Dat Jck ontrent de twee maenden In het hospitael Gelegen hebbe, met de Corssen, Daer of dat Jck Bij Naer gestorven hebbe, Daer om Dat jck God Magh bedancken dat hij Mij Nogh het Leven Gelaeten heeft, maer Jck En heb het Niet Gemeijnt van Nogh Eens te Genezen, En had Jck het Geluck Niet gehad van Mijnen Brief te ontfangen, Gelijck of’ en Mijnen cammeraed Jn het hosptael Gebragt heeft, met het Gelt Daer In, En had Ick mogelijkckx En bij naer verzekert het Leven niet Blijven behouden, Maer Jck magh het ulieden danckwijten dat Jck nogh Leve, want zonder Gelt had Jck er Moeten craveren, Jck’ heb ’er Meer als 25 vlaeminghen zien sterven, bij Gebrek dat zij Geen Gelt en hadden, Jck hebbe oock Nogh dickmaels Jn Mijne Groote ziekte en droomen gepeijst. want zij Jn het hospital om Geen mensch En Geven, want zij zijn daer Erger opgevoedt als Eene beeste, maer dogh hebbe Jck Nogh het Geluck Gehad van Mijne leven te behouden”, Korporaal Josphe Lazoe, 112e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtige uit Vichte.²⁹²

“ik hebbe grotelijks verwondert geweest over uwe verwitsels dat gij mij van den zomer geschreven heeft dat gij dagt dat ik bij naer zoud mijn schuld zijn dat ik mijn conze niet en zoud hebben gij mogt wel dinken dat ik nu zoo benoud, ben van Een generael te spreken als tus Eenen schoonen boer. ik hebbe de kurssens gekregen twee dagen daer naer zij hebben mij dan moeten in het hospitael draegen en ik hebbe veerthien dagen acht dagen gedoldt en weggelopen de ander acht dagen zonder kennesse gelegen daerom biedt ik uw lieven vader dat gij mij geen zulke brieven meer en zoud schrijven”, P. Joseph Plancquel, dienstplichtige uit Geluvel.²⁹³

---

²⁸⁹ Howard, *Napoleon’s Doctors*, 159. ; Jean-Baptiste Barres, *Memoirs of a French Napoleonic Officer: Jean-Baptiste Barres, Chasseur of the Imperial Guard* (Barnsley, Pen & Sword Books Limited, 2017), 56.

²⁹⁰ Rode loop was een benaming voor dysenterie.

²⁹¹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 49,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 7.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief49.htm>.

²⁹² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 154,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 7.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief154.htm>.

²⁹³ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 156,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 7.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief156.htm>.

“ik verhopen dat ik nogh altijd zal 't huijs komen maer dat eerst nogh altijd wat zal moeten afzien want in de hospitalen zij geven te letter om te leven en te veele om te sterven”, Leonardus vercruisse, dienstplichtige uit Oostrozebeke.²⁹⁴

“Dezen Dient om uL. te laeten weeten als Dat ik t' sedert twee maenden in Deze stad in het hopitael ben, met De Koorsen, maer het Begint nu een weijnig Beter te zijn, mijne Beminde moeder Gij kont wel Dinken op wat maniere Dat men is, in De hospitaelen Bezonderlijk in een vremd Land”, Jacobus Faveure, 122e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Moen.²⁹⁵

Wat vooral opvalt uit bovenstaande brieffragmenten is de tragische noot waarmee elk van deze jonge mannen naar hun familie schrijven. Hun wanhoop is reëel. Dit bewijst dat de hospitalen, inderdaad geen plaats waren waar je als soldaat wou terechtkomen. Josephus Taveiren beschrijft zo bijvoorbeeld hoe al zijn vrienden hem ten dode opschreven. Ook korporaal Josphe Lazoe laat ons een bijzonder betreuenswaardige getuigenis na. Hij getuigt hoe hij lag te creperen in het ziekenhuis, zonder brieven van thuis. Hij dacht meermaals dat hij elk moment kon sterven, zoals de 25 andere Vlamingen in het ziekenhuis. Hij dacht in zijn doodstrijd aan de dromen en doelen die hij vroeger koesterde. Hij sluit zijn brief af met een verwijt aan het personeel in het hospitaal, dat om geen mensenleven gaf. Bij Leonardus Vercruisse is eenzelfde soort verwijt te lezen. P. Joseph Plancquel geeft in zijn getuigenis weer hoe hij bedroefd in het ziekenhuis verblijft zonder kennissen en denkt aan de brief die zijn vader hem opstuurde. Hierin zou zijn vader hem verweten hebben geen verlof te nemen. Plancquel schrijft dat verlof nemen niet zomaar gaat en dat hij zou willen dat zijn vader niet meer zo'n soort brieven stuurt in deze droeve tijden. Tenslotte schreef Jacobus Faveure hoe hij in een zeer erbarmelijk Spaans ziekenhuis verblijft, wat getuigt van de slechte staat waarin vele staande hospitalen zich vaak bevonden. Naast de bijtende eenzaamheid en constante confrontatie met de dood schreven ook vele soldaten over de acute tekorten aan levensmiddelen. Deze anekdotes schetsen een heel ander beeld van de campagnes onder Napoleon Bonaparte. Volgende getuigenissen schetsen de armoedige omstandigheden waarin medisch ongeschikte soldaten zich vaak bevonden:

“en wat dat er noch is, Beminde moeder zuster ende Broeder als dat ik nu hast drij maenden in het haespietael geweest hebbe zonder daer uijt te commen en ik hebbe Daer groote armoede gehad”, Joannes Gerriek, 18e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Oostende.²⁹⁶

---

²⁹⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 157,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 7.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief157.htm>.

²⁹⁵ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 159,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 7.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief159.htm>.

²⁹⁶ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 118,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 7.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief118.htm>.

“Ick ontfangen hebben acht fransche kronen stucken jn het hospital tot amens beminden vader jck weet u daer groten dack daervooren want die geen gelt En heeft jn het hospital moeten grote harmoe lijden want zij En hebben maer twee vierrendelen broodt Daer”, Joannus Baptiste Pauwels, dienstplichtige uit Woumen.²⁹⁷

“het is om ul te Laete wete als dat ik in het hospital ligge met de korse waer ik gehel slegt ligge en gelijk ik eenig geld van doen hebbe versoeek ik u van mij het seffens op te senden want ik hebbe het grootelijks noodig, versoeke u van het seffens te sende dat geld want ik staed groote armoed af”, Josephus Manuel Savers, 45e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtige uit Sint-Jan.²⁹⁸

“jk mij nog wel Bevinde uijt genomen dat jk Een geel seeren voed hebbe En den cerussein heeft daer al veel vleesch afgesneden maer het gaet tegenwoordig wat beter. Ende moije om wat gelt want jk hebbe het noodig want dat jk moste in het hospetael gaen jk zoud het nodig hebben want al die naer het hospetael gaen En geen geld En heeft moet daer in sterven want daer zijnder al 70 doot, van dit jaer van ons rezament”, Francois Pierloot, 112e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ichtegem.²⁹⁹

1.2.4.2 De militaire gevangenissen

Doorheen de geschiedenis is desertie een terugkerend fenomeen gebleken in de meerderheid van de legers. In het Ancien Régime werd desertie gezien als verraad aan de monarchie, of andere hooggeplaatste adel. Op desertie stonden dan ook zware straffen, gaande van verplichte dwangarbeid als roeier in de galeien tot foltering en zelfs de doodstraf. Wanneer de Franse Revolutie aanbrak en een einde maakte aan de Ancien Régime-maatschappij in Frankrijk werd eveneens een einde gemaakt aan de manier van oorlogsvoeren. Militaire discipline afgedwongen door dwangmiddelen zoals zware lijfstraffen werd vervangen door discipline vanuit overtuiging. Politieke vrijheid, voordien ondenkbaar, gecombineerd met een hogere beloning in de vorm van soldij zorgde voor loyaliteit aan het nieuwe regime. Deze notie van optimisme tekende zich ook af in de manier waarop het leger omging met desertie. Waar men voorheen foltering en de doodstraf toepaste als antwoord op de problematiek van desertie ging men voortaan humaner tewerk, in theorie althans.³⁰⁰

---

²⁹⁷ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 145,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 7.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief145.htm>.

²⁹⁸ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 147,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 7.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief147.htm>.

²⁹⁹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 149,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 7.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief149.htm>.

³⁰⁰ Forrest, *Conscripts and Deserters. The Army And French Society During The Revolution And Empire*, 6-17.

Zoals in hoofdstuk 1.2.3 duidelijk werd bleef desertie ondanks de revolutionaire maatregelen een groot probleem in het Franse leger. Wanneer soldaten beslisten de benen te nemen en de weg naar huis op te zoeken verwierpen zij hun militaire identiteit. Het leger steunde op de gendarmerie om deze voortvluchtigen op te pakken. De aanwezigheid van gendarmes over het hele Franse grondgebied, en dus ook geannexeerde gebieden, betekende voor de deserteurs grote onzekerheid over hun toekomst, zoals ook blijkt uit de brief van Petrus Suffis, dienstplichtige uit Poperinge: “*ende ul moet niet meer denken dat jk onder de gendarmerie zal komen. want als jk lest door rijssel gepasseert ben, heb jk eenen gendarm gevonden die mij het zeer ontraeden heeft; en heeft mij ook gezeijd Dat jk beter ben te blijven waer jk ben.*”³⁰¹

Deserteurs konden niet steunen op de wetten van het land noch op hulp van overheidsinstanties, waardoor zij de status van sociaal verstoten verkregen. Het gebeurde dan ook dat gedeserteerde soldaten aan bendevorming deden om hun overlevingskansen groter te maken. Ook kwam het meermaals voor dat deserteurs zich opnieuw bij hun régiment voegden nadat duidelijk werd hoe hard het bestaan van een voortvluchtige was. Diegenen die zich opnieuw bij het leger voegden, kregen vaak ook geen straf. Toch hadden de teruggekeerde soldaten soms hun les niet geleerd en deserteerde men opnieuw. Redenen voor desertie waren vaak een bezoek aan familie of hulp bij het binnenhalen van de oogst.³⁰² Diegenen die zich niet aangaven bij de gendarmes of het leger konden op minder sympathie rekenen. Eens bij de kraag gevat moesten de deserteurs voor de krijgsraad verschijnen. Zij werden veroordeeld tot zware arbeid of gevangenisstraf tot negen jaar.³⁰³ Dienstplichtige uit Boezinge Engel Soenen vraagt in een brief aan zijn ouders indien zij vinden dat hij moet deserteren. Hijzelf twijfelt omdat de straf volgens hem 5 jaar gevangenschap is: “*vader En moeder ik vrage zeere weder handwoorde wat ik mag doen blijven of niet blijven, anders als gij gekleed word ten is geen Eijnde meer, loopen met de kleeren is d’ijsers voor vijf iaer.*”³⁰⁴

De levensomstandigheden in de gevangenissen waren ondermaats en hadden meer weg van een kerker.³⁰⁵ Gevangenen klaagden over donkere en natte cellen, gebrek aan kleding en voedsel, en over het algemeen armoede. Ook West-Vlaamse deserteurs zijn opgesloten geweest, uit volgende fragmenten kan hun ervaring met de gevangenisstraf waargenomen worden:

---

³⁰¹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 120,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief120.htm>.

³⁰² Forrest, *Conscripts and Deserters. The Army And French Society During The Revolution And Empire*, 101-3.

³⁰³ Alexander Grab, “Conscription and Desertion in France and Italy under Napoleon,” *Schriftenreihe Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom* 127 (2013): 115.

³⁰⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 91,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief91.htm>.

³⁰⁵ Forrest. *Napoleon's men*, 181-2.

“hebbe, ses maenden door de gevangenisse geleijt Geweest met de keten aen de heels Erger als een hond, van kot tot kot hoe ongelukkig Leet hebbe Jk onderzien met de ketens aen de hals moeten slaepen op de steenen met een hand vul stroij vervult met luijsen en de ratten bij nagte gaeten in de beenen Gebeten, ziet wat soor jk doorzien hebbe”, Jacob Marke, 56e régiment d’ infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ieper.³⁰⁶

“ik gepakt ben. dat kan ik UEd: niet schrijven want die steeden kan ik niet. lieve ouders ik bedank U duisendmaal voor het geene U mij gestuurd heeft want het komt mij zeer wel te pas ik moet hier groote honger lijden en ik ben zeer maager als een hond”, Andre Elonard van der Driessche, dienstplichtige uit Kortrijk.³⁰⁷

“daer hebben zij mij in 't prison gesteken, daer dat er een groote menigte van volk in is en al deserteurs en meestendeel al vlaemmingen, veele van de garde imperial en het zelve volk die met mij gedeserteerd zijn zijn daer ook in Egtenis, en zij beklaegen nu ook wel hunnen staed want daer is zoodanig aermoede dat het onzeggelijk is, met alle een pond en half brood en anders geen slaeping, als op het stroij dar dat het vol ongrij is croage ziekten en quellingen, want daer is een onverdraegelijken stank, men zegt dat vijf jaer den travot zal zijn daer is zoo menig rijkmans kind die in die aermoede is nog kleeren nog niet om hun lighaem te dekken, en daer is een groote ziekte zoo dat er veele sterven van gebrek en van armoe”, Joseph van de Wiele, dienstplichtige uit Marke.³⁰⁸

Naast de internering van eigen soldaten verloor het Franse leger ook heel wat troepen als krijgsgevangenen aan de vijand. Zo wordt er in de historiografie geschat dat er tussen 1803 en 1814 zo’n 100.000 Franse soldaten krijgsgevangen werden gemaakt door Groot-Brittannië. Onderzoek naar krijgsgevangenschap tijdens de Revolutionaire- en Napoleontische oorlogen blijft tot op heden schaars, waardoor deze soldaten in de marge van het historisch onderzoek blijven en weinig academische aandacht kennen. In het Ancien Régime was het gebruikelijk in tijden van oorlog om gevangengenomen soldaten na het conflict te ruilen voor geld of krijgsgevangenen. Bij het aanbreken van de Revolutionaire oorlogen eindigde dit systeem en verbleven krijgsgevangenen voor de rest van het conflict in vijandige kampen. Verlaten door keizer en vaderland verbleven Franse krijgsgevangenen tot het einde van de Napoleontische oorlogen, sommigen wel een decennium lang, in vreemde naties ver weg van hun families en vertrouwde omgeving. Wanneer soldaten gevangen werden genomen door Engelse troepen eindigden zij vaak

---

³⁰⁶ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Gestraften en Krijgsgevangenen, nr. 209,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief209.htm>.

³⁰⁷ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Gestraften en Krijgsgevangenen, nr. 217,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief217.htm>.

³⁰⁸ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Gestraften en Krijgsgevangenen, nr. 222,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief222.htm>.

op gevangenis-schepen. Anderen eindigden in afgelegen gebieden als Schotland, de Russische steppen en Spaanse kolonie-eilanden.³⁰⁹ Waar soldaten ook werden geïnterneerd, de condities bleken overal slecht, beduidend slechter dan in Franse gevangnissen. Als gevolg werd krijgsgevangenschap gevreesd onder Franse soldaten.³¹⁰ In volgende brieffragmenten beschreven de West-Vlaamse krijgsgevangenen hun verblijf in vijandige gevangnissen:

"het al lang genog Dat ik zonder geldt gewest hebbe en ik hebt 5 maenden gevangen geweest van Den keijzer en ik ben ales afgenoemen gewest", Petrus Scholier, 105e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Aarsele.³¹¹

"jk ben in het hospitael op de zaele van het prijzon En jk ben gevangen van de groene houzaeren van prussen in het dorp vier uren van berlijn op het rechter hand En jk hebbe afgepackt gewest vier zelve lepels En vijf croon", Joannus Fransiscus Verstraete, dienstplichtige uit Brugge.³¹²

"jck laete weten den staet van mijne gesteltenisse hoe dat jk ongelukkig gevangen genoemen geweest hebben op den tweeden van de maendt october en alles afgenoemen geweest hebben dat wij hadden en seffens hebben wij weggedaen geweest naer ingeland op de schepen nu setten wij in het prosien tot porsmoet dan in de riviere o bor de vansause siet soo goet van antwoorde te schriven want jk ben geel verwondert om te weten hoe dat het thuijs mag gaen want in als onze armoe wij en hebben niet om ons te vertrosten waer mede blijve ul, oodmoedigen dienaar", Pieter Joseph de Coene, dienstplichtige uit Langemark.³¹³

"Naer ul van herten gegroet te hebben Laete ik UL weten met deze occasie dat ik krijgsgevangen ben van de spanjolen en ben in eene groote mijserie", Jean de Gree, dienstplichtige uit Zarren.³¹⁴

"En ulieden te laeten weten hoe het gaet met mij En waer Dat ik ben, ik ben Den 17 ost3 1809 in Vlissingen genomen van Den jngelsman En Den 22 ben ik in De reviere van

---

³⁰⁹ Gavin Daly, "Napoleon's Lost Legions: French Prisoners of War in Britain, 1803 –1814," *History* 89 nr. 3 (2004): 373-4.

³¹⁰ Forrest. *Napoleon's men*, 121-6.

³¹¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 45," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief45.htm>.

³¹² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 150," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief150.htm>.

³¹³ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Gestraften en Krijgsgevangenen, nr. 208," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief208.htm>.

³¹⁴ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Gestraften en Krijgsgevangenen, nr. 211," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief211.htm>.

zitthem4 geerreveert in het preson5 genoemd de Zandwijds6 in ingelland En ik hebben Daer Een maend geweest En van Daer ben vertrokken op Den ponton7 genoemd De glorie in Den Zelfen depo En ik hebbe Daer boven de twee jaeren anboord van De grorie geweest En van Daer ben ik vertrokken in De maend baefmesse 1811 naer schotland in preson genoemd Valleijfele En De prochie genoemd pannecoek in schotland”, Cornelis Louis Couset, 1e régiment colonial prisonnier, dienstplichtige uit Klerken.³¹⁵

Er lijkt wel een verschil te zijn tussen gevangenen in Frankrijk en krijgsgevangenen in het buitenland op vlak van militaire identiteit. Zo bleek hoe Franse krijgsgevangenen in vijandige kampen hun geloof in Napoleon behielden en soms zelfs op 15 augustus de keizer zijn verjaardag vierden. Dit gebeurde niet onder gevangenen die door toedoen van de keizer opgesloten werden. ‘Vive l’Empereur’ was ook een leuze die in krijgsgevangenkampen weerklonk.³¹⁶

Of een dienstplichtige soldaat nu verbleef in een onderbemand onhygiënisch hospitaal, in een Franse kerker of in een buitenlands krijgsgevangenenkamp, hun eenzaamheid en verslagenheid was bij iedereen aanwezig. Hoop op een toekomst bleef onzeker en de thuisstreek leek immer ver weg. De moraal zat op een dieptepunt en de militaire identiteit werd bijgevolg al snel verworpen. In deze erbarmelijke en uitzichtloze situaties leek psychologische geruststelling - in de vorm van brieven met nieuws van familie en menselijk contact - het meest nodig. Het was in deze onzekere periodes dat de jonge conscriptiesoldaten uit het Leie-departement het meest aan thuis dachten en hun militaire identiteit vergaten. Enkel soldaten in krijgsgevangenkampen hielden het Franse patriotisme en de keizercultus in sommige gevallen in leven.

2. De etnisch ‘Vlaamse’ identiteit

Nu de militaire identiteit is geanalyseerd is in hoofdstuk 1 verleg ik de focus naar wat deze soldaten ‘Vlaams’ maakte, of juist niet. Ik peil dus met andere woorden in dit hoofdstuk naar etnische identiteit en de noties die deze etnische identiteit vorm geven. De hoofdvraag hierbij is natuurlijk of er wel of niet gesproken kan worden van een zogenaamde collectieve ‘Vlaamse’ identiteit tijdens de Franse en Napoleontische periode bij de dienstplichtigen uit het Leie-departement. Ik besprak het begrip ‘Vlaamse’ identiteit reeds uitvoerig in mijn theoretische duiding onder hoofdstuk 3.2, en het is dan ook niet de bedoeling hier opnieuw uitvoerig op in te gaan. Wel tracht ik de micro-historische elementen die in mijn bronnencorpus vervat zitten en aan bod komen in de vorm van brieven te duiden vanuit macro-historische processen en het academisch debat lopende rondom identiteit en nationalisme.

---

³¹⁵ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Gestraften en Krijgsgevangenen, nr. 213,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 8.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief213.htm>.

³¹⁶ Daly, "Napoleon's Lost Legions," 379-80.

2.1 Geografie

Ik start mijn onderzoek naar de 'Vlaamse identiteit' met de blik op het geografische element. In het theoretische aspect van deze studie gaf ik reeds aan hoe de geografische eenheid van Vlaanderen als een element van eenheid kan beschouwd worden. Dit element verdeel ik op in drie aspecten. Als eerste ga ik in dit hoofdstuk in op het feit dat sinds de regeerperiode van de graven van Vlaanderen (861-1384), in de vroege middeleeuwen, tot en met de Oostenrijkse Nederlanden een politieke geografische eenheid bestond in het gebied dat wij vandaag zien als Vlaanderen.³¹⁷ Politieke eenheid leidt in de regel tot een gevoel van cohesie. Hierbij aansluitend was de bevolking in de Zuidelijke Nederlanden - waar Vlaanderen deel van uitmaakte - over het algemeen loyaal aan toenmalige buitenlandse vorst. Dat waren aanvankelijk de Bourgondische hertogen, en vervolgens de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers. Zij waren in de gebieden die het huidige Vlaanderen uitmaken de natuurlijke legitieme vorsten. Deze vorsten en bestuurders werden door de bevolking gerespecteerd en aanvaard in hun functie van regeren over het grondgebied. De vraag die ik stel in mijn brievenanalyse is of de conscriptiesoldaten uit het Leie-departement het gegeven van de natuurlijke vorst nog erkenden? Of bracht de komst van de Fransen en de bijkomende dienstplicht een splitsing teweeg met de vroegere vorst en bijhorende rijksgrenzen, specifiek de Habsburgse monarchie? Vervolgens analyseer ik het tweede aspect van de geografische notie, namelijk de landsgrenzen 'an sich'. Welke rol speelden de grenzen van de thuisstreek in de gedachtegang van de *conscrit*. Dit is een interessant gegeven wanneer rekening gehouden wordt met het feit dat Vlaanderen of 'Vlaams' verwees naar een middeleeuws graafschap dat diezelfde naam droeg. De gewone bevolking stak in het dagelijkse leven de grenzen van hun eigen gemeenschap amper over. Mensen bleven in hun eigen regio van enkele dorpen en steden, zeker de lagere klassen. Kan er gesteld worden dat de dienstplichtigen uit het Leie-departement zich eerder identificeerden met de lokale regio of is een vereenzelving met een grotere geografische entiteit op te merken? Tenslotte ga ik in op de rol die het 'Vlaamse' landschap speelde in de correspondentie van de West-Vlamingen. Het gegeven landschap splits ik op in cultuur- en natuurlijk landschap.

2.1.1 De legitieme vorst en rijksgrenzen

Indien er getracht wordt te verklaren waarom Vlamingen vandaag zich 'flamingant' noemen wordt vaak de theorie van de buitenlandse bezetter aangehaald. Zo wordt in populaire geschiedschrijving vaak het argument bovengehaald dat Vlaanderen en bij uitbreiding de Zuidelijke Nederlanden een eeuwenlange traditie kenden van bezetters en bezettende mogendheden. Dit zou op zijn beurt aanleiding hebben gegeven tot een notie van wantrouwen tegenover centrale overheden, zelfs tot op de dag van vandaag als we deze

---

³¹⁷ Jacques Discart, "Stamboom der graven van Vlaanderen," *Ghendtsche Tydinghen* 25, nr. 3 (1996): 126-38.

theorie volgen. Echter klopt deze theorie rondom het ontstaan van een Vlaamse identiteit als afzetting tegen buitenlandse vorsten niet. Het is wel correct dat Vlaanderen en de Zuidelijke Nederlanden voor een groot deel van de geschiedenis, die zou kunnen starten bij de Romeinen, deel uitmaakten van grotere staatkundige gehelen. Wat onjuist is aan de theorie van 'de vreemde bezetter' is dat de bevolking in onze gebieden deze zogenaamde overheersing niet als illegitiem ervaarde. Niets is minder waar, zo ondervond de bevolking dit gegeven immers niet als buitenlandse dominantie maar eerder als een natuurlijke opvolging van de macht.³¹⁸ Dit betekent niet dat het er geen frictie kon ontstaan tussen vorst en bevolking. Als voorbeeld kan de opstand tegen Maximiliaan van Habsburg aangehaald worden (1488-1489), waar de steden in het graafschap Vlaanderen en het hertogdom Brabant in opstand kwamen tegen de monarchale opvolging en bijkomend gecentraliseerd beleid. Dit moet echter eerder als een politieke kwestie gezien worden dan een burgerlijk maatschappelijke crisis met vrijheid en nationalisme als motief.³¹⁹ Aansluitend hierop kan geargumenteed worden dat de Zuidelijke Nederlanden, waarvan Vlaanderen deel van uit maakte, op het einde van de 18de eeuw in opstand kwamen tegen de Habsburgse keizer en de legitieme monarch Jozef II, in wat men de Brabantse Omwenteling (1789-1790) noemt. Na een Habsburgse regeringsperiode vanaf 1715 belandden de Oostenrijkse Nederlanden in een wat men een burgerlijke revolutie kan noemen. De vele staatshervormingen en de centralisatiepolitiek schoten bij de oude gevestigde adel, de *noblesse de robe*, ook wel ambtsadel genoemd, in het verkeerde keelgat, met als reden dat zij hun regionaal gezag zagen inkrimpen. In combinatie met de verlichtingsidealen aanwezig bij de kapitaalkrachtige burgerij leidde dit tot verzet tegen Jozef II. Maar opnieuw was deze opstand een kwestie van machtsverdeling en politiek zeggenschap. De Brabantse Omwenteling was dan ook eerder een elitair conflict waarbij de elite via propaganda en manipulatie bepaalde groepen kon ophitsen. De term omwenteling wijst dan ook op de revolte tegenover het politiek gezag, in deze casus Jozef II, wat de situatie goed schetst. Er was echter geen sprake van een revolutie want een revolutie doelt op het omverwerpen en veranderen van de bestaande staats- en machtsstructuren en de maatschappelijke situatie. De Brabantse Omwenteling kan niet geclassificeerd worden als een revolutie omdat de motieven voor de opstand geen brede basis kenden in de samenleving. De revolte werd over het algemeen niet bij de landbouwers gedragen. De lagere standen hadden nooit de macht in handen gehad of een reële stem in deze omwenteling, waardoor een revolutie achterwege bleef. Het waren dan ook de landbouwers en lagere klassen die zich tegen het verdwijnen van de keizer verzetten. De monarchie was voor hen een van de traditionele pilaren die de maatschappij in stand hielden en bijgevolg accepteerden zij de traditionele rijksgrenzen.³²⁰

---

³¹⁸ Marc Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw: De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw* (Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, 1995), 55-7.

³¹⁹ Valerie Vrancken, "Opstand en dialoog in laatmiddeleeuws Brabant. Vier documenten uit de Brusselse opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1488-1489)," *Bulletin de la Commission royale d'Histoire* 181 (2015): 209-230.

³²⁰ Eric Mielants, "De publieke opinie ten tijde van de Brabantse Omwenteling," *Sociology & Anthropology Faculty Publications* 43 (1996): 1-26.

In 1795 werden de Zuidelijke Nederlanden en alle hiertoe behorende gewesten officieel ingelijfd bij het revolutionaire Frankrijk. Hiermee kwam een einde aan de voormalige monarchie en al de bijhorende eeuwenoude machtsstructuren. Er kwam een einde aan het Ancien Régime die voor de lage boerenklassen een laatste houvast bleek te zijn. De oude rijksgrenzen verdwenen en werden ingeruild voor nieuwe rijksgrenzen. Er was een groot verschil tussen de twee, met name de illegitimiteit van gezag en rijksgrenzen bij die laatste.³²¹ Vanaf de annexatie vielen de voormalig Oostenrijkse gewesten onder Frans grondgebied wat leidde tot de creatie van departementen op dezelfde manier waarop Frankrijk was onderverdeeld. Dezelfde wetten golden vanaf nu in Vlaanderen als in Frankrijk. Het feit dat het Franse regime in de Zuidelijke Nederlanden niet erg geliefd was bij de bevolking kwam reeds meerdere malen aan bod in deze studie. Zo culmineerden de ergernissen veroorzaakt door de militaire annexatie, de verplichte conscriptie, onderdrukken van het katholieke geloof en de nieuwe beleidsregels in de reeds besproken Boerenkrijg. Er kan gearchiveerd worden hoe de komst van de Fransen de eeuwenoude orde, die de lage klassen als houvast beschouwden, letterlijk afdankte. De Franse regering beseftte maar al te goed dat de nieuw gewonnen gewesten het nieuwe moederland niet zomaar accepteerden.³²² Als reactie hierop ging de Franse regering net inspelen op wat zij zojuist zelf verwijderd hadden, de oude monarchale orde en de geschiedenis van de Zuidelijke Nederlanden. Toen Napoleon als consul in 1803 de gewesten van de Zuidelijke Nederlanden bezocht, speelde hij in op de glorieuze 16de eeuw onder Karel V. Op deze manier spiegelde Napoleon zich aan de populaire keizer Karel en bijgevolg de legitieme vorsten. Geschiedenis werd als het ware dus ingezet om een illegitiem beleid om te zetten naar een aanvaard beleid met legitieme rijksgrenzen. Volgens de Parijse politiek waren Belgen, Vlamingen, Brabanders, Luikenaren voorbestemd om onder Franse vlag verenigd te worden en hun plek in de geschiedenis te verzekeren. Wanneer keizer Napoleon in 1810 trouwde met Maria-Louise, dochter van de Habsburgse keizer, kreeg het Franse bewind een nostalgisch kantje.³²³

Noties van afkeer tegenover de Fransen en het Franse leger door de annexatie en bijgevolg afschaffing van de Habsburgse monarchie zijn niet letterlijk in de brieven van de dienstplichtigen terug te vinden. Wel wordt meermaals geschreven over de 'keizerlijken' en de 'keizer'. Hiermee duiden de dienstplichtigen niet keizer Napoleon aan, die doorgaans als 'l'Empereur' wordt benoemd, maar hun oude vorst, de Habsburgse keizer en zijn leger:

---

³²¹ Brecht Deseure, "De Zuidelijke Nederlanden in revolutie: inleiding," *De Achttiende Eeuw* 49, nr. 1 (2017): 5.

³²² Brecht Deseure, *Onhoudbaar verleden, Geschiedenis als politiek instrument tijdens de Franse periode in België* (Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2014), 119-26.

³²³ Brecht Deseure, "Het tomeloze verleden. Over de geschiedenispolitiek van de Franse overheid in België," *Romaneske* 40 (2015): 60-2.

“wij hebben nu vrijde gemackt met den keijser En wij leggen nu jn pruijsen land den vrijde En js nog niet gemackt met den conig van pruijsen maer wij blijven soo lang jn pruijsen tot dat de vrede gemackt js”, Carolus Martien, dorp van dienstplicht onbekend.³²⁴

“ijk gedebarkert hebbe tot brest den 8 maije 1805, en ver trocken ben van brest den 6 september Naer het leger van den rim daer hebben wij geslaegen met de keijserlijke, den hersten mal bi hoilmen, en daer hebben wij 22 duisent mannen gefangen genomen”, Josph De Planter, 44e régiment d’infanterie de ligne, dienstplichtige uit Tielt.³²⁵

“en ook van de batalien die wij geslaegen hebben een drij vier mael met den keijser de eerste stat daer wij gekomen sijn daer waeren veele keijserlijke onttrent tien duisent en wij waeren met twee of drij duisent en wij naemen daer gevangen onttrent twee drij duisent van daer sijn wij voorder gemarseert naer eene ander stat daer ook veele keijserlijke in Laegen soo Daer hebben wij daer drij vier daegen gevochten en sij hebben de stat moeten over geven en al wat in de stat was moeten gevangen geven onttrent 30 duisent en 36 duisent stukken kanon”, De heer De Griese, 59e régiment d’infanterie de ligne, dienstplichtige uit Moere.³²⁶

"van osbork tot wene kebben wij den kesser veriagt", Petrus Coussee, 21e régiment d’infanterie de ligne, dienstplichtige uit Pittem.³²⁷

Uit deze brieffragmenten kan geconcludeerd worden hoe de Oostenrijks Habsburgse monarchie nog steeds vervat zit in de woordenschat en het taalgebruik van deze jonge mannen. Elk van hen waren in hun jeugd onderdaan van de Habsburgse keizer en beschouwde deze in die vormingsjaren als hun monarch. Het feit dat de soldaten geen moeite doen om in hun brieven te specificeren wie die zogenaamde keizer precies is, vertelt ons dat de lezer van de brief op de hoogte is van de term ‘keizer’ en de achterliggende betekenis. Dit bewijst dat niet enkel de dienstplichtigen, maar ook de bevolking thuis nog steeds hun vorige monarch met de term keizer benoemden. Het is dan ook uitermate interessant dat de bevolking en de soldaten deze notie niet lijken te verwerpen, zeker als rekening wordt gehouden met het feit dat de Habsburgse monarchie net de vijand van Frankrijk is op het Europese schaakbord, en dus hun vijand in het veld. Vraag is of deze jonge mannen nog steeds een aantrekkingskracht voelden tegenover hun oude en legitieme vorst? Deze vraag kan moeilijk beantwoord worden op basis van mijn bronnencorpus. De brieven zorgen voor onvoldoende informatie op dit vlak. Wel

---

³²⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 8,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief8.htm>.

³²⁵ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 9,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief9.htm>.

³²⁶ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 12,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief12.htm>.

³²⁷ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 40,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief40.htm>.

argumenteer ik dat deze jonge mannen volgens mij hun militaire identiteit boven de Oostenrijks Nederlandse identiteit verkozen, ook al gebeurde dit misschien onbewust. Wanneer men in oorlog is met een bepaalde natie en deze oorlog op campagne al snel een dagdagelijkse werkelijkheid wordt, kan ik mij moeilijk inbeelden dat de soldaten uit het Leie-departement twee maal nadachten over hun oude vorst wanneer Habsburgse kogels rond hun oren suïden. Wel kan aangenomen worden dat het recent verleden nog in het geheugen speelde en deel was van het taalgebruik. Dit wordt bewezen door het gebruik van de term 'keizer' zonder meer.

Het antwoord op de vraag of de bevolking uit de Zuidelijke Nederlanden en specifiek de dienstplichtigen uit het Leie-departement Frankrijk als legitieme opvolger zagen van de Habsburgse monarchie en de nieuwe rijksgrenzen aanvaardden, blijft moeilijk te beantwoorden. Wel kan gesteld worden hoe de impact van geschiedenis als propagandamiddel niet te vergelijken bleek met de impact die economische cycli, Franse politiek, religieus beleid en eindeloze bloedige campagnes hadden op de soldaten en de bevolking. Ondanks de populariteit die Napoleon bij soldaten genoot bleef Franse acceptatie een struikelblok in Vlaanderen en de Zuidelijke Nederlanden.³²⁸

2.1.2 De landsgrenzen

In het theoretische aspect van mijn onderzoek gaf ik aan hoe de geografische eenheid 'Vlaanderen' zoals we die vandaag kennen een constructie is die pas vanaf 1830 werkelijkheid werd onder de Belgische staat. Vlaanderen lijkt voor velen dan ook voor 1830 een leeg en abstract begrip te zijn. De meeste mensen weten wel dat Vlaanderen een middeleeuws graafschap was en later tot de Spaans en Oostenrijkse Habsburgse monarchieën behoorde, echter blijft een tastbare inhoud meestal uit. Wat het begrip 'Vlaanderen' precies inhield en betekende, is voor mijn onderzoek evenwel cruciaal. Ik wil immers peilen naar identificatie en gevoelens van eenheid onder West-Vlaamse conscriptiesoldaten. De sleutelvraag hierbij: identificeerden ze zich met Vlaanderen als geografische eenheid of niet?

In de historiografie wordt vaak verwezen naar de 'aartsvader' van de Nederlanden: Filips de Goede (1419-1467). Deze Bourgondische hertog zou in de 15de eeuw voor het eerst de Nederlanden als politieke eenheid verbonden hebben. Onder deze Bourgondische eenmaking als geografische entiteit vielen de vele gewesten die tot dan toe handelscontacten met elkaar onderhielden en aan culturele uitwisseling deden. Echter was er van een eenheidsgevoel voorheen nooit sprake geweest. Het graafschap Vlaanderen was een van deze gewesten en vormde samen met de gewesten Brabant, Zeeland en Holland de kern van de Bourgondische Nederlanden. Er kan gesteld worden hoe er buiten deze politieke binding geen eenheid of gemeenschapsgevoelens aanwezig waren tussen

---

³²⁸ Deseure, "Het tomeloze verleden," 6-7.

al deze gewesten onderling. Indien er toch een factor van gemeenschappelijkheid aanwezig was, werd dit uitsluitend onder hoge adellijke families gecultiveerd, die banden onderhielden met elkaar en de Bourgondische hertogelijke familie. Later, wanneer de Spaanse en Oostenrijkse Habsburgers de (Zuidelijke) Nederlanden onder hun bevoegdheid namen via dynastieke opvolging, werd dit gebied, bestaande uit meerdere gewesten, altijd beschouwd als een verzameling van geografische entiteiten.³²⁹

Het is een geromantiseerd idee om de Nederlanden als een samengevoegde natie voor te stellen. Het is veel reëler om de Nederlanden en bijkomend de Zuidelijke Nederlanden voor te stellen als een theoretische constructie, gestuurd vanuit de monarchie. In het wetenschappelijk debat wordt de bevolking van de Nederlanden voorgesteld als een 'imagined community'. Politicoloog Anderson was de eerste die dit begrip omschreef en formuleerde. Met dit begrip beargumenteert Anderson dat de bevolking van een bepaalde geografische entiteit in een verbeelde cohesie leven met elkaar doordat mensen zelfde gemeenschappelijke kenmerken bezitten, wat uiteindelijk een band creëert. Dit ondanks dat mensen geen persoonlijke band hebben, maar wel kenmerken met elkaar delen zoals taal en cultuur. Hierdoor wordt een verbeelde gemeenschappelijke schakel gesmeed.³³⁰ Zelf zie ik graten in deze theorie wanneer het wordt toegepast op de casus van de Nederlanden. Ik ben zelf van mening dat er een tekort aan gemeenschapsgevoel aanwezig was om over een 'imagined community' te kunnen spreken. Alleen al op basis van de vele dialecten lijkt mij dit een onmogelijk gegeven. Vanaf dat de gewestgrenzen overschreden worden is deze theorie dan ook in mijn opinie voorbijgestreefd.

Als men aan grenzen denkt, heeft men de scheidingslijn tussen twee landen of territoria in gedachten. Meteen komt de implicatie dat deze grenzen mensen en plaatsen op een fysieke manier van elkaar scheiden. Deze grenzen zijn feitelijke scheidingslijnen opgesteld door politieke systemen en machtsverhoudingen. Toch is het moeilijk om gemeenschappen en mensen op deze arbitraire manier van elkaar te scheiden.³³¹ In die zin lijkt de notie van de 'imagined communities' zoals Anderson ze benoemt toch een vorm van waarheid te bevatten en beïnvloeden grenzen bevolkingsgroepen minder dan wordt gedacht. Welke notie van vaste grenzen of juist fluïde grenzen duiken op wanneer de brieffragmenten van West-Vlaamse dienstplichtigen geanalyseerd worden? Zelf beargumenteer ik dat de soldaten zich niet identificeren met gebieden buiten hun eigen brede gekende en vertrouwde omgeving. Soldaten afkomstig uit de regio die overeenkomt met het huidige West-Vlaanderen zullen dan ook geen enkele affectie hebben met de gewesten Brabant en Oost-Vlaanderen.

---

³²⁹ Marc Boone, "Bourgondië en Vlaanderen Van dynastieke eenheid naar natievorming," *Vlaanderen Kunsttijdschrift* 44 (1995): 75-80.

³³⁰ Gerard McCabe, "Imagined Community," *New Blackfriars* 93, nr. 1047 (2012): 562-571.

³³¹ Elizabeth Nijdam, "Borders," in *Transnational Modern Languages: A Handbook*, eds. Jennifer Burns en Derek Duncan (Liverpool: Liverpool University Press, 2022), 25.

"En verzoeken met het alderspoedigsten weder schrift den staedt van ul gezondheid En de niewemaeren die jn vlaender zijn", Carolus Martijn, 45e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Hondshoote.³³²

"jk begeire te weten wat Er nieuws is jn vlaenderen hier mede UL; antwoorde verwachtende blijve met Recspect", Joannes Faceel, 45e régiment d'infanterie, dienstplichtige uit Langemark.³³³

"zijt soo goed van mij het nieuws te schrijven dat op onse streke is", Isenius Verst, 45e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ingooigem.³³⁴

"Jk bidde uL van geen Drofheijd over mij te hebben want Jk selfs geen drofheijd En hebbe want Jk verhoopen van noch Eens jn vlaenderen te komen Jn volle gesontheit", Constantinus Duijk, dienstplichtige uit Ansegem.³³⁵

"ik verzoeke om het nieuw te weten van onse streke Dat gij mij het zoude schrijven", Fredrick Naessens, 11e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Waregem.³³⁶

"ik en hebbe nog maer een gezien van mijn streke En dan pijljiiser van nieuwcappelle die is door zijn arme geschooten geweest", Jan Babtiste De Witte, 30e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Veurne.³³⁷

"Ende Laet aen mij weten alle nieuwicheden Dat er zijn op onze streke waer mede jk sluijte mijnen Brief", Jospheus Mispelon, 13e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Wervik.³³⁸

"doet hun de kopelamenten en aen geel de familie en aen alle mijne goete kennisse alsdat ik hier al zoo wel mijn condentienesse hebbe als in vlaenderen om diswelle dat wij hier met de vel vlamingen zijn ik ben al dikwils dat meene dat ik in vlanderen ben, schrijven hoe dat

---

³³² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 7," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief7.htm>.

³³³ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 10," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief10.htm>.

³³⁴ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 18," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief18.htm>.

³³⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 31," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief31.htm>.

³³⁶ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 37," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief37.htm>.

³³⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 42," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief42.htm>.

³³⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 47," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief47.htm>.

het noc al in streke gaet," De heer Hegremond, 30e régiment dragons, dienstplichtige uit Markegem.³³⁹

"mijn Kameraed is van haverkapelle Jian fruncoo monteene En Jk hebbe twee kamerads gehad En zij zijn gedisserteert", Petrus Daeze, 7e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Zwevegem.³⁴⁰

"Ik laete ulieden noog vooders weten als dat ik nu tegenwoordig in het camp ben vanmoutruïel tegen de zeede dat is dertig uren van vlaenderen" Pieter Kerrebrouck, 59e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Oostkamp.³⁴¹

"maer kunnen wij het geluk hebben van naer flanderen te koomen, gelijk men zegt, ik zult dan veele gelukiger zijn, want wij zijn hier in een land waer men niet anders als dieven", Carolus Jede, 56e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Brugge.³⁴²

Wat opvalt in deze brieffragmenten is dat de conscriptiesoldaten uit het Leie-departement in grote getale informeren naar Vlaanderen en bijkomend ook 'de streke'. Als alle brieven in beschouwing worden genomen komt het begrip 'Vlaanderen' 37 keer voor. Het begrip 'streek', in de context van de soldaten hun eigen thuisstreek, komt 15 keer voor in de correspondentie. Dit betekent dat in 11.6 procent van alle brieven die naar huis verzonden werden de term 'Vlaanderen' voorkomt, meestal in de context van informeren naar de thuisstreek. In 4.7 procent van alle brieven komt het woord 'streek' voor. Natuurlijk informeren een groot aantal soldaten naar nieuws van 'thuis', echter is 'thuis' een te breed begrip om rekening mee te houden wanneer er gepeild wordt naar de identificatie met grenzen. Wat betekenen de noties van 'Vlaanderen' en 'de streek' nu precies in de context van de correspondentie? Deze termen kunnen als een reflectie gezien worden van een geografische orde die reeds eeuwen lang stand hield, met name de thuisstreek of regio. Anders dan politieke geografische grenzen zoals de creatie van de Nederlanden onder de Bourgondiërs of de Franse creatie van de nieuwe departementen moeten de termen 'Vlaanderen' en 'de streek' in een meer natuurlijke context bekeken worden. Anders dan de politieke grenzen kunnen deze natuurlijke grenzen niet geïnterpreteerd worden in de context van natievormende processen. Hierdoor vervalt ook meteen de notie van een groter nationalistisch gevoel.³⁴³

---

³³⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 57," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief57.htm>.

³⁴⁰ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 101," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief101.htm>.

³⁴¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 79," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief79.htm>.

³⁴² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 180," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief180.htm>.

³⁴³ Donnan Hastings en Thomas M. Wilson, *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State* (New York: Routledge, 1998), 2-3.

Anders dan de steeds fluctuerende politieke grenzen tijdens de Revolutionaire en Napoleontische oorlogen geven deze natuurlijke grenzen een gevoel van vertrouwen en standvastigheid aan de soldaten. Alles wat hen lief is, ligt dan ook in deze zogenaamde thuisstreek, wat sommigen als Vlaanderen benoemen. Deze alledaagse zaken als familie, vrienden en het vertrouwde dorp worden verbonden met de natuurlijke grenzen in de voor hen bekende samenleving. Vlaanderen moet in deze context dan ook eerder gezien worden als de verzameling van dorpen en steden dicht bij het ouderlijke huis, beter bekend als 'de streek'. In deze context lijkt het mij wel gepast om te wijzen op een 'imagined community'.³⁴⁴ In de brieven wordt dan ook vaak geschreven hoe de jongemannen nieuwe vriendschappen sloten met jongens uit nabijgelegen dorpen uit eenzelfde regio, waar men hetzelfde dialect hanteerde en vaak dezelfde levensstijl deelde. Zie bijvoorbeeld de brief van Petrus Daeze uit Zwevegem die aan zijn ouders mededeelt dat hij een vriend heeft leren kennen uit Avekapelle. In vogelvlucht is de afstand tussen deze twee West-Vlaamse dorpen ongeveer 50 kilometer. Er kan dus vanuit gegaan worden dat deze twee jongens elkaar voor de conscriptie nooit ontmoet hebben. Desondanks werd een persoonlijke band gecreëerd door gemeenschappelijke kenmerken. Het is dan ook uiterst interessant dat in geen enkele brief wordt gerept over een vriendschap met een Oost-Vlaamse of Brabantse dienstplichtige. Ik ben van mening dat er niet kan gesproken worden over een 'imagined community' binnen de Zuidelijke Nederlanden of zelfs binnen het gewest Vlaanderen. Eerder kan er dan gesproken worden over een 'imagined community' die overeenkomt met de grenzen van een regio, in dit geval het huidige West-Vlaanderen. De notie van grensgebonden nationalisme binnen de etnische identiteit van de dienstplichtigen uit het Leie-departement kan volgens mij beter verwoord worden met de term regionalisme. De regio speelt een prominente rol in het denkbeeld van de conscriptiesoldaten zoals blijkt uit de geanalyseerde brieffragmenten. Wel moeten we er rekening mee houden dat deze in onze ogen West-Vlaamse conscriptiesoldaten zichzelf niet als West-Vlamingen identificeerden, maar als Vlaming. Volgend brieffragment toont dit regionalisme via een interessante formulering aan:

"ik verzoeke al de niewegeden van geel den hoek", Korneelis Nierring, 66e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Oedelem.³⁴⁵

2.1.3 Het landschap

Wat maakt de thuisstreek dan zo belangrijk voor de dienstplichtigen dat ze zichzelf er mee identificeren in de correspondentie? Het voor de hand liggende antwoord is natuurlijk dat deze jongemannen al hun hele leven tot de dienstplicht doorbrachten in de regio van het Leie-departement. Vraag is welke landschapselementen, architectuur en gebouwen deze

---

³⁴⁴ Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw*, 39.

³⁴⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 279," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief279.htm>.

mannen in hun brieven aanhaalden om betekenis te geven aan hun thuisstreek die het regionalisme vorm geven?

Landschappen zijn rijk aan symbolen die het individu linken aan een groter sociaal geheel. Het komt vaak voor dat samenlevingen zich identificeren met bepaalde landschapsvormen. Zo is de Westhoek sinds 1914-1918 permanent gelinkt aan de Eerste Wereldoorlog en alle wonden die dit conflict met zich meebracht. Ook gebeurt het dat bepaalde ideologieën landschappen bewust als onbewust gebruiken om een bepaalde betekenis te linken aan het regime. Hoewel het landschap gezien kan worden als een materieel product van de mens, uiteraard verweven met natuurlijke elementen, kan het onderliggende betekenissen bevatten. Zo kan de nationalistische ideologie het landschap gebruiken en aanpassen om bepaalde ideeën aan de man te brengen.³⁴⁶ Het idee om het landschap in te zetten als publiek bindmiddel is niet nieuw. Zo bouwden de Romeinse veldheren en keizers triomfbogen na overwinningen en gebruikte het Naziregime felgekleurde vlaggen en uitbundige architectuur om het straatbeeld aan te passen naar hun normen. In de casus van de brievenanalyse is het interessant om dit fenomeen van aanpassing en gebruik van het landschap om te draaien en te peilen naar hoe men terugkijkt op het landschap, als het ware vanuit een retroperspectief. Ondanks dat jongemannen op campagne gingen onder Franse vlag in gebieden en regio's die voor hen totaal onbekend waren, bleven zij telkens in hun brieven terugkijken naar de achtergelaten regio. Historica Lisa Desmets argumenteert dat een individu pas echt begint na denken en reflecteert over zijn regionale identiteit wanneer de thuisregio is achtergelaten.³⁴⁷ Dit verklaart ook de massale aanhaling van regionale landschapselementen in mijn bronnencorpus. Landschap fungeerde als een onbewuste factor in het leven van de jongemannen v o o r de dienstplicht. Landschap kan bijgevolg ook niet als een objectief gegeven gezien worden. Verschillende landschappen worden door verschillende groepen anders geïnterpreteerd en op verschillende manieren als zinvol ervaren.

Over welke landschapselementen communiceerden de dienstplichtigen dan naar huis? Dit kan in enkele categorieën opgedeeld worden. Als eerste kan een onderscheid gemaakt worden tussen gelijkenissen en verschillen. Wanneer Vlamingen in een streek kwamen en het nieuwe landschap in zich opnamen, reflecteerden ze in hun brieven met een negatieve of positieve kijk. Negatief betekende vaak dat het nieuwe landschap niet dezelfde kwaliteiten had als het familiale landschap. Positieve notities betekende vaak dat de conscriptiesoldaten gelijkenissen zagen en hier dan ook pochend over naar huis schreven. Thema's die steeds terugkeren zijn natuur en landbouw:

"Jk ben zoo verre van uw ik ben meer als drie hondert uren ik hebt veel gezien bergen die zoo hoog waeren als ik zien konde bergen van ijsser van calsijtsteenen molensteen

---

³⁴⁶ Alan R.H. Baker, "Forging a national identity for France after 1789: the role of landscape symbols," *Geography* 97, nr. 1 (2012): 22.

³⁴⁷ Desmets, "Imagining Flanders," 298.

ardunsteen kalcbergen duijdsland door gemasiert tachentijg uren anders niet En was als bergen en huevels daer enis niet geen vruchten anders niet als bomen", Jacobus Becuij, dienstplichtige uit Esen.³⁴⁸

"ik ben al dikwils dat meene dat ik in vlanderen ben en het is hier zulk een vrindelijk Land het is al gron dat men ziet van Linden en vel zoone boomen die men niet en kend en wandelingen", De heer Hegremond, 30e régiment dragons, dienstplichtige uit Markegem.³⁴⁹

"wij hebben wel 60 uren over de gebergttten gegaen het is Een Leelijke streke maer veele wijngaerden", Pilippus Jacobus Vermesch, dienstplichtige uit Keiem.³⁵⁰

"maer jk gaen UL laeten weten van dat landt van spaenjen dat is een landt den Eenen berg tegen Den anderen soodat gij voor geen alf uere verre en kont sien ende Bergen sijn soo daenig hoogen Dat De wolken moeten klemmen om daer op te geraeken en Jk laet als dat wij een streeke van dat landt gepasseert hebben waer niet en groeide of en Bloejde", Joachim Vandenbriel, dienstplichtige uit Knokke.³⁵¹

"Ik hebbe vele vremde streken gezien van bergen van dorre landen van schoone vruchbaere velden en ook landen dat daer haest niet en groeide als keien bergen kalk bergen die dorre en onvruchbaer waeren", Franciscus van Keirsbelk, 23e régiment dragons, dienstplichtige uit Markegem.³⁵²

In deze fragmenten spreken de conscriptiesoldaten zich uit over de kwaliteiten van de plaatselijke natuur, die vaak door de mens verbouwd werd. Dit cultuurlandschap wordt steeds vergeleken met het landschap in de thuisstreek, ook al wordt dit niet altijd letterlijk beschreven. Zo schrijft Jacobus Becuij over de soorten gesteente die hij tegenkomt met specifieke benamingen waardoor kan afgeleid worden dat deze gesteenten ook in de thuisstreek aanwezig waren. Hij gaat vervolgens in op het feit dat de bomen geen vruchten dragen, anders dan in de thuisstreek. De heer Hegremond schrijft op een positieve manier over het groene landschap met lindebomen die hij herkent vanuit Vlaanderen. Jacobus Vermesch schrijft naar huis over de in zijn ogen lelijke streek waar hij verblijft en waar enkel wijn wordt gecultiveerd, wat in Vlaanderen geen veelvoorkomend gewas is. Het onbekende

---

³⁴⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 24," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief24.htm>.

³⁴⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 57," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief57.htm>.

³⁵⁰ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 136," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief136.htm>.

³⁵¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 243," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief243.htm>.

³⁵² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 135," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief135.htm>.

wordt als negatief afgeschreven, wat ook te zien is in het brieffragment van Joachim Vandenbriel. Naast de flora en landbouw worden kerkgebouwen ook meermaals aangehaald in de brieven van de dienstplichtigen:

"wij hebben vele schonne Landen gesien en ook vele bergen over gaen wij hebben over bergen moeten klemmen die 2 mael zoo hoege waeren als pitthem torre", Petrus Coussee, 21e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Pittem.³⁵³

"Jk Laet uL weeten wat voor streke dat het daer is daer zijn zout bergen noch hoogerder als de torre van s nicolaeijs", Jan Babbitse De Witte, 30e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Veurne.³⁵⁴

"ook wel bergen gezien dat het schoone vruchten waeren die al zoo hooge waeren als de onze lieve vrouwe torre tot brugge dat men verhet was als men beneden zag en de huijzen en staen al zoo te lande niet gelijk al onzent de boeren wonen daer al bij de kerken men kan zoommewils 3 a 4 uren gaen dat men noch huijs noch kerke en ziet dat men altijd gaet tusschen de bergen", Franciscus van Keirsbelk, 23e régiment dragons, dienstplichtige uit Markegem.³⁵⁵

Deze 'obsessie' met kerkgebouwen en torens kan verklaard worden door het feit dat deze gebouwen een zeer prominente plaats opeisen in het Vlaamse landschap. Kerken bevatten zowel een symbolische als architecturale waarde. De dagelijkse levens van de jongemannen v o o r de conscriptie werden voor een groot deel door religie bepaald. De kerken waren dan ook een van de meest gerespecteerde en aanwezige gebouwen in de thuisstreek. Kerktorens waren landschapselementen die mensen vanaf een afstand kon infomereren over hun positie, was men in de buurt van het eigen dorp of een ander dorp? Kerken waren als het ware een soort van monumentale wegwijzers. Wanneer deze jongemannen aan hun familie wilden beschrijven over welke bergmassieven zij marcheerden - die men thuis niet kon vatten door het platte landschap - gebruikten zij de dorpskerk als een soort denkbeeldige meeteenheid.³⁵⁶

2.2 Religie

De katholieke kerk wordt traditioneel in de historiografie gezien als een tegenhanger van de Franse Revolutie. Voor het jaar 1789 domineerde de katholieke kerk de samenleving,

---

³⁵³ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 40," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief40.htm>.

³⁵⁴ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 42," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 10.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief42.htm>.

³⁵⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 135," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 20.04.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief135.htm>.

³⁵⁶ Taavi Pae, Helen Soova li-Seppingand Egle Kaur, "Landmarks of Old Livonia – Church Towers, Their Symbols and Meaning," *Journal of Baltic Studies* 41 , nr. 4 (2010): 433-5.

in Frankrijk en bij uitbreiding in Europa. De bouw van kathedralen, de aanwezigheid van dorpskerken, de luidende klokken, kerkelijke feestdagen, de kruisbeelden in huizen, parochiale misvieringen, de aanwezigheid van clerici, etc. zijn slechts enkele voorbeelden van de katholieke religieuze impact op de samenleving in katholiek Europa.³⁵⁷ De confiscatie van kerkelijke goederen en domeinen in Frankrijk, besloten door de grondwetgevende vergadering, werd dan ook als een ware schok ervaren door de katholieke kerk en vele gelovigen. Als reactie op die genomen antiklerikale maatregelen veroordeelde de paus de hele Franse Revolutie en al haar bepalingen en decreten.³⁵⁸ Wanneer het revolutionaire Frankrijk de Zuidelijke Nederlanden en haar gewesten annexeerde, werden ook in deze gebieden kerk-onderdrukkende maatregelen genomen vanuit Parijs. Al meerdere keren haalde ik het verzet aan die in de historiografie als de Boerenkrijg wordt aangeduid. De focus daarbij lag op de verplichte conscriptie die heel wat stof deed opwaaien. Het religieuze aspect van de Boerenkrijg is een onderbelicht gegeven. Het Franse conventionele bestuur in de Zuidelijke Nederlanden en zo ook Vlaanderen regeerde middels een schrikbewind, gesteund door radicale Jakobijnse clubs. Alle geestelijke bezittingen werden geconfisqueerd, wat grote verontwaardiging bij de bevolking opwekte. Kerkelijke gebouwen werden geplunderd door Franse soldaten en relikwieën vernietigd.³⁵⁹ Deze in de ogen van de katholieke bevolking heiligschennis leidde tot verzet tegen de ‘goddeloze republikeinen’. Adel, clerus en de lagere standen vormden een blok tegen de Franse godslastering.³⁶⁰ Deze drie machtsfactoren hadden elk een ander motief maar deelden een waarde, de katholieke identiteit. Wat houdt deze religieuze, katholieke identiteit dan precies in? Wat maakte iemand katholiek eind 18de eeuw? Is deze katholieke identiteit ook waar te nemen in de brieffragmenten opgesteld door de conscriptiesoldaten uit het Leie-departement?

In recent cultuurhistorisch onderzoek over de impact van katholicisme op vroegmoderne gemeenschappen wordt gesteld hoe de concepten identiteitsvorming en herinnering een cruciale rol speelden. De aandacht in het cultuurhistorisch onderzoek voor religieuze identiteit is te verklaren door de confessionaliseringstheorie. Deze theorie gaat ervan uit dat kerkelijke instellingen in samenwerking met de staat gehoorzame en vrome burgers creëerden door in te spelen op een gezamenlijke religieuze cohesie, waardoor een confessionele identiteit ontstaat. Deze religieuze of confessionele identiteiten kwamen in vroegmodern Europa in verschillende vormen voor, van katholicisme tot anglicanisme, van orthodox tot protestants. De focus in deze studie ligt op de katholieke identiteit. Ondanks de grote top-down focus van de confessionaliseringstheorie, waarbij religieuze instellingen geloofsregels voorschreven en oplegden aan de geloofsgemeenschap, is er een consensus in de historiografie die ervan uitgaat dat de individuele katholieke leken zelf ook

---

³⁵⁷ Roger Price, *The Church and the State in France, 1789–1870* (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2017), 9.

³⁵⁸ Lloyd Kramer, R.R. Palmer en Joel Colton, *A History of Europe in the Modern World* (New York: McGraw-Hill, 2020), 392-3.

³⁵⁹ Deseure, *Onhoudbaar verleden*, 121.

³⁶⁰ François, *De Boerenkrijg*, 33-5.

bijdroegen aan de creatie van hun katholieke identiteit. Zo deden katholieken actief mee aan devotiehandelingen in het dagelijkse leven. Een voorbeeld van deze actieve devotiehandelingen die leken stelden, is hun omgang met materiële cultuur vanuit een confessionele visie. Hoe toonden leken hun katholieke identiteit aan binnen de muren van hun woonst of in de publieke ruimte? Of met andere woorden: wat typeert deze katholieke identiteit?³⁶¹ De katholieke identiteit is een combinatie van enerzijds de door de katholieke kerk geformuleerde geloofsregels, aangevuld met een bottom-up omgang met een materiele cultuur vanuit een confessionele visie, ook wel bekend onder de term 'civic religion'. Voorbeelden van de materiële confessionele omgang of 'civic religion' zijn het organiseren van processies, heiligen- en beeldenverering, houden van relikwieën, etc.³⁶² Ik hoop via mijn brievenanalyse een bijdrage te leveren aan wat het betekende katholiek te zijn eind 18de, begin 19de eeuw tijdens een periode van revolutie en oorlog, wat tot nu toe weinig academische aandacht kreeg.

Naast de vraag wat katholieke identiteit dan precies inhoudt, moet er ook aandacht besteed worden aan het aspect van herinnering en beeldvorming. De manier waarop historische gebeurtenissen worden herdacht in latere perioden heeft ook invloed op de identificatie. Voor katholieken in de Zuidelijke Nederlanden is de scheiding der Nederlanden een gebeurtenis die een bepaalde invloed heeft nagelaten op de religieuze identiteit. De contrareformatie als reactie op de opstand en het nieuw gevestigde protestantisme in het noorden heeft eveneens een grote impact gehad op de katholieke identiteit.³⁶³ Zo werd na het Concilie van Trente (1545-1563) strenger toezicht gehouden op de celibataire beloftes van geestelijken in de katholieke wereld. Vanaf 1650 en later werd de aanwezigheid van een celibataire katholieke priester een teken van de katholieke identiteit die haaks stond op de gehuwde protestantse prediker.³⁶⁴

In de brieven die de conscriptiesoldaten naar huis schreven, wordt religie zelden achterwege gelaten. De jongens uit het Leie-departement waren dan ook devote katholieken. Noties van religie komen op allerlei manieren voor in de correspondentie, gaande van het bedanken van God tot het aanhalen van katholieke feestdagen. Ter illustratie wordt in 72 van de 317 brieven het woord 'God' expliciet aangehaald, wat betekent dat in 22,7 procent van alle brieven 'God' uitdrukkelijk wordt besproken. Meestal komt dit voor in de vorm van 'God lof' wat vergeleken kan worden met het gezegde 'God

---

³⁶¹ Judith Pollmann, "Being a Catholic in Early Modern Europe," in *The Ashgate Research Companion to the Counter-Reformation*, eds. Alexandra Bamji, Geert Janssen, Mary Laven (New York: Routledge, 2013), 165-71.

³⁶² Guido Marnef en Anne-Laure Van Bruaene, "Civic religion: gemeenschap, identiteit en religieuze vernieuwing," in *Gouden eeuwen : stad en samenleving in de Lage Landen, 1100-1600*, eds. Anne-Laure Van Bruaene, Bruno Blondé, en Marc Boone (Gent: Academia Press, 2016), 165-206.

³⁶³ Jaap Geraerts, "Early Modern Catholicism and Its Historiography," *Church History and Religious Culture* 97, nr 3/4 (2017): 385-90.

³⁶⁴ Marc R. Forster, *Catholic Revival in the Age of the Baroque Religious Identity in Southwest Germany, 1550-1750* (Cambridge: Cambridge University Press, 2009), 169.

zij dank'. Ondanks alle onmacht in de oorlog bleven katholieke soldaten in God geloven.³⁶⁵ De noties 'bid', 'bidden', 'zegen', 'zalig' die ik ook onderscheid als zijnde religieus worden ook regelmatig aangehaald in de brieven: 'Bid' komt 9 keer voor, 'bidden' komt 28 keer voor, 'zegen' komt 11 keer voor en 'zalig' komt 25 keer voor. Deze vier termen, die wijzen op een religieus aspect, komen samen in 23 procent van de brieven voor. Het woord 'geloof' komt slechts vier maal voor, wat te wijten kan zijn aan het feit dat 'geloven' een voor de hand liggende gewoonte was voor de dienstplichtigen en het aanhalen ervan in een brief niet nodig was.

2.2.1 Geloofsregels

De mis bijwonen, regelmatig bidden, niet werken op katholieke feestdagen en andere kerkelijke rites zijn van betekenis in het katholieke geloof. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de dienstplichtigen hier over naar huis schrijven. Zich wenden tot God maakte het soldatenleven voor de West-Vlaamse dienstplichtige iets dragelijker. Wanneer die zijn leven in de handen van God legde, kende hij meer vrede met zijn lot. In de brieven komt het dan ook regelmatig voor dat de soldaat in kwestie zich zorgen maakt over zijn zielenheil door het gebrek aan bidden. Als oplossing roept de *conscrit* de hulp van zijn familie in:

"ik bidde u van godt te bidden voor mij en geene antworde verzoeke ik in Dezen maer hebbe ik het geluk van godt van over te blijven", C. Vermuilen, dienstplichtige uit Izegem.³⁶⁶

"Jk verzoeke dat gij liever Een gebedt lezen ofte dickwels misse horen voor mij want Jk die kan niet ik hebbe noijt geen tijd nog in dat land doen zij haer geen misse", Jacobus Becuij, dienstplichtige uit Esen.³⁶⁷

"jck uw gelaeten hebbe soo jck bijdde Dat gij mij soude aendachtig sijn jn al uwe gebeden als gij soude weijlen", Joannes Mantez, 45e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Krombeke.³⁶⁸

"gij niet en mogt Laeten van voor mij te Bidden want wij in groote prijckels", Fredrick Naessens, 11e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Waregem.³⁶⁹

---

³⁶⁵ Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom*, 529.

³⁶⁶ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 19," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief19.htm>.

³⁶⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 24," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief24.htm>.

³⁶⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 26," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief26.htm>.

³⁶⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 37," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief37.htm>.

"biet voor mijn ziele want ik den tiet nit meer hebbe nog de ockasie om te bidden", Petrus Coussee, 21e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Pittem.³⁷⁰

"vader wilt glee mijn tog neit vergeten want den duivel geweldig Aengezijen dat ik in zoo Eenen prijkkelluezen Saet ben en dat ik het prikkeluezenste van mijne Leven zijn wielt tog voor mij bidden op dat ik het geluk mag hebbende van den boozen vijand naer ziele als naer lijchaem en dat ik het geluk mag hebben", Hindericus De Vos, 86e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Kortemark.³⁷¹

Naast de vraag om te bidden voor hun zielenheil delen de dienstplichtigen ook vaak mee dat er weinig tijd is op campagne om aan de mis deel te nemen. Wanneer ze dan toch de gelegenheid vinden, zijn de dienstplichtigen vaak verheugd en blijmoedig:

"ik En hoore noijt geen masse men leest daer niet", Engel Soenen, dienstplichtige uit Boezinge.³⁷²

"ik laete ul ook weeten als dat ik maer Een messe en konnen hooren en seder dat ik van mecchelen vertrocken ben en ik verzoeke aen ulieden om dat gelder zoud wat voor mij leezen want ik ben in Een ongelovelick landt", Hindericcus de Brune, dienstplichtige uit Middelkerke.³⁷³

"en jck versoecken dat gilijeden voor mijn zoude Leesen want jck en hebben den tid niet om messe te ooren maer jck open met de gratie van godt dat jck jn duijtslandt zal messe hooren want wij zullen daer tijd heen peijsen jck want jck en hebben nog geen messe gehoordt van seedert dat jck van huijs Gecoomen ben", Joannes Storm, 1e régiment Garde Impériale, dienstplichtige uit Roksem.³⁷⁴

"wij gaen nog alle daege naer de messe en daer zijn nog veele priesters die daer alle daege messe Lezen en op de route hebben wij ook veele plaisier gehad", Joannes Vanneste, 2e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Poelkapelle.³⁷⁵

---

³⁷⁰ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 40," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief40.htm>.

³⁷¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 84," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief84.htm>.

³⁷² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 23," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief23.htm>.

³⁷³ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 64," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief64.htm>.

³⁷⁴ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 110," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief110.htm>.

³⁷⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 108," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief108.htm>.

Wat verder opvalt in de brieffragmenten is de veelvuldige aanwezigheid van katholieke feestdagen. Zo wordt Pasen 8 keer aangehaald, Kerstmis 2 keer, Pinksteren 7 keer, Allerheiligen 3 keer en het feest van de heilige Sint-Barbara 1 keer. Naast de katholieke betekenis van deze feestdagen lijken ze ook als een soort tijdsaanduiding of kalender dienst te doen. Wanneer een soldaat wist dat hij een lange periode niet zou kunnen schrijven, meldde hij dit in zijn brief en gaf een feestdag aan waarop hij de pen terug zou oppakken. Katholieke feestdagen gaven zo een soort ritme aan het soldatenleven:

"Naer ul van herten gegroet te hebben met wensch van Een zaligen aenstaenden hoogtijd van paeschen", Joannes De Jonge, dienstplichtige uit Roeselare.³⁷⁶

"jk wensche ul altemal een zaligen hoogtijd van sinxen", Pierre Moerman, 29e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Izegem.³⁷⁷

"naer UL van herten gegroet te hebben, ben ick UL wenschende eenen saligen varsten met den aenstaenden paessche", Joannes Baptieste Pauwels, dienstplichtige uit Woumen.³⁷⁸

"Nu laete ik ul. weten als ik niet dood en blijve, zal ik ul schrijven naer Alderhijligen", Pierre Fransois de Clercq, dienstplichtige uit Moen.³⁷⁹

Het Franse leger was alles behalve homogeen waardoor meerdere nationaliteiten en geloofsovertuiging aanwezig waren binnen de rangen. Sinds de Franse revolutie en de confiscatie van de kerkelijke goederen hadden vele Fransen hun geloof opgegeven. Wanneer Vlamingen hun katholieke geloof bleven beoefenen binnen het revolutionaire Franse leger kon dit niet altijd op sympathie rekenen van ongelovige medesoldaten. Zo gebeurde het dat Fransen de spot dreven met het katholicisme van de Vlaamse dienstplichtigen:

"Ik verzoeke dat gijL zoud een goed gebed doen voor mij ik zal het doen als ik kan maer van als de soldaeten zien dat men ons kruijse zoude maeken zij doen niet anders als met ons lachen maer ik hebbe altijd nae de kerke geweest als ik occacie gehad heb het zal ten

---

³⁷⁶ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 28," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief28.htm>.

³⁷⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 46," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief46.htm>.

³⁷⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 144," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief144.htm>.

³⁷⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 317," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief317.htm>

naesten keer beter geschreven en gedichteerd ik hebbe het in te lange niet gedaen", Pieter Scherrens, 66e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Wingene.³⁸⁰

2.2.2 Civic religion

De gemeenschappelijke beleving van katholicisme aan de hand van een collectieve materiele uiting, ook wel 'civic religion' genoemd, brengt een gevoel van gemeenschap en cohesie teweeg. Naast de algemene geloofsregels en katholieke belijdenis - opgesteld door het kerkelijk apparaat in Rome - was de materiële beleving een katholiek bindmiddel. Zeker na de scheiding de Nederlanden (1581) werd in de Zuidelijke helft ingezet op de bewuste toe-eigening van de katholieke geloofswaarden. Er ontstond een dynamiek in de Zuidelijke Nederlanden waarbij leken een actiever religieus engagement probeerden na te streven. Deze dynamiek uitte zich uit op fysiek, ritueel en vooral op materieel vlak. Kenmerken van deze materiële lekenvroomheid zijn de heiligenverering, branden van kaarsen, het stappen van processies, etc. Dit kan gezien worden als een veruitwendiging van de geloofsregels gepaard met een sterke verbondenheid met de - vaak lokale - katholieke gemeenschap die zich afzet tegen protestantisme. Kerken en kathedralen speelden hier ook een rol in omdat deze gebouwen onlosmakelijk verbonden waren met het religieus engagement van de gemeenschap.³⁸¹ Ook in de brieffragmenten van de dienstplichtigen zijn dergelijke kenmerken van een materiële katholieke beleving op te merken. Een eerste element die als een vorm van deze materiele toe-eigening van het katholieke geloof kan onderscheiden worden is de verering van Maria:

"de boeren dat zij ons dorsten vermoorden zij en zouden niet laeten want zij zijn verbittert op de franschen dat wesen daer geen romsche menschen dat zijn daer al luitters en gerefformeerde en guizen zij gelooven wel aen godt maer niit aen onze lieve vrouwe", Bartholomeius Josephus Dommest, dienstplichtige uit Pollinkhove.³⁸²

Ook de bewondering voor katholieke gebouwen - zoals kathedralen - wordt aangehaald in de brieven: *"wij zijn Liber en gaen in de stat wandelen als wij willen de grootste wonderheid die hier te zien is is den catedralens toren dezen is zoo haerdig en eijdel gewerkt van gesneden steen zoo dat men den Lougt van alle kanten daer door ziet en scheijnt onmogelijk te zijn dat hij kan blijven staen en is zelfs boven gebonden met heijsere banden hij is 600 trappen hooge", Joseph Malfaite, 10e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Geluveld.³⁸³*

---

³⁸⁰ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 244," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief244.htm>.

³⁸¹ Marnef en Anne-Laure Van Bruaene, "Civic religion," 178-91.

³⁸² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 62," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief62.htm>.

³⁸³ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 36," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief36.htm>.

Katholieke processies blijken in oorlogstijd een belangrijke gebeurtenis te zijn voor sommige soldaten. Zo haalt Louis Gevaert aan dat hij in volle uitrusting met geweer op de schouder na de hoogmis in een processie meeliep: "*wij hebben heijlig sacramens dag in de hoog Misse geweest in ons Montuorige en wij hebben in de processie geweest met ons versike geweest*", Louis Gevaert, 86e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Zwevezele.³⁸⁴ Josephus Vermeesch beschrijft eveneens een gelijkaardig ritueel. Zijn eenheid werd bij het vertrekken van de stad onder begeleiding van het militair orkest gezegend door de lokale bisschop: "*voor dat wij Grenoble vertrokken zin wij hebben heene schoone benedictie ontfangen van Min heere den bisschop van Grenoble in de kerke Met onse Museke*", Josephus Vermeesch, dienstplichtige uit Mannekensvere.³⁸⁵

2.2.3 Katholieke beeldvorming

Eerder haalde ik het belang van religieuze herinnering en beeldvorming aan die leefde bij katholieke gelovigen in de Zuidelijke Nederlanden na de Nederlandse Opstand (1568-1648). Er kan beargumenteerd worden dat katholicisme in de Zuidelijke Nederlanden door toedoen van de contrareformatie een enorme machtspositie consolideerde, gesteund door de landvoogden. Hierdoor kunnen de gelovigen in de Zuidelijke Nederlanden als conservatieve katholieken beschouwd worden, zeker in de landelijke streken. Protestantse gelovigen in het Heilig Roomse Rijk en de Republiek hamerden in diezelfde periode op het feit dat zij de terugkeer naar het originele niet-gecorrumpeerde Christelijke geloof belichaamden. Katholieken beargumenteerden anderzijds dat zij de 'ongebroken' Christelijke traditie vertegenwoordigden. De claim van traditie was dan ook een van de sterkste argumenten die de Katholieke kerk naar voor kon brengen om haar dominante positie te verstevigen. De Katholieke kerk belichaamde de waarheid en de anderen waren niets anders dan 'nieuwigheden'. Dit credo bleef de kern van de katholieke geloofwaardigheid voor de komende eeuwen. Andere Christelijke aftakkingen als Lutheranisme en Calvinisme werden afgeschreven als fout, wat zich ook uitte in de denkwijze van de gewone katholieke gelovigen.³⁸⁶ Het is dan ook niet verwonderlijk dat dergelijke kritische visies over andere vormen van religie voorkomen in de brieffragmenten van de katholieke dienstplichtigen:

"Strasbourg is een zeer schoone stad Maer daer zijn vele geuse kerken in zoo jodsche als geprotesteerde en andere sorten van gelooven die ik niet en kenne zoo dat meer als de

---

³⁸⁴ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Kustverdediging en vloot, nr. 296," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief296.htm>.

³⁸⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 195," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief195.htm>.

³⁸⁶ Pollmann, "Being a Catholic in Early Modern Europe," 168-71.

helfd ongeloovig is", Joseph Malfaite, 10e régiment d" infanterie de ligne, dienstplichtige uit Geluveld.³⁸⁷

"ik en Ben in het selve regiment niet maer ik ben in het regiment genamt het Bataillon Colonial tot Vlissingen; Beminde vader en moeder ik versoeken UL: dat gij de Goedtheijd soude willen hebbe van mij uijt dat Battaillon te helpe want het is mij onmogelijk van daer Bij te Blijve zoo ik verzoeken ul dat gij tog eenigtig kennisse of vrinden te kunnen krijgen om tegen den prefec te spreken om dat hij mij soude in mij selve Regiment stellen als van te vooren want : onder het Regiment dat ik nu Ben ik en zoude geen 14 dagen blijven Leven want ten is maer een Bende van Lucifer volk", Jean La Roi, dienstplichtige uit Brugge.³⁸⁸

"want ik ben in Een ongelovelick landt want de menschen leven hier geliek de honden en de katten zij en weeten van geen leezen nog van geen messe te hooren nog van geen krussen te maeken", Hindericcus de Brune, dienstplichtige uit Middelkerke.³⁸⁹

"ik tot utrecht in het hospitael Laeg sij hebbe mijn in de plaetsen van naer mijn Regiment te senden sij hebbe mijn nae vlissingen gestuur soo gij en moet niet peijzen als dat ik gedeseerteert Ben, voorders van sedert dat ik bij dat honden volk en hebbe ik nog maer een hemdens gehad nog geen kleederen geen schamel Bataillon en hebbe ik van mijn Leven Gesien want wij zijn daer gespijst gelijk de capucine", Joannes Narauw, dienstplichtige uit Brugge.³⁹⁰

"wij liggen bij de boeren in het kwartir op de procheen En wij trekken geld van de boeren en prussenland is Een giel gus Land want als zij drije vier kinderen hebben schijeden van malcanderen En zij dielen de kinderen En zij trouwen seffens met Een ander viele vrouwen drije vier mans in het lieven hebben viele mans die drie vier vrouwen in het lieven hebben en als hij dar tije bichte gaen gaen in prussen Land op den Een van de achternone zij niemen den pastoer bij dant En gieven gieven hem Eenen kas En al die zonden zijn vergieven want ik Ligge bij pastor in het kwartier En den pastor hieft ook twee vrouwen in het lieven Ende vrouwe van den pastor die hijeft ook mans in het Lieven zoo Een Land is dat", Joannes De Meulenaere, 21e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ardoois.³⁹¹

---

³⁸⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 36," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief36.htm>.

³⁸⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 89," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief89.htm>.

³⁸⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 64," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief64.htm>.

³⁹⁰ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 89," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief89.htm>.

³⁹¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 3," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief3.htm>.

Uit deze brieven valt vooral het ongenoegen af te leiden waarmee de dienstplichtigen hun gevoelens uitten over de protestantse streken waardoor men trok. Over de calvinisten in de Noordelijke Nederlanden, toen de Bataafse Republiek, schrijft men in termen als lucifers, of duivels volk. Hindericcus de Brune beschrijft hun calvinistische levenswijze als het leven zoals katten en honden. Er worden geen kruistekens gemaakt en men gaat niet naar misvieringen. Wanneer over Pruisen wordt geschreven gaat men in op het gegeven dat er polygamie zou gelden. Mensen zouden volgens de katholieke dienstplichtigen ook snel scheiden, wat in de katholieke traditie uit den boze was. Priesters zouden zich niet aan de kuisheidsgelofte houden en zij zouden zonden vergeven voor een kus en wat meer van de vrouwen. Wanneer blijkt dat de eenheid naar een katholieke streek zal verplaatst worden, wordt dit als goed nieuws onthaald door de katholieke conscriptiesoldaten uit het Leie-departement:

"ik verhuigen mijn om dat wij in een goed catholijck land zijn en den naem van het land is britons", Hindericus Devos, 86e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Kortemark.³⁹²

"De menschen gaen ook allijk gekleet van klein tot groot geheel t' land deure want Spaeyen is Een land die geweldig Catholijck is daer zijnder binaer niet meer pater en geestelijken als ander menschen en zoo apdiene Cloosters als huijssen", Carolus Jgodt, 45e régiment d' infanterie de ligne, dorp van dienstplicht onbekend.³⁹³

Er kan besloten worden dat ondanks de spaarzaamheid waarmee de brieven vaak zijn opgesteld de noties van katholicisme en religie toch duidelijk naar boven komen en een plaats hebben in de belevenis van een West-Vlaamse dienstplichtige. Zo blijkt dat religie in het leven van de *conscrits* nog sterk leefde en een significante waarde bleef bekleeden. Bijzonder aan de soldatenbrieven is dat ze een inkijk geven in het religieuze leven van jongvolwassen mannen ten tijde van oorlog en onmacht eind 18de, begin 19de eeuw.

2.3 Taal

Wanneer de term Ancien Régime wordt aangehaald, wordt al snel gewezen op het feit dat de grote massa grondgebonden leefde binnen de grenzen van een staat. Net als de fysieke grondgebondenheid was er ook een geestelijke horizon waar velen tegenaan botsten. Pas wanneer de effecten van de industriële revolutie zichtbaar werden in grote lagen van de samenleving nam mobiliteit en migratie toe. Ook scholing werd toegankelijker voor de gehele bevolking.³⁹⁴ Deze twee aspecten zorgden ervoor dat het idee van de natiestaat

---

³⁹² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 148," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief148.htm>

³⁹³ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 250," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief250.htm>.

³⁹⁴ Deneckere, Tom De Paepe, and Bruno De Wever. *Een Geschiedenis Van België*, 32-35.

doordrong tot de diepste lagen van de bevolking en de ideologie van het nationalisme aan populariteit won buiten haar voormalige elitaire bourgeois basis. Voordien was het dagelijkse leven veel meer gebaseerd op de gemeenschap en de regio. In de 19de- en 20ste-eeuwse historiografie domineerde de opvatting, geformuleerd door Ferdinand Tönnies, hoe het lichaam van de gemeente of *gemeinschaft* zich beperkt tussen iedereen die een persoonlijke relatie met elkaar onderhield. Zo kan een gemeenschap dus voorgesteld worden als een middeleeuwse of vroegmoderne dorpsgemeenschap. In de jaren zestig en zeventig van de vorige eeuw kwam echter een kentering in de definitie van wat een gemeenschap inhield. De algemeen aangenomen opvatting werd dat de gemeenschap uitgebreider moet worden gezien, vergroot tot een geografische regio. De grote van een regio of gemeenschap wordt bepaald door de mate waarin het individu er zich daadwerkelijk mee kan identificeren. Religie, economie, politiek, cultuur en taal droegen allemaal bij aan wat een *gemeinschaft* zo'n complexe gemeenschapsvorm maakt.³⁹⁵ Taal en communicatie spelen een prominente rol in de creatie van dergelijke gemeenschappen. De aanwezigheid van een gemeenschappelijke taal is dus een vereiste bij het ontstaan van een gemeenschappelijke regio.³⁹⁶ Het West-Vlaams, of eerder de 18de 19de-eeuwse gesproken variant van het West-Vlaams dialect, moet dus gezien worden als een kenmerk van een regionale proto-West-Vlaamse identiteit. Historicus Peter Burke verwijst naar deze talige gemeenschappen als *sprachgemeinschaften*. Deze term duidt op een gemeenschappelijke groep mensen die eenzelfde taal of variant op deze taal hanteren waardoor een collectieve interpretatie ontstaat die op zijn beurt cohesie schept.³⁹⁷ In volgende brieffragmenten wordt duidelijk dat de door de dienstplichtigen gesproken variant van de Vlaamse taal een element van eenheid vormt:

"jck oock verhope van hier een jaer naer het fransche te trecken om De taele te Leeren want het js nu onmoogeliek voor mij De taele te leeren om reden Dat wij met 8 a 9 hondert vlamijngen bij malkander wesen", Joannes Mantez, 45e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Krombeke.³⁹⁸

"wij en verstaen geen Een woord van hunne taele En ik hebbe hier veele van mijn cameraeden gevonden", Franciscus Placest, 32e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Kooigem.³⁹⁹

---

³⁹⁵ Michael Halvorson en Karen E. Spierling, *Defining Community in Early Modern Europe* (Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2008), 4-10.

³⁹⁶ Reynebeau, *Het klauwen van de leeuw*, 46-8.

³⁹⁷ Peter Burke, *Languages and Communities in Early Modern Europe* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 5.

³⁹⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 3," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief3.htm>.

³⁹⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 234," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief234.htm>.

Verder beargumenteert Burke dat taal-solidariteit en taalconflicten twee kanten van eenzelfde medaille zijn. Hiermee stelt Burke dat zowel het spreken van eenzelfde taal als conflict rond het gebruik van een bepaalde taal een zekere mate van taalbewustzijn en taalloyaliteit stimuleren.⁴⁰⁰ Dienstplichtigen uit het Leie-departement bleken soms problemen te ondervinden met het Frans als bestuurstaal in het leger, waardoor duidelijk werd dat de Vlaamse taal ontoereikend was voor communicatie met hogere officieren:

"verhoope ook nog weder te keeren met mijn Conge want men zegt dat den Jnspecteur zal komen en van als het ruvue is ik zal zeker mijn Conge hebben hadde ik maer fransch konnen spreken ik waere zeker ook al opgeteekend voor mijn Conge en moet ik hier blijven", Pieter Scherrens, 66e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Wingene.⁴⁰¹

"zij hebben mij daer voor de capetein gebragt, en de capetein heeft mijn brieven bezien, en mij gezonden met Eenem corperael naer de cornel, en als ik bij hem quaem, hij heeft ook mijn brieven bezien, en ook mij naer veel soorten gevraegt, en ook van mijn kleeren, maer ik en cond hem niet antwoorden nog niet zeggen mids ik de taele niet en kan, daerme heb ik ook groote misserie gehad langs de weg", Joseph van de Wiele, dienstplichtige uit Marke.⁴⁰²

In oorlogstijd is het van vitaal belang dat meerdere regimenten en eenheden met elkaar kunnen communiceren. Taalbarrières en slechte communicatie konden leiden tot de dood. De aanwezigheid van een eenheidstaal in een multinational leger had ook het voordeel van vereenzelviging, wat de gezamenlijke militaire identiteit ten goede kwam.⁴⁰³ Sommige dienstplichtigen uit het Leie-departement engageerden zich om hun kennis van het Frans uit te breiden. Soms spraken soldaten na een lange periode van dienst zelfs meerdere talen:

"ik verwagende ben Dat gij mij eenige niewegheden zult afzenden in mijnen brief en mij seffens antworde af te zenden en jn het frans te Doen schrijven want ik kan goet in het frans lesen", Jean Dobbels, dienstplichtige uit Wakken.⁴⁰⁴

---

⁴⁰⁰ Burke, *Languages and Communities in Early Modern Europe*, 6.

⁴⁰¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 244," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief244.htm>.

⁴⁰² Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Gestraften en Krijgsgevangenen, nr. 222," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief222.htm>.

⁴⁰³ Tamara Scheer, "Habsburg Languages at War: 'The linguistic confusion at the tower of Babel couldn't have been much worse'," in *Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War*, eds. Julian Walker en Christophe Declercq (Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016), 63-7.

⁴⁰⁴ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 281," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief281.htm>.

"*jck leijren schreijven jn het vraensche*", Joseph Annoot, 86e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Poperinge.⁴⁰⁵

"*Mene vrienden, alle mene meste wonderheden dat jk hebbe, js om alle de landstreken aftezien, ende alle sorten van taelen te leeren, velle soldaeten spreken dri-vier sortten van taellen*", Bernaerd Beijaert, 88e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Moerkerke.⁴⁰⁶

Er kan beargumenteerd worden hoe ongeletterdheid een vorm van uitsluiting kon creëren op campagne. Wanneer een conscriptiesoldaat ongeletterd was, kon hij in de meeste gevallen beroep doen op een geletterde compagnon die hem bij kon staan in het opstellen van een brief. De ongeletterde soldaat ondertekende dan simpelweg zijn brief met zijn naam of met een kruis. Ook hier blijkt de notie van gemeenschappelijke taal - ook al is deze taal beperkt tot de spreektaal - eenheid en steun in te houden. Toch blijkt dat in sommige gevallen soldaten uit de boot vielen. Zo moest Pieter Lanoeije twee jaar wachten om een brief te sturen naar zijn moeder door het gebrek aan geletterde mannen in zijn eenheid die de Vlaamse taal konden spreken als schrijven:

"*tes nu geleden ontrent twee jaeren maer ten is mij falte niet van Den tid dat ik niet geschreven En want ik 'en conde niemand vinden om voor mij te schrijven*", Pieter Lanoeije, 121e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Pollinkhove.⁴⁰⁷

Van de 317 brieven zijn in 10 gevallen kenmerken te herkennen van analfabetisme, zijnde de ondertekening met een kruisje of de ondertekening met de naam van de vervangende schrijver. Het aantal ongeletterden zal wellicht een pak hoger gelegen hebben. Er zijn niet altijd aanwijzingen te vinden in de brieven die het bewijs leveren van analfabetisme. Ter illustratie was 50 procent van de Belgische mannelijke bevolking in 1866 ongeletterd. Op het einde van de 18de eeuw zal dit cijfer ongetwijfeld nog een stuk hoger gelegen hebben. Tussen 1797 en 1815 kon slechts 30 procent van de getrouwde koppels behorende tot de arbeidersklasse hun huwelijksacte ondertekenen.⁴⁰⁸ Dit valt historisch te verklaren door het feit dat het naast elkaar bestaan van meerdere talen, dialecten en culturen een natuurlijk gegeven is. Een staat waar één enkele gesproken taal geldt en een enkele cultuur gepromoot wordt, bestond niet voor het aanbreken van de Franse revolutie in 1789. Voor het aanbreken van de revolutie sprak slechts de helft van de natie de Franse taal en slechts 12 procent sprak de taal op de correcte manier. Zolang de orale traditie de

---

⁴⁰⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Kustverdediging en vloot, nr. 298," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief298.htm>.

⁴⁰⁶ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 312," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief312.htm>.

⁴⁰⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 265," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief265.htm>.

⁴⁰⁸ Sylvie-Anne Goffinet en Dirk Van Damme, "Functional Illiteracy in Belgium," in *UIE Studies on Functional Illiteracy in Industrialized Countries* (Brussel: Koning Boudewijnstichting, 1990), vi: 5.

maatschappij domineerde en tevens vaak regionaal verschilde was het onmogelijk om te spreken van een gestandaardiseerde geschreven en gesproken taal die mensen met elkaar verbond. Dit leidde tot veel analfabetisme. De kentering kwam pas halverwege de 19de eeuw. De standaardtaal dient geïnterpreteerd te worden als een democratisch fenomeen eerder dan een cultureel fenomeen.⁴⁰⁹ Voor de komst van het standaard-Nederlands was de communicatie tussen een persoon afkomstig uit het huidige West-Vlaanderen en een persoon uit het gewest Brabant problematisch. Deze twee dialecten gunden zich dan ook niet tot een vlotte communicatie. Dit verklaart ook waarom dienstplichtigen uit het Leie-departement geen aansluiting vonden bij personen uit andere regio's waar andere dialecten gesproken werden. Dit bewijst verder de these van het regionalisme.

2.4 Antropologische cultuur

Vanaf het ontstaan van de mensheid hebben mensen in sociale groepen geleefd en zochten ze samen naar antwoorden op de kritieke vragen van het leven en het overleven. Zo dienden ze vragen op te lossen als: Hoe leven we harmonieus in groep? Hoe verzamelen wij eten? Hoe kleden wij ons zelf? Hoe huisvestingen wij onszelf? Hoe gaan wij om met rechten en verantwoordelijkheden? Deze levensvragen - groots of alledaags, die in elke samenleving voorkomen, maar op verschillende manieren worden ingevuld - kunnen worden samengebracht onder de noemer van antropologische cultuur.⁴¹⁰ Georg Wilhelm Friedrich Hegel benoemde deze antropologische cultuur met de term *volksgeist*. Hiermee wees hij op de eenheid in levenswijze van een volk, die enkel en alleen aan dat unieke volk kan worden toegeschreven. Hegel beargumenteert verder dat elke groepering mensen, die hij als volk aanduidt, een uniek socio-culturele structuur bezit die overeenkomt met hun nationale karakter.⁴¹¹ In dit hoofdstuk ga ik dieper in op de manier waarop de dienstplichtigen uit het Leie-departement zichzelf en hun cultuur analyseerden, beschreven en ervoeren. Welke elementen speelden een rol in het alledaagse leven van de soldaten voor ze zich dienden aan te melden bij het leger? Vaak verdwijnen deze voor tijdsgenoten voor de hand liggende elementen van de geschiedenis in de marges van de historiografie. Aan de hand van deze brievenanalyse wil ik dit proces voorkomen. Zaken als het binnenhalen van de oogst in de zomermaanden of het betalen van pacht maken een significant deel uit van de Vlaamse antropologische identiteit die in de 21ste eeuw in de vergetelheid zijn beland.

In de 317 brieven wordt de notie 'Vlaming' maar liefst 32 keer letterlijk aangehaald. Met andere woorden wordt in maar liefst 10% van de brieven rechtstreeks over de 'Vlaming'

---

⁴⁰⁹ Eric Hobsbawm, "Language, Culture, and National Identity," *Social Research* 63, nr. 4 (1996): 1068-9.

⁴¹⁰ Serena Nanda en Richard L. Warms, *Cultural Anthropology* (Los Angeles: SAGE Publications, 2004), 1.

⁴¹¹ Shlomo Avineri, "Hegel and Nationalism," *The Review of Politics* 24, nr. 4 (1962): 468.

gesproken. Hoe moet men deze notie precies benaderen vanuit de invalshoek van de antropologische cultuur? Als eerste moet worden uitgemaakt wat deze jongemannen buiten geografie, religie en taal met elkaar gemeenschappelijk hadden. Een eerste element die onderscheiden kan worden is de identificatie met de volkscultuur. Vanaf de vroegmoderne tijd kwam er in West-Europa een steeds groter wordende differentiatie tussen voorheen onscheidbare domeinen. Er ontstond een steeds groter wordende kloof tussen de elitaire klasse en de lagere klassen, waardoor ook twee culturen ontstonden. Zo ontstond rond 1500 een cultureel verschijnsel dat door meerdere sociale klassen werd gedeeld en toegeëigend, met name de volkscultuur. Deze volkscultuur was een amalgaam van enerzijds christelijke elementen en anderzijds volkse profane elementen, zoals bijgeloof en antropologische cultuur. Deze volkscultuur speelde zich voornamelijk af in de dorpse gemeenschappen maar bij uitbreiding kwam ze ook voor in stedelijke contexten. De lokale gebondenheid in de vorm van volkscultuur kwam in Vlaanderen tot uiting via de organisatie van volksfeesten, kermissen en volksspelen.⁴¹² Deze lokale volkscultuur leefde door op het platteland tot in de 19de en soms 20ste eeuw. Het is duidelijk dat de overgrote meerderheid van de dienstplichtigen uit het Leie-departement behoorden tot deze volkse klasse. De beroepen die de dienstplichten beoefenden waren het vaakst landbouwer maar ook loonarbeider, ambachtsmannen en andere beroepen als molenaars en knechten kwamen voor. Anders dan in de late middeleeuwen en de vroegmoderne tijd is op het einde van de 18de eeuw een plattelandssamenleving waar te nemen die niet exclusief werd vertegenwoordigd door landbouwers. Hoewel de agrarische sector de meest voorkomende en dominantste levenswijze was, kwamen binnen de gemeenschappen ook kruideniers, bakkers, brouwers en winkeliers voor. Dit was het gevolg van een landbouwrevolutie in Vlaanderen waarbij grote landbouwbedrijven de kleinere boeren wegconcurrerden. Hierdoor moesten de meeste gezinnen andere vormen van inkomen zien te genereren zoals huisnijverheid maar dus ook deze via nieuwe beroepen. Het is belangrijk om te erkennen dat het overgrote deel van de bevolking in de 18de eeuw op de grens van armoede balanceerde.⁴¹³ Hierdoor zijn jongemannen uit meer elitaire klassen veel minder vertegenwoordigd binnen de rangen van het Franse leger. Zij hadden de mogelijkheid om via hun kapitaal een plaatsvervanger te betalen.⁴¹⁴ Als gevolg van deze evolutie zijn in de brieffragmenten overblijfselen van deze volkse cultuur waar te nemen. Zo schrijft Emanuel Beert over de kermis te Kortrijk wat een grote belevenis voor hem lijkt te zijn. J. Frijsou schrijft dan weer over het typisch Vlaamse volksspel krulbollen:

"En ik peijse nog wel van kermis Cortrijk nog te komen dansen maer het zal moeten in jaer 14 wezen", Emanuel Beert, dienstplichtige uit Kortrijk.⁴¹⁵

---

⁴¹² Anne-Laure Van Bruaene, "Differentiatie," in *Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd*, eds. René Vermeir (Wommelgem: Van In, 2012), 245.

⁴¹³ Thijs Lambrecht, "De landbouw," in *Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd*, eds. René Vermeir (Wommelgem: Van In, 2012), 200-1.

⁴¹⁴ Forrest. *Napoleon's men*, 17.

⁴¹⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 316," *Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd*, geraadpleegd 13.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief316.htm>.

"Ende dat jk nergens geen bolletraen En vinde om te bollen", J. Frijsou, 45e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Menen.⁴¹⁶

De landbouwsamenleving en de Vlaamse volkscultuur blijken onlosmakelijk met elkaar verbonden. Vlaanderen wordt in de historiografie vaak de tuin van Europa genoemd door de grote landbouwproductie die hier plaats vond, startende in de vroegmoderne tijd en lopend tot de 19de eeuw. De Vlaamse landbouw werd gekenmerkt door de hoge mate van handarbeid die er in werd geïnvesteerd. Het voeden en overleven van de familie was de grootste stimulans die de landbouwfamilies kenden om te produceren. Vaak werden alle leden van de familie ingezet om het land te bewerken. Deze overlevingslandbouw was in Vlaanderen minder gericht op het eigen gebruik. Eerder was de productie van landbouwproducten gericht op de landbouwmarkt. Men produceerde met de hele familie landbouwproducten die werden verkocht op de markt.⁴¹⁷ Eerder (hoofdstuk 2.1.3) werd reeds gewezen op het belang die Vlaamse conscriptiesoldaten hechten aan landbouw. In volgende brieffragmenten komt deze band met landbouwproductie meer tot uiting vanuit het eigen cultuur perspectief:

"Op den eersten van Hosmand 1813", Pierre Fransois de Clercq, dienstplichtige uit Moen.⁴¹⁸

"toulon is 300 heuren van huijs, et is een waerm land allien zij pekken al het graen den oest die gaed hier al verbie", Francois Pinson, 48e régiment équipage de Haut Bord et de Flottille, dienstplichtige uit Alveringem.⁴¹⁹

"en kan daer niet Leven want het isser stijf heet veel heeter als in ons Lant En het isser ongezond want het waeter dat wij drijnken stijnt, En alles is ses weken Eer rijppe als in ons flanderen Land cooren fruijten", Francois Pierloot, 112e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Ichtegem.⁴²⁰

---

⁴¹⁶ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 20," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 13.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief20.htm>.

⁴¹⁷ Erik Thoen en Tim Soens, "Contextualizing 1500 years of agricultural productivity and land use in the North Sea area. Regionally divergent paths toward the world top," in *Rural Economy and Society in North-western Europe, 500-2000. Struggling with the Environment: Land Use and Productivity*, eds. Erik Thoen en Tim Soens (Turnhout: Brepols, 2015), 469-73.

⁴¹⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 317," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 13.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief317.htm>.

⁴¹⁹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Her en der in Frankrijk, nr. 139," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 13.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief139.htm>.

⁴²⁰ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Noord-Italië, nr. 198," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 13.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief198.htm>.

"Ik ben zeer verlangende om te weten hoe het met UL: gaet en met geheel onze familie en ook om te weten als den ougst schoone binnen gedaen is of niet. Langst dit kwartier en groeijen 'er maer slegte vrugten d' haever en is maer eenen voet lang ten alderhoogsten en de terwe en is ook nog zoo goed niet gelijk in ons land en 't is de beste vrugt die hier groeijdt maer dat en verwondert mij nog niet stijf want zij en labeuren hier niet dat deugt zij werken altijd met ossen en steen Ezels want al de peerden die hier zijn zijn altijd agter de baene om den wijn te vervoeren", Pieter Scherrens, 66e régiment d 'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Wingene.⁴²¹

Uit deze fragmenten valt vooral de verbondenheid op die aanwezig is tussen de dienstplichtigen en het landbouwersbestaan. Pierre Francois de Clercq communiceert zo bijvoorbeeld naar huis door op zijn brief 'oogstmaand' te gebruiken als tijdsaanduiding in plaats van de maand augustus. Francois Pinson schrijft naar huis dat door het warme weer in Frankrijk de graanoogst al in juni is binnengehaald. Ook Francois Pierloot schrijft naar huis over het verschil in oogsttijd tussen in dit geval Italië en Vlaanderen. Pieter Scherrens lijkt ook zeer geïnteresseerd te zijn hoe het binnenhalen van de oogst thuis is verlopen. Dit is dan ook het eerste wat hij vraagt aan zijn familie. Daarna gaat hij verder in op de landbouwsituatie in Spanje waar hij niet veel goeds over te vertellen heeft. Zo schrijft hij over de slechtere kwaliteit graan en het gebruik van ossen op het veld, wat in Vlaanderen sinds de vroege middeleeuwen niet meer gebeurde.

Een laatste antropologisch cultureel fenomeen dat ik wil aanhalen is de relatie tussen mannen en vrouwen op militaire campagne. Het is meer dan duidelijk dat mijn bronnencorpus enkel ingaat op het mannelijke standpunt. Hoe gingen de dienstplichtigen om met het vrouwelijke geslacht wanneer zij op campagne waren? Dienstplichtige jongemannen die verplicht soldaat werden, begaven zich in een compleet nieuwe wereld. Enerzijds dienden zij gewoon te worden aan het militaire régime en de orders van superieuren. Anderzijds waren vele van deze dienstplichtige jongemannen voor de eerste maal weg van huis, onttrokken aan toezicht van ouders, familie en de kerk. Wanneer op veldtocht al snel duidelijk werd dat de toekomst niet altijd zeker was, kwam al snel het besef van het hier en nu. Als gevolg verwelkomden de *conscrits* uitbundig drankgebruik en andere activiteiten zoals lichamelijk contact met het vrouwelijk geslacht.⁴²² De geloofsregels van de Katholieke kerk, die de dienstplichtigen in de parochie zo dierbaar waren geweest, schreven voor dat kuisheid en een celibataire levensstijl het hoogste goed waren. Het huwelijk had onder meer als taak de menselijke lichamelijke driften op een morele wijze te kanaliseren.⁴²³ Deze waarden werden al gauw - anders dan andere katholieke waarden - door een combinatie van testosteron en het vertoeven in een wereld vol mannen, gepaard met dagdagelijks gevaar, genegeerd. In de historiografie rondom de

---

⁴²¹ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 244," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief244.htm>.

⁴²² Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom*, 562.

⁴²³ Isabelle Devos, Anne-Laure Van Bruaene en René Vermeir, "Sociale categorieën," in *Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd*, eds. René Vermeir (Wommelgem: Van In, 2012), 236-7.

Napoleontische oorlogen en de sociale aspecten wordt vaak gesteld dat de soldaten spaarzaam waren op het beschrijven van relaties met vrouwen op campagne⁴²⁴. Ook ik heb dit gemerkt in mijn bronnenanalyse. Er zijn slechts twee brieffragmenten die handelen over interacties met vrouwen. Beiden liggen aan een uiterste zijde van het spectrum. Het eerste fragment gaat als volgt:

"smorgens als wij op staen daer moet gereet staen voor jder Man voor ses stuijvers brandewijn tsnoens daer moet zijn souppe boulije herdeappels jn zwijnenvleesch gebraden daer naer nog gebrune vleesch En gekockte pruijmen bier zoo feel als dat wij hebben willen Savens nog Eens gebraden vleesch En haerde appelen jn swijnnen vleesch gebraden botter konnen wij niet dickwels Eten want daer En is niet veel geen, godt gaeve dat het lange Mogte deuren want wij En konnen niet beter zijn nog Contender Sondags wij doen de boeren ons gelt geven En wij gaen dansen met Elck Eene Schoene jongvrouw aen onse zijde En scheppen veel plezier met hun want zij En konnen geen lieven zien als de vlaemijngen", Pieter Snoek, 54e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Reninge.⁴²⁵

In dit fragment vallen een drietal zaken op: machtsmisbruik, alcoholgebruik en mogelijk prostitutie. Het feit dat Frankrijk een massaleger op de been hield via de conscriptie - vaak ging het om jonge ongehuwde mannen - maakte dat dit laatste niet ongebruikelijk was. De legerleiding liet de soldaten vaak ook begaan in hun seksuele activiteiten en kneep een oogje toe. De manier waarop soldaten omgingen met vrouwen in dorpen en garnizoenssteden hing af van de situatie. Een meer hoffelijke benadering kon verwacht worden in gebieden waar de publieke opinie positief stond tegenover de komst van de Fransen. In gebieden met meer verzet kon de situatie al snel barbaars worden.⁴²⁶ Niet alle interacties met plaatselijke vrouwen verliepen echter op deze manier. Volgend fragment toont de meer katholieke benadering:

"ik hebbe aen ULder verzocht te verzoeken van mij histen briefven of te zenden om te trauwen ik en geloove niet Dat gij mijn geluk zout wellen ontzeggen vader want mijn liefste heeft Die permissie gekregen van den korrenil en den grooten major en alde oude ofesiers om diz swelle Dat een meijken is van groot volk en wij zijn gierren gezien van al De offesiers van ons regement en als ik getrauw ben ik zal Eer naer mijn huijs konnen comen mijn vrauw zal beeter met De heeren zijn om mijnen conge te bekommen,"⁴²⁷

---

⁴²⁴ Forrest. *Napoleon's men*, 139.

⁴²⁵ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 39," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 13.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief39.htm>.

⁴²⁶ Forrest. *Napoleon's men*, 140-1. ; Welten, *In dienst voor Napoleons Europese droom*, 567-70.

⁴²⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 280," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief280.htm>.

“Ik verwagte het gene Dat jk gevragt hebbe in Den laesten brief Dat jk geschreven hebbe Dat gij mijn kisten brieven of zout zenden en u konsentiment om te trauwen en dat gij u konsentement in het frans zout Doen schrijven en mijn kisten brieven ook ik en geloove niet mijn liefsten vader Dat gij mijn geluk niet en zout willen om zeggen Dat gij mijn ongeluk niet en zout willen hebben ik geloove Dat gij mij te gierren ziet om Dat mij te onzeggen, en ik UL ook, want Dat ik het permission niet hadde van mijnen kornel ik en zoude geen twee brieven op een maent schrijven maer Den kornel en Den kaertiermeester wel Dat ik seffens trauwe want het is een meiske Die gierre gesien is van De offesiers van ons regement en van De heeren van De stadt om Diesswelle Dat zij rijke js en jk verhoppen ben van heer mijnen konge te krijgen om Dieswelle Dat zij gierren gesien van al De s' offesier en om u te kunnen helpen in u houde”, Joan Dobbels, 116e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Wakken.⁴²⁸

In dit fragment is geen sprake van prostitutie of Franse rokkenjagers. Wel wordt hier door Joan Dobbels aan zijn ouders verzocht om hun goedkeuring op te sturen naar de legerleiding, zodat Joan kan trouwen met een plaatselijke Spaanse dame. Wanneer een soldaat op campagne een relatie aanging met een plaatselijke vrouw had hij de mogelijkheid om in het huwelijk te stappen. Hiervoor moest hij wel de goedkeuring zien te krijgen bij de officieren van zijn eenheid, wat overigens zelden werd toegestaan.⁴²⁹

2.5 Tussentijdse conclusie: nationalisme?

Nu ik de notie van een ‘Vlaamse’ etnische identiteit uiteen gezet heb in vier aspecten, zijde geografie, religie, taal en antropologische cultuur ben ik in staat te determineren indien er een gevoel van nationalisme aanwezig was in het gedachtengoed van de ‘Vlaming’ en bijkomend de dienstplichtigen uit het Leie-departement. Om tot een eenduidige conclusie te komen overloop ik mijn theoretisch kader rondom nationalisme die ik opstelde in hoofdstuk 3.1.2 van de theoretische duiding aangevuld met de informatie uit de brievenanalyse. Volgens de definitie van Michael Wintle zou een nationalistische ideologie ontstaan wanneer de natie een superieure kracht bekleedt in de samenleving. Bij gevolg brengt de kracht van de natie een nationale identiteit met zich mee die gebaseerd is op etniciteit, cultuur en mogelijks religie.⁴³⁰ Indien deze definitie toegepast wordt op de casus van de Zuidelijke Nederlanden bij de aanvang van de Franse periode in 1794 kan gesteld worden dat de Franse natie geen superieure kracht teweeg bracht in de net geannexeerde Zuidelijke Nederlanden. Zoals dit onderzoek reeds meermaals aanhaalde werd de Franse revolutionaire aanhechting over het algemeen niet verwelkomd door de bevolking in de verschillende gewesten. Bijgevolg kregen noties als een Franse etniciteit, revolutionaire cultuur en een vrijmetselaarsgevoel geen gehoor in de Zuidelijke Nederlanden en of

---

⁴²⁸ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 281,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 12.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief281.htm>.

⁴²⁹ Forrest. *Napoleon's men*, 142.

⁴³⁰ Wintle, “Emergent Nationalism in European Maps of the Eighteenth Century,” 271.

binnen het gewest Vlaanderen. Ook in de periode voor de Franse aanhechting wanneer de Zuidelijke Nederlanden aan het Habsburgse rijk toebehoorden kan er niet van een nationaal gevoel gesproken worden. De Zuidelijke Nederlanden vormden sinds de Bourgondische periode een theoretische constructie, gestuurd vanuit de monarchie. Zelfs binnen de Zuidelijke Nederlanden zelf bestond er geen eenheidsgevoel tussen de verschillende gewesten.

Een gedeelde katholieke religie gepaard met het geloof in Godssoevereiniteit vormen de enige twee elementen die hier kunnen worden aangehaald om een mogelijk gevoel van nationale eenheid te verdedigen. Hierdoor kan de notie van een Pre-verlichtingsnationalisme aangehaald worden. Echter geldt dit enkel indien er een eenheidsgevoel in de natie aanwezig is gepaard met etniciteit, cultuur en religie, wat opnieuw niet het geval is. Dit neemt niet weg dat de lagere kasten van de samenleving aanwezig in het gewest Vlaanderen de Habsburgse monarchen als legitieme vorsten ervaarden. Samen met het katholieke geloof vormde deze natuurlijke vorstelijke aanwezigheid een factor van stabiliteit in de samenleving.

Naast de definitie van Wintle dient de theoretisering van Miroslav Hroch onder de loep genomen te worden. Reden hiervoor is dat Hroch focust op gevoelens van nationalisme binnen 'kleine' of eerder onderdrukte naties, waarvan hij Vlaanderen als een voorbeeld neemt. Hroch formuleerde vier steunpunten waarmee gedetermineerd kan worden indien er daadwerkelijk gesproken kan worden van een nationalistische ideologie. Als eerste uitgangspunt stelde Hroch dat er zich een identificatie moet voordoen met het idee van de natie binnen de derde. Ook hier moet als antwoord geformuleerd worden dat de derde stand, bestaande uit een meerderheid van landbouwers, zich niet identificeerde met het idee van een natie, als wel met de vorst. Dit bewijst zich in het feit dat de derde stand voor het overgrote deel afwezig was in de Brabantse Omwenteling, wat geïnterpreteerd moet worden als een elite-revolte.

Ten tweede stelt Hroch dat zich minstens een specifieke groep moet identificeren met de natie als concept. Deze groep noemt hij de patriotten. In de casus van de Oostenrijkse Nederlanden kan gesteld worden hoe de hoge adel een band had met het Habsburgse Rijk. Wanneer specifiek gefocust wordt op de Franse periode kan gesteld worden hoe er radicale jakobijnse clubs waren, maar de meerderheid van de bevolking vond hier op zijn beurt geen aansluiting mee. Wanneer de algemene dienstplicht wordt ingevoerd en soldaten uit het Leie-departement de wapens moeten opnemen voor Frankrijk, ben ik van mening dat er zich wel degelijk een patriottische verbinding vormde tussen de soldaten en Frankrijk vanuit de militaire identiteit. Echter kan niet gesproken worden van een effectief Vlaams nationalisme.

Ten derde stelt Hroch dat er zich een afkeer moet voordoen tegen de oude en/of nieuwe geïnstalleerde elite en de bijhorende machtsbeginselen. In de casus van de Oostenrijkse Nederlanden keerde enkel de elite zich op het einde van de 18de eeuw tegen het beleid

terwijl de grote massa trouw bleef. Wanneer het Franse bestuur wordt ingericht stuit dit op een meer wijdverspreid verzet, zowel vanuit de lage als hogere klassen. Hier kan dus wel beargumenteerd worden hoe een notie van een proto-nationalisme tot stand kwam tegenover de nieuwe Parijse regering.

Tenslotte beargumenteert Hroch dat de volkstaal geïnstrumentaliseerd wordt door de nationale beweging in de kleine natie. In de Oostenrijkse tijd was de taal van de elite het Frans. Laat het nu ook zijn dat deze elite de speerpunt van de nationale beweging vormde. Hier kan dus niet gesproken worden over de instrumentalisering van een volkstaal. De lagere klassen hadden zowel in de Oostenrijkse als in de Franse tijd geen eenheidstaal. Elk gewest had zijn eigen variant van het Nederlands waardoor communicatie moeilijk bleek. Dit wordt ook bewezen in de brievenanalyse waar West-Vlaams sprekende soldaten geen enkele toenadering zoeken met andere Zuid-Nederlandse gewesten. Ook hier blijft de notie van een algemeen Vlaams nationalisme opnieuw uit.

Aanvullend mag het aspect van oorlog en conflict niet uitgesloten worden wanneer onderzoek wordt gevoerd naar identiteit en nationalisme tijdens de Revolutionaire en Napoleontische oorlogen. Vaak bestaat de opvatting dat een nationalistische ideologie vanuit zichzelf een agressieve houding voortbrengt. In academisch debat lopende rondom de wisselwerking tussen oorlog en nationalisme, wordt een onderscheid gemaakt tussen verschillende vormen van nationalisme die zich voordoen in conflictsituaties. Ik haalde reeds aan hoe Jack Snyder vier soorten nationalisme onderscheidt die in een oorlogssituatie kunnen voorkomen of veroorzaakt worden, namelijk burgerlijk, etnisch, revolutionair en antirevolutionair nationalisme. Wat de Franse annexatie van de Zuidelijke Nederlanden betreft kan er gesproken worden over een etnisch nationalistisch conflict. Hierbij is een natiestaat of bevolkingsgroep meer geneigd om een conflict aan te gaan vanuit een religieus, taalkundig, cultureel of etnisch dispuut. Er wordt dan ook veel minder rekening gehouden met de mogelijke kosten en verliezen dewelke een (impulsief) conflict kan inhouden.⁴³¹ Belangrijker hier is dat de uitkomst. De boerenkrijg is een goed voorbeeld van dergelijk etnisch nationalistisch conflict. Echter mag niet vergeten worden dat de Boerenkrijg verschillende aparte opstanden waren die onder een zelfde noemer worden gekarakteriseerd.⁴³²

Uit deze pijlers kan al snel tot het inzicht bekomen worden dat er eind 18de, begin 19de eeuw geen nationalistische ideologie aanwezig was in de Zuidelijke Nederlanden of het gewest Vlaanderen. Eerder moet ervan uit gegaan worden dat er een gevoel van regionalisme heerste. Dit regionalisme kan worden gezien als een beperkte vorm van proto-nationalisme aangevoerd door lokale taal, religie, geografie en antropologische

---

⁴³¹ Matthew Adam Kocher, Adria Lawrence en Nuno P. Monteiro, "The Rabbit in the Hat: Nationalism and Resistance to Foreign Occupation," *American Political Science Association Annual Meeting* (2013): 2-5.

⁴³² François, *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feiten en fictie*, 24-5.

cultuur. Dit proto-nationalisme is tevens ook geen gevoel die door een bepaalde kracht gestimuleerd wordt. Het moet eerder geïnterpreteerd worden als een natuurlijk gegeven die aanwezig is in een gemeenschap en de elementen die deze gemeenschap eigen maken. Dit sluit aan bij de 'Nationhood from below'-these van Maarten Van Ginderachter en Marnix Beyen. Hierin wordt beargumenteerd dat alledaagse elementen in de 19de eeuw als regio, kledingdracht, inheemse landschapselementen, arbeid, religie, klasse, etniciteit, etc. een grote impact hebben op de grote plattelandsbevolking. Deze elementen die vaak niet door de natievormende elite worden opgepikt spelen een grote rol in de identificatie met de nationale identiteit. Toch bleek uit de brievenanalyse dat dienstplichtigen zich via de notie van *l'armée d'honneur* en de militaire identiteit hechtten aan een soort Frans, Napoleontisch patriotisme. Dit was bij de gewone bevolking evident niet het geval.

3. Percepties en 'de ander'

"Al beschikt iemand over sterke legers, toch heeft hij altijd de welwillendheid nodig van een gebied om er binnen te kunnen komen." Niccolo Machiavelli, in *Il Principe*.⁴³³

In dit slothoofdstuk van mijn brievenanalyse leg ik de focus op de dimensie van percepties. Ik analyseer de sociaal-culturele context en factoren van het beeld waarmee de West-Vlaamse dienstplichtigen andere bevolkingsgroepen waarnamen tijdens de Revolutionaire en Napoleontische oorlogen. Hoe beleefden de dienstplichtigen uit het Leie-departement hun interactie met de plaatselijke bevolkingsgroepen? Hoe interpreteerden zij hun levensstijl? Hoe zagen ze de vijandige legers en de soldaten waartegen ze ten strijde trokken? Dit zijn de kernvragen waarop ik in dit hoofdstuk op antwoord vanuit de brievenanalyse.

In hoofdstuk 2.1.3 betreffende het landschap en hoofdstuk 2.4 betreffende de landbouw als onderdeel van de antropologische cultuur haalde ik reeds een beeldvorming aan die de West-Vlaamse soldaten beleefden in de voor hen onbekende streken. Dit soort beeldvorming die zij hadden van het onbekende bleef niet beperkt tot landbouw en landschap. Zij projecteerden ook hun persoonlijke visies op bevolkingsgroepen wanneer zij deze voor de eerste maal tegenkwamen. Gepaard met deze nieuwe ontmoetingen leerden de dienstplichtigen ook kennismaken met nieuwe culturen, gebruiken en manieren van leven die verschillend waren van de manier waarop zij in het Leie-departement leefden. Deze percepties zijn vaak overgeleverd aan volgende generaties via de correspondentie met het thuisfront. Maar al te vaak komt het voor in mijn bronnencorpus dat een soldaat zijn familie uitleg gaf over de verschillende onbekende soldatenlegers en bevolkingsgroepen die hij op zijn verre campagnes ontmoette. Deze beeldvormingen

---

⁴³³ Op de Beeck, *Napoleons nachtmerrie*, 164.

hebben doorgaans een negatieve bijklank wanneer de dienstplichtigen zich niet kunnen herkennen in de nieuwe culturen die ze ontmoeten. Een positieve beeldvorming komt anderzijds ook tot stand wanneer de conscriptiesoldaten hun eigen cultuur herkennen in de ontmoeting. Er moet ook rekening gehouden worden met het feit dat het Franse conscriptieleger merendeels was samengesteld uit de lagere bevolgingsklassen die vaak geen opleiding genoten hadden, laat staan hoger geschoold waren. Hierdoor was een kritische blik vaak ver te zoeken in de repertoires van de soldaten. Zij zagen de nieuwe streken eerder vanuit een praktische kijk. Nieuwe streken die nog niet door oorlogsgeweld waren aangetast werden gezien en gebruikt als enorme bevoorradingspunten. Plunderpraktijken en machtsmisbruik waren hier geen uitzondering waardoor de lokale populaties automatisch in een onderdanige rol werden geplaatst en waargenomen.⁴³⁴

3.1 Percepties omtrent vijandelijke troepen

De eigen visie, beeldvorming en discours omtrent 'de vijand' is nooit eenzijdig. Politieke invloed, de tijdsgeest en omstandigheden dragen allen bij aan de manier waarop 'de ander' wordt gepercipieerd door de eigen ogen. De algemene opvatting omtrent vijandelijke troepen is dat ze in de regel door propaganda worden afgeschilderd als fanatiekelingen, wilden en barbaren en in een meer religieuze notie als duivels.⁴³⁵ Franse, of eerder Vlaamse percepties over vijandelijke troepen nemen verschillende meningen aan in de brieffragmenten. De beeldvorming is in de meeste gevallen negatief al komen soms ook positieve noties voor. Veel van de brieffragmenten doen denken aan de populaire literatuur over het oriëntalistische. Exotische locaties en avontuurlijke ontdekkingen in andere continenten moeten met eenzelfde kritische blik geanalyseerd worden als de overgeleverde blikken van Europese soldaten over andere Europese soldaten.⁴³⁶ In volgende brieffragmenten schrijven de Vlamingen hun mening over vijandelijke legers:

“wij hebben gelegen jn het land van Polen, jn het maegerste land van geelden weereld, daer en js niet als luizen jn het land; wij hebben daer gelegen hontrend 6 maenden jn het veeld tegen de Russensche, wij hebben eenen veldt slag geslagen waer meer als 16 van ons regement van ons bataillon zin overgebleven 16 mannen; de Russensche hebben nog den slag verlooren, maer de Russensche zin goede soldaeten, maer het commende en js niet goed; dat zin wilde menschen, die hebben baerden van twee voeten lanck, die heten vlesch zonder dat het gebraeden ofte gekoect is, die schiten met pillen en boegen, ende daer zin nog andere sorten van soldaeten die hebben pickken van 10 a 11 voeten lanck,

---

⁴³⁴ Forrest, *Napoleon's men*, 144-8.

⁴³⁵ Brian Michael Jenkins, *Unconquerable Nation: Knowing Our Enemy, Strengthening Ourselves* (Santa Monica: RAND Corporation, 2006), 53.

⁴³⁶ George R. Jr Stevens, *German perceptions of Poland and Russia in the Early Modern period* (Clemson: Clemson University ProQuest Dissertations Publishing, 2016), 1-15.

dat zin alle boeren ende rieden al te peerde, al klene perden.”, Bernaerd Beijaert, 88e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Moerkerke.⁴³⁷

"de boeren van het omliggende die voor den tweeden mael gerevolteert zijn, tegen de fransche troupe die 'er in laggen de spaensche soldaeten hebben ons de hand gehouden", Sergeant Joachim van den Briele, dienstplichtige uit Knokke.⁴³⁸

Uit deze fragmenten kan besloten worden dat enerzijds stereotypen een grote rol spelen wanneer men schrijft over de vijand. Wanneer de soldaten hun mening geven over bondgenoten - zoals Spanjaarden, die tevens het katholieke geloof delen - wordt met een bijna christelijke vriendschappelijkheid geschreven in de brieven. Soldaat Bernaerd Beijaert beschrijft in zijn brief de Russische soldaten die hij op campagne tegenkwam in de strijd. Een eerste vaststelling is de polarisatie waarmee geschreven wordt. Zo zouden de Russen in de ogen van Beijaert vakkundige soldaten zijn, ondanks hun achtergestelde primitieve uiterlijk en levenswijze. Met andere woorden wordt geïnterpreteerd dat er een soort van 'trade off' plaatsvond waarbij strijdlustigheid wordt ingeruild voor 'vooruitstrevendheid'. Ook bekritiseerde Beijaert het opperbevel van het Russisch leger als onbekwaam waardoor de Fransen superieur bleken in het veld.⁴³⁹

3.2 Percepties omtrent 'vreemde' populaties

In tegenstelling tot de onbeweeglijke loopgravenoorlog aan het westelijk front tijdens Wereldoorlog I, waren de Revolutionaire en Napoleontische oorlogen een conflict van snelheid, verrassing en manoeuvre. Dienstplichtigen legden grote, soms enorme afstanden af. Veel Fransen maar ook Vlamingen in de Napoleontische legioenen doorkruisten letterlijk het continent en streden zowel in Spanje als in Rusland, afstanden die eerder ongezien waren in oorlogsvoering. Sommigen werden zelfs verder weg ingezet, zoals de Vlaamse troepen die werden uitgezonden om de slavenopstanden in het Frans Caraïbisch gebied neer te slaan. Deze soldaten waren zich wel degelijk bewust van de grenzen en enorme uitgestrekte afstanden die zij overbrugden en legden deze vast in hun geschriften en brieven.⁴⁴⁰ Volgende brieffragmenten geven de percepties weer van de West-Vlaamse dienstplichtigen op de bevolking in verschillende delen van Europa en het Caraïbisch gebied:

---

⁴³⁷ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Andere brieven, nr. 312," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 13.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief312.htm>.

⁴³⁸ Jan van Bakel, "De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 243," Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 13.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief243.htm>.

⁴³⁹ James Leighton, "Travel Writing and Encounters with National 'Others' in the Napoleonic Wars," *History Compass* 7, nr. 4 (2009): 1246-53.

⁴⁴⁰ Leighton, "Travel Writing and Encounters with National 'Others' in the Napoleonic Wars," 1248.

“coomen wij den tweeden dag in spanieen het welk zoo men hier zegt een slegt land is voor de soldaeten om door te gaen want als er maer tien a twaalf man en zijn worden zij vermoord en daer comen wij in portegal welke landstrecke wat beter is”, Pierre Jonkheere, 27e régiment d'infanterie de ligne, dienstplichtige uit Eernegem.⁴⁴¹

“lieve vrinden ik ben in een slegt land ik hebbe in soo veele landen geweest maer van mijn leven heb ik soo geen naesie gevonden sij staen sij staen al tegen ons op soo wel vrou peersoonen als mans en kleene kinders van acht negen Jaeren houdt het sin gelijk De barbaeren tegen ons nogtans hebben sij hoons geloove maer het sijn al de geestelijken die hulder op maeken en paeters en apten met hun geldt maer de aerreme boeren moeten al bekoopen van wij gaen daer duer gelijk een picker die boonen of terwe pickt.” Pieter J Danneels, dorp van dienstplicht onbekend.⁴⁴²

“wij zijn daer al verscheen geleid op de prochien bij de boeren tegen de zee om dat land te bewaeren de boeren dat zij ons dorsten vermoorden zij en zouden niet laeten want zij zijn verbittert op de franschen dat wesen daer geen romsche menschen dat zijn daer al luitters en gereformeerde en guizen zij gelooven wel aen godt maer niit aen onze lieve vrouwe zij en doen daer geen messe ik en kan daer geen messe hoore,” Bartholomeius Josephus Domesent, dienstplichtige uit Pollinkhove.⁴⁴³

“wij hebben ook door Een lant gepaseert waerdatt zoo veel haesen waeren als dater hier menschen zijn zeer lieve ouders gij En moet niet peijsen dat wij jn Een Christenlandt zijn neen men vijndt anders niet als ongeloovigen En luijters gereformeert En joden Sondags Sijngen sij altegaer”, Pieter Sniek, 54e régiment d' infanterie de ligne, dienstplichtige uit Reninge.⁴⁴⁴

"ik laet ul weeten als dat wij hier in ongerland bij de boeren en waer dat de joeden baerden draegen die tot aen den naeffel van hunder buick koomen", Pieter de Cloet, dienstplichtige uit Oostkamp.⁴⁴⁵

---

⁴⁴¹ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit de hospitalen, nr. 152,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief152.htm>.

⁴⁴² Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Uit Spanje en Portugal, nr. 251,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 13.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief251.htm>.

⁴⁴³ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 62,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief62.htm>.

⁴⁴⁴ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 39,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief39.htm>.

⁴⁴⁵ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, De veldtochten in het oosten, nr. 43,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief43.htm>.

“Ik desen Brief geschreven hebbe wij hadden het order om te vertrecken waer over dat jk geel bedroft ben om soo verre te gan minschien konnen wij daer blijven vier a vijf jaer ook dat jk ul: mijnschien geen antwoorde meer En konnen senden ook als het mogelijk js jk sal schrijven en ul dat laeten weten hooe dat daer gaet jn dat landt van de moren”, Franciseus Buen, dienstplichtige uit Slijpe.⁴⁴⁶

“En wij zijn vertrocken van Brest den 23 frimaire En gedebarqueert Den 14 pluviosen En als wij hier gekomen zijn hebben wij moeten vechten tegen De swarte Maar wij hebben hun aest doen Dansen jnde Bergen En Daelen, maer wij hebben geweest ondertusschen sonder vijvers want als wij trocken te Lande wij konden geen vijvers krijgen als wij wilde wij mosten komen aen de Zeekanten om de vijvers te krijgen van de schepen, En al waer wij quamen wij En vonden niemand t'huijs sij Liepen alte mael weg, sij seijden Dat wij quamen om hun slaeve te maeken En zij staeken alle steden Dorpen en hofsteden jn Brande” Pieter de Vos, fuselier dans la 11e demi-brigade de l'armée de Ste Dominge, dienstplichtige uit Woumen.⁴⁴⁷

Algemeen Besluit

In deze slotbeschouwing recapituleer ik wat de uitgangspunten van dit onderzoek waren, zoals ik deze formuleerde in de inleiding. Het doel van mijn onderzoek was om te achterhalen indien Wets-Vlaamse jongemannen die geloot werden voor militaire dienst en dus door het Franse leger verplicht ingelijfd werden, enige gevoelens van een vorm van – een eventueel Vlaamse – identiteit vertoonden. Dit gegeven onderzocht ik aan de hand van een brievenanalyse die ik uitvoerde, waardoor ik het denkkader van de dienstplichtigen kon achterhalen. Ik legde de focus in mijn brievenanalyse op de noties van een eigen identiteit die de Vlamingen al dan niet koesterden. Deze identiteit splitste ik op drie overkoepelde categorieën die frequent opdoken in de militaire correspondentie van de Vlamingen naar het thuisfront. Ik beargumenteerde dan ook in mijn inleiding reeds dat het opsporen van een eigen identiteit mogelijk was aan de hand van mijn bronnencorpus bestaande uit 317 soldatenbrieven. De focus van mijn onderzoek lag op de conscriptiesoldaten die geloot werden in het Leie-departement, wat grofweg overeenkomt met de huidige provincie West-Vlaanderen en een klein deel van Frans-Vlaanderen. Qua tijdsperiode werkte ik rond de periode van de eerste lotingen die in het departement gehouden werden in 1798 tot de nederlaag van Napoleon te Leipzig in 1813.

---

⁴⁴⁶ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Marine en kustverdediging, nr. 290,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief290.htm>.

⁴⁴⁷ Jan van Bakel, “De 317 soldatenbrieven, Marine en kustverdediging, nr. 292,” Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd, geraadpleegd 14.05.2023, <http://janvanbakel.nl/brieven/brief292.htm>.

Ik trachtte een analyse te maken van het briefverkeer die de dienstplichtigen hadden met de familie, kennissen en vrienden. Het was hierbij niet de bedoeling om macro-historische elementen uit hun boodschappen naar het thuisfront te destilleren – zoals de grote veldslagen – die reeds uitvoerig onderzocht werden in de Napoleontische historiografie. Naast een heleboel feitenmateriaal, gebeurtenissen en omstandigheden bevatten de egodocumenten ook emoties die vaak zeer persoonlijk bleken te zijn maar ook collectief voorkomen en terugkerende thema's vormen. Deze feiten en emoties vormden samen een uitmuntende bron om te peilen naar een rode draad die aanwezig was in de brievenreeks. Het leidmotief dat ik trachtte te achterhalen en te reconstrueren was de aanwezigheid van een embryonale Vlaamse identiteit en pre-Vlaams-nationalistische gevoelens. Deze gevoelens van identiteit en een pre-nationalisme verdeelde ik in verschillende thema's namelijk geografie, religie, taal en antropologische identiteit. Naast de mogelijke aanwezigheid van een 'Vlaamse' identiteit *avant la lettre* peilde ik ook naar de aanwezigheid van een militaire identiteit die zijn oorsprong kende in de rangen van het Franse leger. Tenslotte sloot ik dit onderzoek af door te focussen op de aanwezigheid van percepties die de Vlaamse soldaten hadden over andere religies, volkeren en militairen. Samengevat ging ik in deze these aan de hand van een correspondentieanalyse na in welke mate er een identiteit en/of pre-nationalistische gevoelens op te sporen vielen bij de conscriptiesoldaten die geloot werden in het Leie-departement. Was de manier waarop de Vlaamse dienstplichtigen zich identificeerden te linken aan de pan-Europese droom van keizer Napoleon I die via staatsvorming en verovering een Frans keizerrijk wou stichten waar de Zuidelijke Nederlanden in opgenomen werden? Of was eerder een doorzetting van anti-Franse gevoelens waar te nemen? Deze assumptie trachtte ik bloot te leggen aan de hand van noties als religieuze opvattingen, de gesproken taal, ervaringen en anekdotes, herkomst, zelfbeeld en oriëntaties op campagne die in de brievenreeks voorkwamen. Verder onderzocht ik aan de hand van beschrijvingen van het alledaagse soldatenbestaan hoe de Vlaamse jongemannen zich als militairen identificeerden. Wordt de algemene opvatting van een eervolle en patriottische Franse soldaat bevestigd bij de dienstplichtige Vlaming, of komt een ander beeld naar voor? Tenslotte stelde ik mij de vraag hoe Vlaamse conscriptiesoldaten hun perceptie van andere volkeren, landstrekken en religies naar huis neerpenden. Waren dit positieve beelden of eerder negatieve? Hoe komt dat bepaalde percepties aanwezig waren?

Ik ving deze studie aan met de uiteenzetting van de bron-technische aspecten en andere onderbouwende informatie. Dit achtte ik noodzakelijk om in de brievenanalyse het bronnencorpus correct en overzichtelijk uiteen te zetten en door te lichten met het oog op de probleemstelling. Zo startte ik het bron-technische aspect met de toelichting van mijn methodologie, dewelke ik hanteerde om de correspondentie te onderzoeken en de mogelijke valkuilen in het onderzoek te belichten. Verder haalde ik aan hoe ik de vele documenten verwerkte en inventariseerde. Vervolgens besprak ik het door mij onderzochte bronnencorpus, met de focus op de herkomst en opmaak van de militaire correspondentie. Hierbij gaf ik een toelichting wat de lezer of andere onderzoekers aan

kunnen treffen in dergelijke oorlogscorrespondentie. Tevens legde ik de focus op de inhoudelijke kenmerken en de briefopmaak. Verder gaf ik aan waar ik het bronnencorpus raadpleegde, waar de brieven vandaag zijn in te kijken en waar ze bewaard worden. Vervolgens gaf ik de stand van zaken weer in de historiografie over de Vlaamse soldaten die onder Napoleon dienden, een zo goed als vergeten onderwerp in het collectieve geheugen van de Vlaming. Bedoeling van deze thesis was een koppeling te maken met de *New Military History*, waar sociale aspecten evenveel aandacht krijgen als de militaire aspecten. Mijn masterthesis noopte zicht tot een brievenanalyse in drie hoofdstukken gewijd aan de beginselen van de drie focussen: een militaire identiteit, een embryonale 'Vlaamse' identiteit en de percepties over andere en vreemde identiteiten.

De militaire identiteit

Hierbij kom ik tot de eerste conclusie van dit onderzoek. In dit hoofdstuk licht ik de kernelementen door die bijdragen aan de vorming van een militaire identiteit. Zo startte ik bij de conscriptie wat tevens de start was van brievenanalyse. Zo werd in elke gemeente ieder jaar een 'klasjaar' opgeroepen via een alfabetische lijst. Deze loting bleek ook tijdens de dienst in het Franse leger een groot punt van nieuwsgierigheid te zijn voor de soldaten. Zij wilden namelijk op de hoogte blijven van wie thuis opgeroepen werd. Van de in totaal 317 brieven werd er in 29 verschillende instanties naar de conscriptie in het thuisdorp geïnformeerd. Verder informeerden vele soldaten naar huis over het certificaat die de broederdienst kon weerhouden. Vervolgens ging ik in op de notie van het dagelijkse leven als militair. Eenmaal aangekomen in de kazernes en depots kon het leven als militair beginnen en werd de burgerlijke identiteit vervangen door een militaire identiteit. Hier leerden de soldaten de krijgskunst en maakten zij hun eerste vrienden die vaak uit eenzelfde streek kwamen. Ook het verkrijgen van het uniform bleek een groot moment te zijn in het worden van militair. In de brieven zijn dan ook vaak noties van trots en eer te lezen wat betreft de uniformen. Het uniform straalde een allure van gezamenlijke bevoorrechting en Frans patriotisme uit, wat verbonden kan worden met de notie van *l'armée d'honneur*. Vervolgens legde ik de focus op de campagnes en veldtochten zelf. Hier werd al snel duidelijk dat de vaak geromantiseerde Napoleontische veldtochten veraf liggen van de dagdagelijkse realiteit van een leger op veldtocht. Lange marsen, bivakkeren, eten, slapen, strijden en geweldpleging hoorden bij de realiteit van oorlogsvoering. Hier raakten de eerste noties van trots in een militaire identiteit vaak verloren door de ontbering die zich voordeed. Dit leidde vaak tot desertie waar de burgerlijke identiteit terug werd opgezocht. Toch bleef de militaire identiteit een notie die mannen tezamen bracht en eenheid schiep binnen de rangen die cruciaal was voor het moreel. Tenslotte ging ik in op het verblijf in de militaire hospitalen en penitentiaire instellingen die door de soldaten als de dood vermeden werden.

De etnisch 'Vlaams' identiteit

In deze tweede conclusie vat ik het hoofdstuk rondom de 'Vlaamse' etnische identiteit samen. Wat maakte de onderzochte soldaten precies 'Vlaams'? Ik peilde met andere woorden naar etnische identiteit en de noties die deze identiteit vorm gaven. De hoofdvraag hierbij was of er al dan niet over een zogenaamde Vlaamse identiteit gesproken kan worden tijdens de Franse en Napoleontische periode bij de dienstplichtigen uit het Leie-departement.

Als eerste ging ik in op het aspect geografie. In het theoretische aspect van deze studie gaf ik aan hoe de geografische eenheid van het gewest Vlaanderen als een element van eenheid kan beschouwd worden. Dit element verdeelde ik op in drie aspecten. Ten eerste ging ik in op de legitieme vorsten en de bijkomende rijksgrenzen. Zo bleek dat de lagere standen, waar de meerderheid van de dienstplichtigen uit afkomstig waren, de Habsburgse vorsten als een factor van stabiliteit beschouwden. De rijksgrenzen van het Habsburgse rijk werden dan ook gerespecteerd. De Franse staat begreep dit en zette geschiedschrijving in om de sympathie van de Zuid Nederlandse bevolking te winnen in een poging tot eenheid onder Franse legitimiteit. Echter bleven de anti-Franse gevoelens onder de lagere bevolking als de elite standhouden. Vervolgens ging ik in op het aspect van de landsgrenzen. Hier lag de focus anders dan bij de rijksgrenzen op het gewest Vlaanderen zelf als geografische entiteit. Wat hier bij vooral opviel is dat de conscriptiesoldaten in hun brieven steeds informeerden naar 'de streke' en Vlaanderen. Zo kwam het begrip Vlaanderen maar liefst 37 keer voor in mijn bronnencorpus en de notie van 'de streek' 15 keer. Deze termen moeten dan ook geïnterpreteerd worden als natuurlijke gegevens en niet als afgebakende geografische gebieden. In de brieven werd ook duidelijk dat soldaten uit de streek die overeenkomt met het hedendaagse West-Vlaanderen persoonlijke vriendschapsbanden met elkaar smeden. Als laatste hoofdstuk onder de overkoepelende notie geografie analyseerde ik de impact van het Vlaamse landschap. Zo bleek dat de conscriptiesoldaten het Vlaamse bekende landschap linkten aan het groter sociale geheel van identiteit.

Verder ging ik in op het aspect van religie, meer bepaald het katholicisme. Dit deelde ik op in de ervaring met geloofsregels, de *civic religion* en de katholieke beeldvorming. Hieruit bleek dat de katholieke waarden als misvieringen bijwonen, bidden en het vieren van katholieke feestdagen sterk aanwezig waren in de brieven. Daarnaast schreven de soldaten vaak ook over hun materialistische beleving van het katholieke geloof. Hier bleken processies, katholieke gebouwen als kathedralen en tenslotte heiligencultus belangrijke aspecten te zijn in het leven van de katholieke dienstplichtigen. Wat de katholieke beeldvorming betreft kan gesteld worden dat de dienstplichtigen zich vooral uitsproken over de slechte geloofsgewoonten in landen waar zij doorheen trokken. Protestantisme was het grootste punt van kritiek.

Ten derde ging ik in op het aspect van taal. De taalgemeenschap bleek een belangrijk aspect te zijn in identiteits- en gemeenschapsvorming. Het West-Vlaamse dialect bleek een element van verbintenis te zijn tussen die dienstplichtigen wat hen dichter bij elkaar bracht. Ook bleek dat Vlaamse dienstplichtigen moeite deden om het Frans onder de knie te krijgen. Tenslotte ging ik in op analfabetisme onder de dienstplichtigen.

Het vierde element waarop ik focuste bij de etnisch Vlaamse identiteit was de antropologische cultuur. Hieronder ging ik in op de volkscultuur die sterk aanwezig bleek te zijn bij de dienstplichtigen in de vorm van volksfeesten en volksspelen. Ook de Vlaamse landbouwtraditie bleek een grote impact te hebben op de antropologische cultuur. Een laatste antropologisch cultureel aspect waarop ik de focus legde was de wisselwerking tussen de conscriptiesoldaten en het vrouwelijke geslacht. Prostitutie en huwelijken waren hierbij de twee elementen waarop ik inging.

De percepties van ‘de ander’

In deze derde en laatste conclusie vat ik het aspect van de percepties samen die aanwezig waren in de brieffragmenten van de Vlaamse dienstplichtigen. Zo bleek dat in tegenstelling tot de onbeweeglijke loopgravenoorlog aan het westelijk front tijdens Wereldoorlog I, de Revolutionaire en Napoleontische oorlogen een conflict van snelheid, verassing en manoeuvre waren. Dienstplichtigen legden grote, soms enorme afstanden af. Veel Fransen maar ook Vlamingen in de Napoleontische legioenen doorkruisten letterlijk het continent en streden zowel in Spanje als in Rusland, afstanden die eerder ongezien waren in oorlogsvoering. Sommigen werden zelfs verder weg ingezet, zoals de Vlaamse troepen die werden uitgezonden om de slavenopstanden in het Frans Caraïbisch gebied neer te slaan. Deze soldaten waren zich wel degelijk bewust van de grenzen en enorme uitgestrekte afstanden die zij overschreden en legden deze vast in hun geschriften en brieven. Vaak waren de noties over andere volkeren en soldaten van negatieve aard met de reden dat ze de geobserveerde identiteit afspiegelden tegenover hun eigen identiteit. Wanneer hier veel verschillen in werden ervaren waren de soldaten dan ook vaak negatief in hun brieven. Wanneer gelijkenissen werden herkend waren de soldaten meer positief.

Met deze studie hoop ik een bijdrage geleverd te hebben aan de traditie van deze *New Military History*, waarbij ik het sociale aspect via militaire correspondentie belicht heb. Zo hoop ik tevens meer licht te werpen op de bijna vergeten Vlaamse soldaten die meevochten in de bewogen Napoleontische periode. De collaboratie en het verzet tijdens beide wereldoorlogen zijn twee onderwerpen die de laatste decennia in de Vlaamse historiografie uitvoerig beschreven en onderzocht werden, en ook in de publieke context veel aandacht genoten. De dienstplichtigen die onder het Franse revolutionaire leger en later onder Napoleon I dienden, lijken bijna verdwenen uit ons nationale geheugen. Hopelijk helpt deze masterproef om daar een kentering in te brengen.

Bibliografie

Websites

- Fox, Jo. 'Atrocity propaganda.' British Library, World War I. Geraadpleegd 24.04.2023. <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/atrocity-propaganda>.
- Seigers, Jason. 'Belgians in the French Army.' Napolun.com. Geraadpleegd 19.04.2023.
https://www.napolun.com/mirror/napoleonistyka.atspace.com/Belgians_in_French_Army.htm
- van Bakel, Jan. "De 317 soldatenbrieven, Andere brieven." Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd. Geraadpleegd 16.02.2023.
<http://janvanbakel.nl/brieven/brief316.htm>.
- van Bakel, Jan. "Inleiding." Vlaamse Soldatenbrieven uit de Napoleontische tijd. Geraadpleegd 22.02.2023. <http://janvanbakel.nl/brieven/introduc.htm#NT111>.

Uitgegeven literatuur

- Arnold, Eric A. "Some Observations on the French Opposition to Napoleonic Conscription, 1804-1806." *French Historical Studies* 4, nr. 4 (1966): 452-62.
- Avineri, Shlomo. "Hegel and Nationalism." *The Review of Politics* 24, nr. 4 (1962): 461-84.
- Baggerman, Arianne en Rudolf Dekker. "Jacques Presser, Egodocuments and the Personal Turn in Historiography." *European Journal of Life Writing* 7 (2018): 90-110.

- Barger, Ken. 'ETHNOCENTRISM What is it? Why are people ethnocentric? What is the problem? What can we do about it? Recognition and control of Ethnocentrism is the basic methodology for understanding ethnic behavior... both our own and others.' Indiana University Indianapolis. Geraadpleegd 24.04.2023. <https://anthkb.sitehost.iu.edu/ethnocen.htm>.
- Barres, Jean-Baptiste. *Memoirs of a French Napoleonic Officer: Jean-Baptiste Barres, Chasseur of the Imperial Guard*. Barnsley, Pen & Sword Books Limited, 2017.
- Bell, David A. "Revolutionary France and the Origins of Nationalism: An Old Problem Revisited." In *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815*, uitgegeven door Lotte Jensen, 67-84. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016.
- Beyen, Marnix en Maarten Van Ginderachter. "General Introduction: Writing the Mass into a Mass Phenomenon." In *Nationhood from Below, Europe in the Long Nineteenth Century*, uitgegeven door Marnix Beyen en Maarten Van Ginderachter, 3-22. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2012.
- Black, Jeremy. "A Military Revolution? A 1660-1792 Perspective." In *The Military Revolution Debate Readings On The Military Transformation Of Early Modern Europe*, uitgegeven door Clifford J Rogers, 95-111. New York: Routledge, 1995.
- Boone, Marc. "Bourgondië en Vlaanderen Van dynastieke eenheid naar natievorming." *Vlaanderen Kunsttijdschrift* 44 (1995): 75-80.
- Boone, Marc. *Historische en hun métier. Een inleiding tot de historische kritiek*. Gent: Academia Press, 2017.
- Brun, Jean-François. "Le cheval dans la Grande Armée." *Revue Historique des Armées* 249 (2007): 38-74.
- Brun, Jean-François. "Les unités étrangères dans les armées napoléoniennes : un élément de la stratégie globale du Grand Empire." *Les étrangers dans l'armée française* 255 (2009): 22-49.
- Buclon, Romain. "1812, plus loin à l'Est. La perception de l'autre chez les soldats français lors de la campagne de Russie." Masterproef, Université Grenoble Alpes, 2008.
- Burke, Peter. *Languages and Communities in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Chandler, David G. *Jena 1806: Napoleon Destroys Prussia*. Westport: Praeger Publishers, 2005.
- Chandler, David G. *The Campaigns of Napoleon*. New York: Scribner, 1966.
- Charrié, Pierre. *Lettres de guerres, 1792-1815*. Nantes: Editions du Canonier, 2004.
- Charters, Erica, Marie Houlemare en Peter H Wilson. *A Global History of Early Modern Violence*. Manchester: Manchester University Press, 2020.
- Clark, Elizabeth A. *History, Theory, Text: Historians and the Linguistic Turn*. Cambridge: Harvard University Press, 2004.
- Coulston, J.C.N. "Military identity and personal self-identity in the Roman army." In *Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives*, uitgegeven door Luuk

- de Ligt, Emily Hemelrijk en H.W. Singor, 133-52. Leiden, The Netherlands: Brill, 2004.
- Dahbour, Omar. "National Identity: An Argument for the Strict Definition." *Public Affairs Quarterly* 16, Nr. 1 (2002): 17-37.
  - Daly, Gavin. "Napoleon's Lost Legions: French Prisoners of War in Britain, 1803 – 1814." *History* 89 nr. 3 (2004): 361-80.
  - Dawson, Anthony L. "An Army Marches on Its Stomach?." *The Napoleon Series* (2015): 1-3. Geraadpleegd 28.04.2023. <https://www.napoleon-series.org/>.
  - De Smet, Jos. "Briefjes tegen de eerste soldatenlichting in het Leyedepartement (October 1798)." *Biekorf* 32 (1926): 256-261.
  - De Smet, Jos. "Westvlaamse soldaten in de legers van de Franse Republiek en van Napoleon I." *Belgisch Tijdschrift voor Militaire Geschiedenis* 18 (1970): 365-387.
  - De Wever, Bruno, Frans-Jos Verdoodt en Antoon Vrints. "De Vlaamse Patriotten En de Natievorming: Hoe de Vlaamse Natie Ophield 'klein' Te Zijn." *TIJDSCHRIFT OVER DE GESCHIEDENIS VAN DE VLAAMSE BEWEGING* 74, nr.4 (2015): 217–48.
  - De Wilde, Johan R. 'Achtien soldatenbrieven van Francies Casteels uit Oosterzele (1805-1813).' *Land van Rode* 36, nr. 142 (2008): 34-68.
  - De Wilde, Johan. 'Drie soldatenbrieven voor Zaffelare (1806, 1809 en 1812).' in: *De Oost-Oudburg* 42 (2005): 129-146.
  - De Wilde, Johan. "Achtien soldatenbrieven van Francies Casteels uit Oosterzele (1805-1813)." *Land van Rode* 36, nr. 142 (2008): 34-68.
  - De Wilde, Johan. "Inhoudelijke aspecten van Vlaamse soldatenbrieven uit de tijd van Napoleon I (met voorbeelden uit Laarne en Kalken)." *Castellum* 17, nr. 1 (2000): 9-54.
  - De Wilde, Johan. "Twee soldatenbrieven voor Erpe 1810," in: *Mededelingen van de Heemkundige Kring van Erpe-Mere* 50 nr. 3 (2010): 61-63.
  - Decker, François. *Lettres de soldats luxembourgeois au service de la France, 1798-1814, conservées aux Archives de l'Etat*. Luxemburg : F. Mersch, 1971.
  - Deneckere, Gita, Tom De Paepe, Bruno De Wever en Guy Vanthemsche. *Een Geschiedenis Van België*. Gent: Academia Press, 2014.
  - Deneckere, Gita. *Leopold I, De Eerste Koning Van Europa (1790-1865)*. Antwerpen: Bezige Bij, 2011.
  - Deseure, Brecht. "De Zuidelijke Nederlanden in revolutie: inleiding." *De Achttiende Eeuw* 49, nr. 1 (2017): 5-10.
  - Deseure, Brecht. *Onhoudbaar verleden, Gescheidenis als politiek instrument tijdens de Franse periode in België*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2014.
  - Desmets, Lisa. "Imagining Flanders: The (De)construction of a Regional Identity in Fifteenth-Century Flanders." In *Constructing and Representing Territory in Late Medieval and Early Modern Europe*, uitgegeven door Mario Damen en Kim Overlaet, 297-318. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2022.

- Devos, Isabelle, Anne-Laure Van Bruaene en René Vermeir. "Sociale categorieën." In *Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd*, uitgegeven door René Vermeir, 234-245. Wommelgem: Van In, 2012.
- Discart, Jacques. "Stamboom der graven van Vlaanderen." *Ghendtsche Tydinghen* 25, nr. 3 (1996): 126-38.
- Doyle, Patrick J. "Understanding the desertion of south carolinian soldiers during the final years of the confederacy." *The Historical Journal* 56, nr. 3 (2013): 657-79.
- Dubois, Sébastien. *La Révolution Géographique En Belgique: Départementalisation, Administration Et Représentations Du Territoire De La Fin Du Xviiiè Au Début Du Xixe Siècle*. Bruxelles: Classe des Lettres, Académie Royale de Belgique, 2008.
- Epstein, Robert M. 'Patterns of Change and Continuity in Nineteenth-Century Warfare.' *The Journal of Military History* 56, nr. 3 (1992): 375-88.
- Erik Thoen en Tim Soens. "Contextualizing 1500 years of agricultural productivity and land use in the North Sea area. Regionally divergent paths toward the world top." In *Rural Economy and Society in North-western Europe, 500-2000. Struggling with the Environment: Land Use and Productivity*, uitgegeven door Erik Thoen en Tim Soens, 453-503. Turnhout: Brepols, 2015.
- Favereau Doumenjou, Marie en Liesbeth Geevers. "The Golden Horde, the Spanish Habsburg Monarchy, and the Construction of Ruling Dynasties." In *Prince, Pen, and Sword: Eurasian Perspectives*, uitgegeven door Jeroen Duindam, 452-512. Leiden: Brill, 2018.
- Fennell, Jonathan. "In Search of the "X" Factor: Morale and the Study of Strategy." *Journal of Strategic Studies* 37, nr. 6-7 (2014): 799-828.
- Forrest, Alan. *Conscripts and Deserters. The Army And French Society During The Revolution And Empire*. Oxford: Oxford University Press.
- Forrest, Alan. *Napoleon's men. The soldiers of the revolution and empire*. London: Hambledon Continuum, 2006.
- Forster, Marc R. *Catholic Revival in the Age of the Baroque Religious Identity in Southwest Germany, 1550–1750*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Fox, Jo. 'Atrocity propaganda.' British Library, World War I. Geraadpleegd 24.04.2023. <https://www.bl.uk/world-war-one/articles/atrocity-propaganda>.
- François, Luc. *De Boerenkrijg. Twee eeuwen feiten en fictie*. Leuven: Davidsfonds, 1998.
- Fremont-Barnes, Gregory. *The French Revolutionary Wars*. New York: Routledge, 2001.
- Geraerts, Jaap. "Early Modern Catholicism and Its Historiography." *Church History and Religious Culture* 97, nr 3/4 (2017): 381-92.
- Gillaerts, Paul, Hilde Van Belle en Luc Ravier. *Vlaamse Identiteit: Mythe En Werkelijkheid*. Leuven: Acco, 2002.

- Goffinet, Sylvie-Anne en Dirk Van Damme. "Functional Illiteracy in Belgium." In *UIE Studies on Functional Illiteracy in Industrialized Countries*, vi: 5. Brussel: Koning Boudewijnstichting, 1990.
- Goorts, Roeland. *War, State, and Society In Liège: How a Small State of the Holy Roman Empire Survived the Nine Year's War (1688-1697)*. Leuven: Leuven university press, 2018.
- Grab, Alexander. "Army, State, and Society: Conscription and Desertion in Napoleonic Italy (1802-1814)." *The Journal of Modern History* 67, nr. 1 (1995): 25-45.
- Grab, Alexander. "Conscription and Desertion in France and Italy under Napoleon." *Schriftenreihe Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom* 127 (2013): 102-119.
- Grant, R.G. *Soldaten. Van de oude Grieken tot vandaag*. Tiel: Lannoo, 2008.
- Grimell, Jan. "a transitional narrative of military identity: eric's story." *International Journal for Dialogical Science* 9, nr.1 (2015): 135-58.
- Halvorson, Michael en Karen E. Spierling. *Defining Community in Early Modern Europe*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2008.
- Hargreaves, David J, Dorothy Miell en Raymond A. R. Macdonald. "What are musical identities, and why are they important." *Musical Identities* (2002): 9-11.
- Hastings, Donnan en Thomas M. Wilson. *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*. New York: Routledge, 1998.
- Hobsbawn, Eric. "Language, Culture, and National Identity." *Social Research* 63, nr. 4 (1996): 1065-80.
- Hobsbawn, Eric. "Language, Culture, and National Identity." *Social Research* 63, Nr. 4 (1996): 1065-80.
- Hoffelaar, Jan. "New' Military History." in *Handbook of Military Sciences*, uitgegeven door Anders McD Sookermany en Niels Bo Poulsen, 1-14. New York: Springer, 2020.
- Hughes Michael. *Forging Napoleon's Grande Armée : Motivation Military Culture and Masculinity in the French Army 1800-1808*. New York: New York University Press, 2016.
- Huntington, Samuel P. "The Clash of Civilizations?." *Foreign Affairs* 72, nr. 3 (1993): 22-49.
- Imhof, Arthur E. "The Hospital in the 18th Century: For Whom? The Charite Hospital in Berlin, the Navy Hospital in Copenhagen, the Kongsberg Hospital in Norway." *Journal of Social History* 10, nr. 4 (1977): 448-70.
- Jandora, John W. 'War and Culture: A Neglected Relation,' *Armed Forces & Society* 25, nr. 4 (1999): 541-56.
- Jenkins, Brian Michael. *Unconquerable Nation: Knowing Our Enemy, Strengthening Ourselves*. Santa Monica: RAND Corporation, 2006.
- Joseph, John E. "Historical perspectives on language and identity." In *The Routledge Handbook of Language and Identity*, uitgegeven door Siân Preece, 19-31. London: Routledge, 2020.

- Joseph, Nathan en Nicholas Alex. "The Uniform: A Sociological Perspective." *American Journal of Sociology* 77, nr. 4 (1972): 719-30.
- Jourdan, Annie. "France, Western Europe and the Atlantic World. Napoleon's Empire: European Politics in a Global Perspective." In *France, Western Europe and the Atlantic World. Napoleon's Empire: European Politics in a Global Perspective. War, Culture and society 1750-1850*, uitgegeven door Ute Planert, 21-38. Hampshire, Palgrave Macmillan, 2016.
- Kadercan, Burak. "Military Competition and the Emergence of Nationalism: Putting the Logic of Political Survival into Historical Context." *International Studies Review* 14, nr. 3 (2012): 401-28.
- Kocher, Matthew Adam, Adria Lawrence en Nuno P. Monteiro. "The Rabbit in the Hat: Nationalism and Resistance to Foreign Occupation." *American Political Science Association Annual Meeting* (2013): 1-36.
- Korr, Jeremy. 'A Proposed Model for Cultural Landscape Study.' *Material Culture* 29, nr. 3 (1997): 1-18.
- Kossmann, Ernst Heinrich . *De Lage Landen 1780-1980*. Amsterdam: Agon, 1986.
- Kramer, Lloyd, R.R. Palmer en Joel Colton. *A History of Europe in the Modern World*. New York: McGraw-Hill, 2020.
- Krebs, Ronald R. "A School for the Nation? How Military Service Does Not Build Nations, and How It Might." *International Security* 28, nr. 4 (2004): 85-124.
- Kroll, Mark J., Leslie A. Toombs en Peter Wright. "Napoleon's Tragic March Home from Moscow: Lessons in Hubris." *The Academy of Management Executive* 14, nr. 1 (2000): 117-128.
- Kümmel, Gerhard. "Military Identity and Identity Within the Military." In *Handbook of the Sociology of the Military*, uitgegeven door Giuseppe Caforio en Marina Nuciari, 477-89. New York: Springer Publishing Company, 2018.
- Lambert, Veronique. "De Guldensporenslag van fait-divers tot ankerpunt van de Vlaamse identiteit (1302-1838) : de natievormende functionaliteit van historiografische mythen." *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 115, nr.3 (2000): 365-91.
- Lamberts, Emiel. *Europeaan tegen wil en dank. In de voorhoede van Napoleons Grande Armée (1805-1813)*. Leuven: Davidsfonds Uitgeverij, 2013.
- Lambrecht, Thijs. "De landbouw." In *Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd*, eds. René Vermeir, 192-201. Wommelgem: Van In, 2012.
- Leerssen, Joep. *Nationaal Denken In Europa: Een Cultuurhistorische Schets*. Amsterdam: Amsterdam University press, 1999.
- Leighton, James. "Travel Writing and Encounters with National 'Others' in the Napoleonic Wars." *History Compass* 7, nr. 4 (2009): 1246-58.
- Lynn, John A. "Toward an Army of Honor: The Moral Evolution of the French Army, 1789-1815." *French Historical Studies* 16, nr. 1 (1989): 152-73.
- Marnef, Guido en Anne-Laure Van Bruaene. "Civic Religion: Gemeenschap, Identiteit En Religieuze Vernieuwing." In *Gouden Eeuwen : Stad En Samenleving in de Lage Landen, 1100-1600*, uitgegeven door Anne-Laure Van Bruaene, Bruno Blondé, and Marc Boone, 165–206. Gent: Academia Press, 2017.

- McCabe, Gerard. "Imagined Community." *New Blackfriars* 93, nr. 1047 (2012): 562-571.
- Melchior, Aislinn. "Caesar in Vietnam: Did Roman Soldiers Suffer from Post-Traumatic Stress Disorder?." *Greece & Rome* 58, nr. 2 (2011): 209-23.
- Mielants, Eric. "De publieke opinie ten tijde van de Brabantse Omwenteling." *Sociology & Anthropology Faculty Publications* 43 (1996): 1-32.
- Mobbs, Meaghan C. en George A. Bonanno. "Beyond war and PTSD: The crucial role of transition stress in the lives of military veterans." *Clinical Psychology Review* 59 (2018): 137-44.
- Moses, Rafael. 'The Perception of the Enemy: A Psychological View.' *Palestine-Israël Journal* 2, nr. 4 (1995): 3. Geraadpleegd 24.04.2023. <https://pij.org/articles/603/the-perception-of-the-enemy-a-psychological-view>.
- Naerebout, F.G. en H.W. Singor. *De oudheid, Grieken en Romeinen in de context van de wereldgeschiedenis*. Amsterdam: Ambo/Anthos, 1995.
- Nanda, Serena en Richard L. Warms. *Cultural Anthropology*. Los Angeles: SAGE Publications, 2004.
- Nijdam, Elizabeth. "Borders." In *Transnational Modern Languages: A Handbook*, uitgegeven door Jennifer Burns en Derek Duncan, 25–32. Liverpool University Press, 2022.
- Obinger, Herbert. "Conscription, the Military, and Welfare State Development: An Introduction." *Historical Social Research / Historische Sozialforschung* 45, nr. 2 (2020): 7-26.
- Op de Beeck, Johan. *Napoleons nachtmerrie 1812: hoe de keizer en zijn soldaten ten onder gingen in Rusland*. Berchem: Epo, 2012.
- Pae, Taavi, Helen Soova-li-Seppingand Egle Kaur. "Landmarks of Old Livonia – Church Towers, Their Symbols and Meaning." *Journal of Baltic Studies* 41 , nr. 4 (2010): 433-48.
- Pae, Taavi, Helen Sooväli-Sepping en Egle Kaur, "Landmarks of Old Livonia – Church Towers, Their Symbols and Meaning." *Journal of Baltic Studies* 41, Nr. 4 (2010): 431-48.
- Paul, Axel M. *Kein guter Tag zum Sterben. Die Schlacht bei Waterloo 1815 aus der Sicht von teilnehmenden Soldaten. Ein Lesebuch*. Aachen: Helios, 2004.
- Peeters, Karel Constant, *Soldaten Van Napoleon*. Antwerpen: De Vlijt, 1955.
- Petiteau, Natalie. *Lendemain d'Empire. Les Soldats de Napoléon dans la France du XIXe siècle*. Parijs: La Boutique de l'Histoire, 2003.
- Petre, Lorraine. *Napoleon's Campaign In Poland 1806-1807*. Auckland: Pickle Partners Publishing, 2011.
- Pitt, D.G. en E.H Zube, 'Cross-cultural perceptions of scenic and heritage landscapes,' *Landscape Planning* 8 (1981) 69-87.
- Pollmann, Judith. "Being a Catholic in Early Modern Europe." In *The Ashgate Research Companion to the Counter-Reformation*, uitgegeven door Alexandra Bamji, Geert Janssen, Mary Laven, 165-182. New York: Routledge, 2013.
- Pope, Arthur Upham. "The Importance of Morale." *The Journal of Educational Sociology* 15, nr. 4 (1941): 195-205.
- Porter, Brian. "The Catholic Nation: Religion, Identity, and the Narratives of Polish History." *The Slavic and East European Journal* 45, Nr. 2 (2001): 289-299.

- Posen, Barry R. "Nationalism, the Mass Army, and Military Power." *International Security* 18, Nr. 2 (1993): 80-124.
- Price, Roger. *The Church and the State in France, 1789–1870*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2017.
- Ramsberger, Peter F. en D. Bruce Bell. "What We Know About AWOL and Desertion: A Review of the Professional Literature for Policy Makers and Commanders." *ARI Special Report* 51 (2002): 1-14.
- Rayapen, Lewis en Gordon Anderson. "Napoleon and the Church." *International Social Science Review* 66, nr.3 (1991): 117-27.
- Reuter, Walter. *Für Kaiser und Vaterland: Soldaten Napoleons schreiben an ihre Eltern im Eupener, Büllinger und St. Vith's Land*. Sankt Vith: Geschichtsverein "Zwischen Venn und Schneifel", 1979.
- Reynebeau, Marc. *Het klauwen van de leeuw: De Vlaamse identiteit van de 12de tot de 21ste eeuw*. Leuven: Uitgeverij Van Halewyck, 1995.
- Rielly, Robert J. "Confronting the Tiger, Small Unit Cohesion in Battle." *Military Review* 6 (2000): 61-65.
- Rodgers, Thomas E. "Civil War Letters as Historical Sources." *Indiana Magazine of History* 93, nr. 2 (1997): 105–10.
- Rommelse, Gijs. '10 Negative Mirror Images in Anglo-Dutch Relations, 1650-1674.' In *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815*, 2016, uitgegeven door Lotte Jensen, 199-216. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016.
- Rommelse, Gijs. "10 Negative Mirror Images in Anglo-Dutch Relations, 1650-1674." In *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815*, uitgegeven door Lotte Jensen, 199-219. Amsterdam: Amsterdam University Publishing, 2016.
- Rothenberg, Gunther E. 'The Origins, Causes, and Extension of the Wars of the French Revolution and Napoleon.' *The Journal of Interdisciplinary History* 18, nr. 4 (1988): 771-93.
- Scheer, Tamara. "Habsburg Languages at War: 'The linguistic confusion at the tower of Babel couldn't have been much worse'." In *Languages and the First World War: Communicating in a Transnational War*, uitgegeven door Julian Walker en Christophe Declercq, 62-79. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2016.
- Schneid, Frederick C. *Napoleon's Italian Campaigns*. Westport: Praeger Publishers, 2002.
- Schrock-Jacobson, Gretchen. "The Violent Consequences of the Nation: Nationalism and the Initiation of Interstate War." *The Journal of Conflict Resolution* 56, Nr. 5 (2012): 825-52.
- Sheffield, Gary D. *Leadership in the trenches. Officer-man relations, morale and discipline in the British army in the era of the First World War*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2000.
- Siver, Christi. *Military Interventions War Crimes and Protecting Civilians*. Hampshire: Palgrave Macmillan, 2018.
- Smith, Denis. *Les Soldats Oubliés De Napoléon - Prisonniers Sur L'île De Cabrera 1809-1814*. Parijs: Editions Autrement, 2005.

- Smith, Tom. "Narrative and the body in uniform : East German military masculinities in Claus Dobberke's *Ein Katzensprung* and Jürgen Fuchs's *Fassonschnitt*." *The Modern Language Review* 110, nr. 1 (2015): 204-221.
- Snyder, Jack. *From Voting to Violence: Democratization and Nationalist Conflict*. New York: W. W. Norton & Company, 2000.
- Stanley, John. 'French Attitudes toward Poland in the Napoleonic Period.' *Canadian Slavonic Papers / Revue Canadienne des Slavistes* 49, nr. 3/4 (2007): 209-27.
- Stevens, George R. Jr. *German perceptions of Poland and Russia in the Early Modern period*. Clemson: Clemson University ProQuest Dissertations Publishing, 2016.
- Thijs, Alfons. "De strijd van Kerk en overheid om de controle over de cultuurproductie en -beleving in contrareformatorisch Antwerpen (1585-ca. 1700)." *De Zeventiende Eeuw* 8 (1992): 3-10.
- Thoen, Erik. "Rural economy and landscape organization in pre-industrial Flanders." *Sartoniana* 32 (2019): 247-73.
- Van Bakel, Jan en Piet C. Rolf. *Vlaamse Soldatenbrieven Uit De Napoleontische Tijd*. Brugge: Orion, 1977.
- Van Bruaene, Anne-Laure. "Differentiatie." In *Een inleiding tot de geschiedenis van de Vroegmoderne Tijd*, uitgegeven door René Vermeir, 145-253. Wommelgem: Van In, 2012.
- Van Duyse, Florimond. *Het Oude Nederlandsche Lied: Wereldlijke En Geestelijke Lieder uit Vroegeren Tijd: Teksten En Melodieën*. Antwerpen: Nijhoff, 1905.
- Van Ginderachter, Maarten. "National identities and national movements in European history." *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis* 34, nr.4 (2004): 563-66.
- Vrancken, Valerie. "Opstand en dialoog in laatmiddeleeuws Brabant. Vier documenten uit de Brusselse opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk (1488-1489)." *Bulletin de la Commission royale d'Histoire* 181 (2015): 209-266.
- Waquet, Jean. 'Le remplacement militaire au XIXe siècle,' *Bibliothèque de l'École des chartes* 126, nr. 2 (1968): 510-20.
- Wasseuil, Laurent. "Conscrits Renaissiens sous les Aigles impériales." *Annales du cercle historique et archéologique de Renaix* 16 (1967): 71-119.
- Waterschoot, Werner. "Eenheid van kerk en staat bij de intrede van kardinaal-infant Ferdinand." *De Zeventiende Eeuw* 5 (1989): 21-8.
- Welten, Joost en Johan De Wilde. *Met Napoleon naar Moskou. De ongelooflijke overlevingstocht van Joseph Abbeel*. Leuven: Davidsfonds, 2011.
- Welten, Joost. *In dienst voor Napoleons Europese droom. De versterking van de plattelandssamenleving in Weert*. Leuven: Uitgeverij Davidsfonds, 2007.
- Wilkin, Bernard en René Wilkin. *Fighting for Napoleon. French Soldiers' Letters, 1799–1815*. Barnsley, Pen & Sword Military, 2015.
- Wintle, Michael. "Emergent Nationalism in European Maps of the Eighteenth Century." In *The Roots of Nationalism: National Identity Formation in Early Modern Europe, 1600-1815*, uitgegeven door Lotte Jensen, 271-288. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016.

- Woloch, Isser. "Napoleonic Conscription: State Power and Civil Society." *Past & Present* 111 (1986): 101-29.
- Yilmaz, Kaya. "Introducing the 'Linguistic Turn' to History Education." *International Education Journal* 8, nr.1 (2007): 270-8.
- Young, Robert. "The Guerrilla and the Peninsular War." *The Saber and Scroll Journal* 10, nr. 2 (2021): 67-80.
- Zwaan, Ton. *Civilisering en decivilisering : studies over staatsvorming en geweld, nationalisme en vervolging*. Amsterdam: Boom uitgevers Amsterdam, 2001.

Onuitgegeven literatuur

- Allen, Brian M. "The Effects of Infectious Disease on Napoleon's Russian Campaign." Research Report, Air Command and Staff College - Air University, 1998.
- Baert, Rosalien. "Vlaamse fictie boven: Een tekstuele analyse naar de constructie van de Vlaamse identiteit in hedendaagse televisiefictie." Masterproef, Universiteit Gent, 2013.
- Baker, Alan R.H. "Forging a national identity for France after 1789: the role of landscape symbols." *Geography* 97, nr. 1 (2012): 22-8.
- Blontrock, Koenraad. "Getuigenisliteratuur: Een Studie Van De Thematiek Van Nederlandstalige Soldatenbrieven Uit De Eerste Wereldoorlog." Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 1996.
- Debaveye, Jonas. "Belgisch en Vlaams nationalisme in de eerste wereldoorlog : een studie aan de hand van west- en oost-vlaamse oorlogsdagboeken." Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2008.
- Goessens, Lieselotte. "Discursieve en muzikale constructies van Vlaamse identiteit(en): studie naar de nationale en muzikale discours, retoriek en programmering van de Vlaamse verzuilde omroepverenigingen, 1928-1939." PhD diss., Universiteit Gent, 2014.
- Gray, Anthony. "The French Invasions of Portugal 1807-1811: rebellion, reaction and resistance." Research Thesis, University of York, 2011.
- Hickey, Alice S. "Departing for the Ends of the Earth to do My Humble Part: The Life of William A. Rich, Volunteer Ambulance Driver for the American Field Service, 1942-1945- A Study of War Letters." Senior Honors Theses, University of Pennsylvania, 2008.
- Picard, Suzanne. "Schoner boeren in het (West-Vlaamse) landbouw veld: inzicht vanuit percepties over de praktijk en het veld." Masterproef, Universiteit Gent, 2019.
- Rapoye, Elke. "De Contrareformatie te Kortrijk (1580-1646)." Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, 2006.
- Spijkerman, Rose. "De Innerlijke Strijd: Eer En Verwante Gevoelens in Het Belgische Leger, 1914-1918." Phd diss., Universiteit Gent, 2021.
- Talloen, David. "De constructie van de Vlaamse identiteit." Licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent.

- Van Roon, E. W. R. "Lotgevallen: De beleving van de dienstplicht door de Nederlandse bevolking in de negentiende eeuw." PhD diss., Universiteit van Amsterdam, 2013.

Bronnenmateriaal

- Brugge
  - Rijksarchief
Inventaris van het archief van de Franse Hoofdbesturen in West-Vlaanderen, 1794 - 1814 / J. De Smet.
3259/BIS Soldatenbrieven, Prefectuur van het Leiedepartement, 1800-1815.
Geraadpleegd 22.02.2023.
https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/ead/index/eadid/BE-A0513_101638_100252_DUT/eac/eac-BE-A0500_105413.